

Tartalom

HARKAI VASS Éva: Köz-érzet (vers)	3
ACZÉL Géza: (szino)lira (torzósótár)	4
NYERGES Gábor Ádám: Alacsonyak voltunk (vers)	6

JÓDAL Kálmán: Bekerítve (próza)	7
BENCSIK Orsolya: Ki az a Naomi Watts? (Kis vaj[d]magyar dráma) . . .	11

Neven UŠUMOVIĆ: Bácskai rizs (elbeszélés) (LADÁNYI István fordítása)	19
Abdulah SIDRAN: Emlékszel-e Dolly Bellre? (regény, II. rész) (RAJSLI Emese fordítása)	34

A NAGY HÁBORÚ

VÁRADY Tibor: Az I. világháború – amint Földes János tisztiszolga látta és leírta	60
VÁRADY Károly: Látogatásom Jánoséknál.	62
FÖLDES János: Visza emlékezés a katonai időmről.	68

*

DÉVAVÁRI Zoltán: Egy családi tragédia margójára (A Bácsmegyei Napló, a Minerva Nyomda és a Fenyves család sorsa [1941–1947])	86
VÁZSONYI Csilla: A revival mozgalmak és a hagyomány kapcsolata (tanulmány)	94
PÉNOVÁTZ Antal: Díjlevelek a pacséri református egyház jegyzőkönyveiben (dokumentum)	125

REFLEXÍV TEREK

LOSONCZ Alpár: A név történetei (Böndör Pál új könyvéről)	131
BÁNYAI János: Bácska újabb regénye (Majoros Sándor: <i>Az eperfa nyolcadik gyökere</i>)	137
BRENNER János: Pengeélen táncolva (Kosztolányi Dezső Színház: <i>Spanyol menyasszony</i>)	141
LÁBADI Lénárd: Gondolatok Baksa Gáspár kollázsairól	146

Számunkban Baksa Gáspár kollázsait közöljük

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat /
Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2014. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken.
– YU ISSN 0350-9079

Köz-érzet

Soha ily verőfényes szép
ősz, mint ezen a nyáron –
olvasom augusztus havában
3 m tengerszint feletti
magasságon
egy könyvkupac hűsében.
Az irodalom árnyas
főutcáján haladok.
Szokásos tájkép – mondhatnám:
részleteiben változó,
mint gyakran látott csendéletek
az emlékezet virtuális
képtárából, ám állagát
tekintve ugyanaz.
Fedőlapok, papírlapok, betűk.
A kérdés, hogy mit lapozok
fel, mely kötetet, s hogy
ehhez az emlékek
szüntelenül növekvő-hullámzó
lomtárából mi tapad.
Egy adta tapadás vagyok.
Itt tartok: egy elkezdett munka
közepén – s szélén a lét- és
tűréshatárnak.
Leselkedik a rossz közérzet.
Minden, ami e könyvhegyen
túl van: élménygyár, ingyenmozi.
Már sminkelik a kisszerű s látszat-
cselekvések petyhüdt ábrázatát.

2014. aug. végén

(szino)líra

torzósztár

alaphang

már a versbe is úgy kezdek mint modern író a regénybe öt perccel előtte még nem érint meg semmi talán ha főzés közben a konyhába kimenni így a kinti babrás műveleteknek gyakorta az az ára hiába paskol meg valamily lírai ötlet marad a zsírszagban matatásoknak szorongása ha pedig a teremtés álságos illúziója lesz benned erősebb s klaviatúra zörgése közben jobban nekidőlsz a sörnek a folyosón kezdi kanyarjait venni feléd a húsok égett szaga akkor aztán se ebéd se a poézis menet közben összeállt erősen kétes dallama mivel e kettő együtt még nincs jól kitalálva innen az éhségen túli világok kelleme hívogat onnan a vegetatív szisztéma olcsó szelleme lezárva mivel az emészthető anyagokról az emelkedettebb gondolat nem talál kiutat a profi módra elkapott pörkölt az absztrakció felé nem mutatja mását ott a sapiens erőlködne merre a szívárvány nyilván a konstrukcióban is a hiba talán az alaphang kételyében ingadozik a gyorsan szétfosló galiba mert öregedvén nem érzed már megszállottan az irodalmat közel is van sokszor akire a szakma hallgat a klasszikus meg történelem távol vibráló jeges verem

alapigazság

tanulságos eltűnődni amint az emeletes bunkók reggeltől estig vágják a nemzeti színű szalagot körben kerek fejű kenetteljesen vigyorgó bábuk néhány ügyetlen ollóátadás majd tenyerekből a kamerák felé némi hápogás aztán öntelt mosolyok a pusztába terített asztalok előtt fényezve

a hazug ünnep ezek még nagyobb trógerok mint szörnyű elődeik akik az akciót sem igazából értve puha együttérzéssel a kihajtott népre leköszöntek ráadásul túlságosan jól érzik magukat a modernitás olajozott bűnözése szellőzteti az agyukat és gátlástalanul szórják a torzult igéket mert mire a szerencsétlen új taborok ideérnek ezeknek már aranyból lesz a seggük is no nem az erük az összeharácsolt vagyon mely titokzatos csatornákon rég szétfolyatva s ember legyen a talpán aki ezt a közhelyes demagógiát egyszer alapigazságként is felmutatja minden rendnek malmán ez a letaposott massa örökkön húzni fog így sosem lesz már átértelmezve a hatalom a hierarchiákban valami kiiktathatatlan komponens őselemként büzlik a nagy toposzokban itt is eltűnődik italok közt a jámbor és bár nem tud kitörni a karámból percekig szabadként lebeg

alapismeret

régi közhely hogy nincsenek tiszta képletek izgatott újítoók rád is szólnak néha ha ismételteted mi az egyszeregy pedig félig merész kalandok után nagy tapasztalat a biológiai létrán a bevált alapismeretekig előbb vagy utóbb úgyis visszamész és bár fejed bűbját tapintatosan már kezd beszöni az időrendeket szavatossági címkékkal teletűzdelt penész az egyetemes probléma félúton csak megáll itt némi bölcsesség a beszélgettem a klasszikusokkal patinája és a lepusztult emlékezetek mögött valami irdatlan magány melynek tiszteletére olykor a jobb érzésű pöcs is merengve visszajár szemben a világhálót buherálók cinikus tekintetükből legfeljebb a részvét halvány derengése az elfogadható alapanyag de hát ilyenek voltunk mi is közel fél évszázada noha fékezettebben gomolygott bennünk a harag hogy ezek még mindig élnek s szemérmesen talán az elmúlás félelmében valami kis túlélést remélnék kissé fölstylizálva rendezgetni kezdik az elfeledett ember egykor visszhangosabb életét ebben a harapófogóban lélektanilag milyen nehéz táplálgatni az értelmes lét illúzióját s a kozmosz vak gödrébe belezuhanni félelemtelen

Alacsonyak voltunk

*„Te meg nem felejtesz el,
én meg nem talállok meg...”*

Alacsonyak voltunk,
így nem láttunk sokat a koncertből,
de olcsó volt a jegy és nagyon szép a lány,
akivel ugyan közös megegyezéssel
csak barátok voltunk,
de akkoriban valamiért elhatároztuk,
hogy többször szeretnénk látni egymást.

Sört vett magának és egy kávét,
és ez akkor nekem kifejezetten tetszett,
majd ahogy visszaverekedtük magunkat a tömeg közepére,
praktikus okokból hozzámbújt, hogy el ne szakadjunk.
Nem láttunk sokat, de annyit azért igen,
hogy az énekesen egy pont olyan ing volt,
mint rajtam. Kockás és lezser, azt hiszem.

Éjjelre az ágyam melletti székre terítettem,
hogy szokjam, milyen, amikor
az illata egy másik emberé,
és emiatt egy picit nyugodtabban alhatok el.
Az ing már rég nincs meg, a zenekar feloszlott,
de (nem kellett volna) újra összeállt, a kávé meg
a sörrel tényleg nem passzol össze. Sehogy sem.

Bekerítve

*„Nincs türelmem.
Semmibe sincs már türelmem.
Nem tud lekötni.
Semmi sem tud már lekötni.”*
N. N. egykori háborús önkéntes,
huzamosabb ideje szociális és pszichiátriai
eset, Újvidék, 2014 vége

Elöttem ti.
Mögöttem ismét ti.
Hehe.
Huncutkodok.
Se előttem, se mögöttem egy teremtett lélek.
Hárman álldogálunk síri csöndben és bambán a hatalmas betonpá-
lyán.
Innen jobb időkben helikopterek szálltak fel.
Most a jó ég tudja, honnan.
De a fejünk fölött köröznék, olykor a kihajoló mesterlövészeket is lá-
tom.
Ha épp akkor pillantok a grafitszín, moccsatlan égre, ha a körmozgá-
sú reflektorok épp felfelé, rájuk villantanak.
Fülsiketítő szirénaszó.
Nem. Naná, hogy nem.
Süket, méla, kótyagos ábrándok.
Nincsenek kérdések.
Ahogy megnyugtató válaszok sem.
Csak konok tompasággal állunk a betontér közepén, jeges moccsat-
lanságban.
Hármasban.
Én, Alice-T-Wunderschön és Maugli-X-Prim.

Apró, felnagyított, pipacspiros Ember ne mérgelődj-figurák.
Arcunk sincs.
Nem is kell.
Hármasban, tökegyedül és értelmetlenül.
Busómaszkok vicsorítanak makulátlanul sima kobakjainkon.
Huncut szögesdrót.
Körbe-körbe.
Eszem én a zúzátat, azt.
A szögesdrót azonban attól még túlon túl, bántón és sandán valóságos.
Egy csipetnyi helyen át van vágva.
Többsávós, Isten háta mögötti autósztráda.
Egyik oldalán szakadék, másik oldalán buja erdő szegélyezi.
Állunk. Álldogálok a sztráda közepén, akár egy nemtelen, piros, mű-
anyag csodabogár.
Néha elhúz egy ütött-kopott turistabusz.
Képtelenek elütni.
Ott szerencsétlenkedek a ki tudja, honnan, ki tudja, hová kúszó, futó
piszkosfehér csíkszalagon.
A bélcsatorna azonosító jelén.
Bemászok az erdőbe.
Aztán teljes erőmből rohanni kezdek.
Bennem, körülöttem elfogy a levegő.
Mintha maró savpudingban mókuskerekeznék.
Visítva, vicsorítva.
Egyedül, arctalanul megháromszorozódva.
Egy tisztáson kapnak el.
Fura, bizarr, pszichopata katonák ezek.
Akcentussal zümmögnek, vagy idegen, érthetetlen nyelveken.
Zsoldosok, kótyagos ál-szabadságharcosok, közveszélyes örültek.
Mind bedrogozva.
Talán nem is emberek.
Egyiknek belenyúlok a mellkasába.
Semmi sem reccsen, szarszínű, friss szigetelőmassza marad a kezemben.
Átvágják a torkom.
Mégis élek, piros, műanyag játékfigura-léttel.
Bekerítve.
Bekerítve.
Lehet, hogy disznóként nyársálnak fel.
Semmi rettegetés.
Legfeljebb szétfolyik a piros plasztikzagyvalék.

Ami én lennék.
Hármasban, magamra hagyottan, nincs információértéke.
Hehe.
Szögesdrót-karkötő, szögesdrót-hínár.
Eszem én a zúzátat, azt.
Ismét betontér.
A szokásos, banális, nevetséges, ordítóan közönséges felszereléssel.
Lőtorony, sikító szirénaszó, pásztázó reflektorok, beton-totemoszlopok, szögesdrót-csíkokkal kombinálva.
Micsoda szexepil.
Helikoptermoraj a szürke, moccsatlan égbolton.
Bombajó, bombajó, mint a napalm vagy az ideggáz, hehe, beteljesült és beteljesületlen, nyirkos, Ember ne mérgeződj-vágyak.
Nem.
Nincsenek kérdések.
Úgsincsenek valódi, megnyugtató válaszok.
Műfrontokon szimulált állét.
Kétlem, hogy tévedek.
Busómaszkossal vicsořitok, és pálcikakezeimmel tapsviharban török ki.
Valahol, valami gonosz kéjjel, élvezhető is.
Eszméletlenül távol, esetleg nagyon is közel, olyasféle az egész, mint az ágybaszarás.
Megszokható.
Ha nem lőnek szitává, akkor is előbb-utóbb ilyesmi várna rám, savpudingba fojtva.
Elöttem ti.
Mögöttem ismét ti.
Ki az a ti és ki az a nyavalyás én.
Talán a szögesdrótra szórt karácsonyi csillámpor.
Ám az is lehet, hogy nem.
Végül is meg lehet szokni.
Szögesdróttal gúzsba kötve.
Huncut szögesdrót, te.
Akkor is eszem én a zúzátat, azt.
Piros műanyag húson karcolásnyomok.
Szeretlek, súgom magam elé a sívító légtérbe.
Kimondhatatlanul szeretlek.
Talán így is érzek.
Mindhárman, esetleg egyikünk sem.
Bekerítve és vicsořítva.

Azt hiszem, meg-megdobban a szívem.
Ugyanis azzal is rendelkezem.
Áfa nélkül is piszkosul drága volt.
Loptam.
S egyéb csúnyaságok.
Zanzásítva és dobozolva is egyedi.
Ehető és természetazonos.
Vízhatlan és golyóálló.
Rég történt.
Talán megérte becsatlakoztatnom a plasztikmasszába.
Hármasban vagy tökegyedül.
Pedig arcom sincs.
Csak busómaszkos vicSORÍTÁS sima, piros kobakom arctalan arcCRÉSZÉRE
húzva.
Szeretlek.
Borzasztóan szeretlek.
SipÍTÓ szirénaszóBAN, szögESDRÓTTAL övezve és bambán áCSOROGVA, mint
aki eltÉVEDT.
Semmit sem értve és immár semmit sem akarva megÉRteni.
Talán megérte.
Vízhatlan és golyóálló.
Könnyen hajlítható és gond nélkül összeszerelhető.
Talán megérte.
Majd elvÁLIK.
Bekerítve.
Bekerítve.
Sosem tudom meg.

Ki az a Naomi Watts?

Kis vaj(d)magyar dráma

SZEREPLŐK:

TATA

MAMA

LÁNY

Minden szereplőnek disznófeje van.

I. JELENET

Szobabelső. Az előtérben kanapé, azon ül a mama. Otthonkában, papucsban, de nem elhanyagolt. Mellette rádió. Jobboldalt vasalódeszka, a lány vasal. Fehér ágyhuzatot, lepedőt. Baloldalt nagy vaságy, benne fekszik a tata. Mindenfelé, de leginkább a kanapé mellett, körül illatosítók, légfrissítő spray-k. A falon képek, bekeretezett újságkivágások a tata birkózó múltjából.

MAMA Van egy titkom.

LÁNY Ne felejsd el, hogy ma péntek van.

Megszólal a rádió (középkorú női hang, szerb akcentussal): Mi, Vajdaság magyarjai, az anyaországtól leszakadva várjuk, mit hoz számunkra a megnyílt új esztendő. A huszonhárom évvel ezelőtti vágyak, ígéretetek, remények miképp alakulnak, hogyan s miképpen válnak valóra.

LÁNY Kapcsold ki. Frászt kapok ettől.

Mama kikapcsolja a rádiót.

MAMA Biztos, hogy elmúlt már hét óra.

LÁNY Akármit is mondasz, úgyse jön ma senki. Felesleges is várnod.

MAMA *(fülel)* Szerintem kopogtak.

LÁNY Egyre bődösebb van.

MAMA Meg kéne mosdatni a tatát.

LÁNY Várj még. Mindjárt kimegyek. Ha felemeled a takarót, nem bírom elviselni a szagát.

MAMA *(a kanapé mellől elővesz egy légfrissítő dezodort, belefúj a levegőbe)*
Mindig csak panaszkodsz.

LÁNY A szomszédok is már szóltak. Nem tudok már mit mondani nekik.
Feszt hazudozok.

MAMA Pedig naponta kétszer lemosom.
LÁNY Ne felejtsd el, hogy ma péntek van.
MAMA Ma senki sem keresett.
LÁNY Ne csodálkozz. Mióta mondom már, kezdeni kéne valamit a szaggal.
MAMA Engem nem zavar.
LÁNY Te megszoktad. Én nem tudom. Mások se tudják.
MAMA Mert olyan finom orrotok van.
LÁNY A tatának kedveztek a kötöttfogású birkózásban meghozott új súlycsoportok és szabályok. A 66 kilogramm ideálisnak bizonyult a számára.
MAMA Ő a mi büszkeségünk.
LÁNY Ugye szőke volt?
MAMA Késő van.

A lány befejezi a vasalást. Kimegy, behozza a vándlingot (benne habos víz) és a törülközőt. Leteszi a mama elé. Majd kimegy. Mama lassan feláll, bekapcsolja a rádiót, odamegy a vaságyhoz, felbajtja a lepedőt, elkezd mosni a tata testét. A rádióból a 3+2 Jaj, de nagyon régen volt, de soká lesz című nótája szól. A nóta végéig mossa a tatát. (Közben lehet vetítés: a videón emberek táncolnak, mulatnak.)

II. JELENET

Ugyanaz a szobabelső, mama a kanapén ül, tata továbbra is oldalt, a lány kezében tölcsér, mellette tejesflakonok, a tata szájához helyezi a tölcsért, önti bele a tejet (előtte fel is rázhatja a tejet a flakonban), a tej lecsorog a tata száján, lecsorog a párnáról, le a földre. Jó nagy tócsa tej keletkezik a padlón. Mindközben a mama a következőket mondja:

MAMA A paráznság a falánksággal alkot párt. Több okból is: mert ez két „természetes” velünk született bűn, ezért nagyon nehéz megszabadulnunk tőle; mert két olyan bűn ez, amely nem csupán kijelöli a vágy célját, hanem be is vonja a testet a cél elérésébe; végül pedig azért, mert nagyon közvetlen oksági kapcsolat van köztük: a bőséges táplálkozás szüli meg a testben a paráználkodás vágyát. És akár azért, mivel szorosan összefügg a falánksággal, akár sajátos természete miatt, a paráznságnak kitüntetett szerep jut a többi bűnhöz képest. A paráznságnak bizonyos ontológiai kiváltsága van a többi bűnnel szemben, s ez különleges, aszketikus fontossággal ruházza fel. A paráznság, csakúgy, mint a falánkság, a testben gyökerezik. Önsanyargatás nélkül lehetetlen legyőzni; míg a harag vagy a szomorúság leküzdhető a „lélek erejével”, a paráznság nem irtható ki „testi sanyargatások nélkül, mint amilyen a virrasztás, a böjt, a testet meggyötrő munka”.

LÁNY Ugye szóke volt?

MAMA Még most is libabőrös leszek, ha rá gondolok. Leírhatatlan egy érzés.

LÁNY Ne felejtsd el, hogy ma péntek van.

MAMA Van egy titkom.

LÁNY Feszt hazudoznom kell. Miattad. Miatta.

MAMA Keresett ma valaki?

LÁNY Senki sem jön.

MAMA *(fülel)* Szerintem kopogtak.

Megszólal a rádió (középkorú női hang, szerb akcentussal): Mi, Vajdaság magyarjai, az anyaországtól leszakadva várjuk, mit hoz számunkra a megnyílt új esztendő. A huszonhárom évvel ezelőtti vágyak, ígéretetek, remények miképp alakulnak, hogyan s miképpen válnak valóra.

A lány kikapcsolja.

LÁNY Biztos, hogy elmúlt hét óra.

MAMA Késő van.

LÁNY Büdös van.

MAMA *(előveszi a légfrissítő dezodort, többször belefúj a levegőbe, a kezével legyez, beleszagol)* Ugy tűnik, nem elég, ha naponta kétszer mosdatom.

LÁNY Nem tudom, meddig lesznek még toleránsak a szomszédok.

MAMA Úgyse mernek minket feljelenteni.

LÁNY A mi büszkeségünk miatt.

MAMA A mi családuknak számít. Nem akárcik vagyunk.

LÁNY Még mindig büdös van.

MAMA *(újra előveszi a légfrissítőt, belefúj a levegőbe)* Talán újra le kéne mosdatni.

LÁNY Az ötödik világbajnok ebből az országból.

MAMA 23 éve ez a legszebb ajándék, amit kaphatott a család.

LÁNY A 23 a szerencseszámom.

MAMA Szóke volt.

LÁNY Az ellenfél megfélemlte, ő meg lefeküdt a szőnyegre. De ez is a taktika része volt. Jött az egyébként szerb orvos, kérdezte, mi van. Mondta neki, hogy semmi komoly, de hagyja egy kicsit pihenni. Ilyen sport ez: ha el akarsz érni valamit, egy picit huncutnak is kell lenni.

MAMA *(nevet)* Az, az. Huncut volt.

LÁNY Harcias mérkőzései voltak.

MAMA Nagyon nehéz az út a világbajnoki címig.

LÁNY Ugye szóke volt?

MAMA Ne sóvárogi, mert a sóvárgás a paráznasághoz vezet, óvakodjál az obszcén szavaktól és a kihívó tekintettől, mert mindez házasságtörést eredményez.

LÁNY Mosdasd meg.

Lány kimegy, behozza a törülközőt és a vándlingot, benne habos víz. Leteszi a mama elé, kimegy. Mama lassan felkel, bekapcsolja a rádiót, és miközben megmosdatja a tatát, ugyanúgy, mint korábban, a 3+2 Jaj, de nagyon régen volt, de soká lesz című nótája szól. (Közben lehet vetítés: a videón emberek táncolnak, mulatnak.)

III. JELENET

Ugyanaz a szobabelső. A kanapén ül a mama, oldalt továbbra is ott fekszik a tata a vaságyon. Lány bejön, csíkos nejlonszatyrokat cipel, lerakja a kanapé mellé, és elkezd kipakolni a tartalmukat. Különböző légfrissítők, illatosító spray-k, nagy mennyiségben.

MAMA Hány óra van?

LÁNY A szag ellen állandóan kell küzdeni.

MAMA Szerintem nincs is szaga.

LÁNY Te megszoktad. Én nem tudom. Mások se tudják.

MAMA *(előveszi a légfrissítőt, belefúj a levegőbe)* Az a bajotok, hogy a finom orrotokon kívül más bajotok sincs.

LÁNY A kutya se keres minket.

MAMA Szerinted nem kíváncsiak már a mi büszkeségünkre?

LÁNY Elmúlt 23 év.

MAMA Mintha ma lett volna. Állt a dobogón. Szólt a Hej, sloveni.

LÁNY Még mindig belőle élünk.

MAMA Van egy titkom.

LÁNY Ha nem lenne bűdös, álom életünk lenne.

MAMA Én olyan büszke vagyok rá.

LÁNY Csak ne lenne bűdös.

MAMA Hány óra van?

LÁNY Ne felejtsd el, hogy ma péntek van.

MAMA Hoztál gyöngyvirágillatút is?

LÁNY Tudom, hogy az a kedvenced.

MAMA A tatának is az a kedvence.

Mama turkál a légfrissítők között, megkeresi a gyöngyvirágillatút, belefúj a levegőbe.

LÁNY Feszt hazudoznom kell. A boltban az eladó megkérdezte, minek kell nekünk ennyi légfrissítő.

MAMA Törődne az is a maga dolgával.

LÁNY Már megint felemelte a légfrissítő árát.

MAMA Rajtunk akar meggazdagodni.

14 LÁNY Nemcsak rajtunk. Az egész falu légfrissítőt vásárol.

MAMA Csak nehogy kifogyjon a gyöngyvirágillatú.

LÁNY Ugye szőke volt?

MAMA *(fülel)* Szerintem kopogtak.

LÁNY Senki sem keres minket.

MAMA Én olyan büszke vagyok rá. Rióba is kijutott volna.

LÁNY Nem tudom, a többiek meddig lesznek toleránsak.

MAMA 23 év, seperc alatt eltelt.

LÁNY Szerintem irigyek ránk.

MAMA Mi vagyunk a mintacsalád.

LÁNY Megcsináltuk a szerencsénket.

MAMA A tatának köszönhetjük.

LÁNY Csak egyre bődösebb.

MAMA *(előveszi a légfrissítőt, belefúj a levegőbe)* Úgy tűnik, nem elég, ha naponta kétszer mosdatom.

LÁNY A tata kedvence is a gyöngyvirágillatú.

MAMA 66 kilogrammos világbajnok birkózó.

LÁNY A kis huncut.

MAMA Esténként Kasszianszosz Beszélgetéseiből olvasott fel.

LÁNY Küzdelem a szüzességért.

Megszólal a rádió (középkorú női hang, szerb akcentussal): Mi, Vajdaság magyarjai, az anyaországtól leszakadva várjuk, mit hoz számunkra a megnyílt új esztendő. A huszonhárom évvel ezelőtti vágyak, ígéretek, remények miképp alakulnak, hogyan s miképpen válnak valóra.

A lány kikapcsolja a rádiót.

MAMA Óvakodj az obszcén szavaktól.

LÁNY Szerintem éhes.

MAMA Óvakodj a kéjes gondolatoktól.

LÁNY Megetetem.

Lány kimegy, behozza a tölcsért és a tejesflakonokat. A tata szájához teszi a tölcsért, és elkezd egymás után beletölteni a tejesflakonok tartalmát. (Előtte fel is rázhatja a tejet.) A tej lefolyik a tata száján, rá a lepedőre, onnan le a padlóra. A korábbi, már meglevő tócsa tovább növekszik. Ez alatt beszél a mama.

MAMA A falánkság elleni küzdelemben mértékletesnek kell lennünk, mivel a táplálékról teljességgel nem lehet lemondani. „Az életszükségleteket ki kell elégítenünk... nehogy a test, kimerülve, ne tudjon eleget tenni a szükséges szellemi gyakorlatoknak.” A táplálkozás természetes igényét szabályozni tudjuk, ám megszüntetni nem; természetes jogosultság van; ha valaki teljesen, azaz a haláláig megtagadja, akkor bűnnel terheli a lelkét. A paráznaság szelleme elleni harc viszont nem ismer határt; mindent gyökerestül ki kell irtanunk, ami paráznaságba

sodor minket, és e téren nem lehet helye semminemű kielégítendő természetes igénynek. Egy hajlam teljes kipusztítására kell tehát vállalkozni, amelynek megszüntetése nem vonja maga után testünk halálát. A nyolc főbűn között a paráznaság az egyetlen, amely belső, természetes és testi az eredetét tekintve, és amelyet teljességgel el kell pusztítanunk, mint ahogy el kell pusztítanunk az olyan lelki bűnöket is, mint a fősვნéség és a góg. Következésképpen radikális önsanyargatásról van szó, amely meghagy minket testünkben, megszabadítva a hústól. „Megszabadít húsunktól, de meghagyva minket testünkben.” A paráznaság elleni küzdelem a földi létezésben juttat el minket e természetesen túli világba. „Kiragad a földi sárból.” Lehetővé teszi, hogy e világban éljünk olyan életet, amely nem ebből a világból való. Mivel radikális önsanyargatás, ez adja nekünk a legértékesebb e világi ígéretet: „az élődsi húsban” megadja „az égi királysághoz való tartozást, a szentek tulajdonát, annak ígéretét, hogy a miénk lesz, ha egyszer megszabadulunk a testi romlandóságtól”.

Lány befejezi az etetést. Előveszi a vasalódeszkát, a gyűrött ágyneműt, és nekiáll vasalni. Vasalás közben a 3+2 nótáját dúdolja. Mama továbbra is a kanapén ül.

MAMA Naomi Ellen Watts 1968. szeptember 28-án született Shoreamban.

Ez Anglia. 165 centiméter magas, testsúlya 53 kilogramm. Eredeti hajszíne a szőke, a szeme színe kék. Foglalkozása szerint színésznő. Családi állapotát tekintve kétgyerekes hajadon. Csillagjegye a mérleg.

LÁNY A tata kis kedvence.

MAMA A tata tudta, mitől döglük a légy.

LÁNY Ugye szőke volt?

MAMA Olyan szőke, mint a Naomi Watts. A szőkék a szőkéket szeretik.

LÁNY Te nem is voltál szőke.

MAMA Én más vagyok. Tudta, hogy mellettem kiteljesedhet. Birkózóként.

LÁNY És hányban találkozott a Naomival?

MAMA Pontosan 23 évvel ezelőtt.

LÁNY Ne felejtse el, hogy ma péntek van.

MAMA Azt mondta, hogy a Naominak a gyöngéje a vajdasági magyar.

LÁNY A vajdasági magyar?

MAMA A vajdasági magyarok (szerbül vojvođanski Mađari) alatt a szerbiai Vajdaság Autonóm Tartományban élő magyar nemzetiségű emberek csoportját értjük. Lélekszámuk jelenleg még megközelíti a 300 000-et, de folyamatosan csökken. Fő szellemi és kulturális központjuk korábban Újvidék volt...

16 LÁNY Novi Sad.

MAMA ...az 1990-es évektől kezdve azonban ezt a szerepet egyre inkább Szabadka vette át, habár sok intézmény székhelye továbbra is Újvidék maradt (például Magyar Szó).

LÁNY Szerinted a tata szerette a Naomit?

MAMA A Naomit nem lehetett nem szeretni. Ezt mondta.

LÁNY Nekem a Suzie név jobban tetszik.

MAMA Engem hívhatsz Suzie-nak.

LÁNY És hogyan alakulnak a 23 évvel ezelőtti vágyak, ígéretetek, remények? Hogyan s miképpen válnak valóra?

MAMA Ma sem keresett senki.

LÁNY Te is tudod, hogy büdös van.

MAMA (*előveszi a légfrissítőt, belefúj a levegőbe*) Mit csinálunk, ha kifogy a készletünk és a boltban is deficit lesz?

LÁNY Hozatok majd Novi Sadról.

MAMA Szabadka közelebb van.

LÁNY Te is tudod, hogy a mi büszkeségünkért bármit megtennék. Csak fáraszt ez a folytonos hazudozás. Azt mondják, az álmodozás az élet megrontója.

MAMA Mindenki hülyeségeket beszél.

LÁNY Te is?

MAMA Én is.

LÁNY Kinek higgyek?

MAMA A tatának higgyél.

Csend.

MAMA A szüzességért...

Lány kisiet, behozza a tölcserét, a tejesflakonokat. A már korábbi, rutinos mozdulatokkal elkezdő megegyezni a tatát, miközben a mama tovább beszél.

MAMA ...folytatott harcnak hat fokozata van, hat szakasza, amelynek meg kell gátolnia az akarat részvételét. Az első fokozaton kiküszöböljük a testi rezdüléseket. Azután leromboljuk a képzelet részvételét (nem időzünk el a szellem képzeteinél). Majd megszüntetjük az érzékek részvételét (már nem érezzük a test rezdüléseit). Ezután kiküszöböljük a megjelenítéseket (már nem úgy gondolunk a tárgyakra, mint a lehetséges vágy tárgyaira). Végül pedig kiküszöböljük az álomképeket (mindent, ami vágyból ered, az álom egyébként szándéktalan, akaratlan képeiben). Kasszianosz a bujaság nevet adja a részvételnek, amelynek látható formái a szándékos aktus vagy az aktus elkövetésére irányuló kifejezett akarat. Ez ellen folyik a spirituális küzdelem, ezt ostromolja a felbontásra, részvétel megszüntetésére törekvő igyekezet. Ekképp érthető az a tény, hogy a paráznaság szelleme ellen a szüzesség-

gért folytatott harcban az alapvető és úgyszólván egyetlen probléma a magömlés problémája.

Lány befejezi az etetést, kimegy.

Megszólal a rádió (ugyanaz a hang): A vajdasági magyarok száma a II. világháború után az 1960-as évekig emelkedett. Legtöbb, 442 561 fő az 1960-as népszámláláskor volt. Ettől az időponttól kezdve a magyar népesség száma folyamatosan csökken. A 2000-es években a magyar népesség száma évente mintegy 4000 fővel csökken: évente kb. 3000-rel többen halnak meg, mint amennyien születnek, kb. 500–1000 fő emigrál és 400–500 fő egyes házasságok során asszimilálódik, főleg a szórványban. Emiatt hamarosan fenntarthatatlanná válik a magyar iskolahálózat a mai formájában.

Mama is kimegy.

IV. JELENET

Ugyanaz a szobabelső, mama a kanapén, tata a szokásos helyén, lány vasal.

LÁNY A Naomi Wattsnek két gyereke is van.

MAMA A Naomi Watts amerikai.

LÁNY Azt mondtad, a nő egyetlen éke a szüzessége.

MAMA Mindent összezavarsz.

LÁNY Ma sem keresett senki minket.

MAMA *(fülel)* Szerintem kopogtak.

LÁNY Büdös van.

MAMA *(előveszi a légfrissítőt, belefúj a levegőbe)* Nem ezen múlik.

LÁNY Csak ezen múlik.

MAMA A mi büszkeségünket senki nem keresi.

LÁNY Ha esetleg illatosabb volna.

MAMA A 23 éves álom.

LÁNY Szerinted meddig tudjuk ezt még csinálni?

MAMA Van egy titkom.

LÁNY Ne felejtsd el, hogy péntek van.

Kopogás. A mama és a lány felfigyel, a lány abbahagyja a vasalást, fülel.

A kopogás megismétlődik.

MAMA Hallod?

LÁNY Hallom.

MAMA Szerintem a Naomi Watts.

Vége

(A szövegben Foucault-, Lynch-, Várady Imre-, Wikipédia- és Magyar Szóidézetek vannak.)

Bácskai rizs

„...olyan volt, mintha két élete, sok élete lenne, egészen olyan.”

(Majtényi Mihály: *Élő víz*, 1951)

„...izgledalo je kao da ima dva života, sasvim kao da ima više života.”

(Mihalj Majtenji: *Živa voda*, fordította Sava Babić, 1975)

A sötétségből, amikor már az utolsó reményt is elveszítettem, hogy megmenekülhetek ebből a sártengerből, égett szagott hozott a fagyos légáramlat, emberi otthon mámorító füstjét. Egyszerre mindenfelől szúnyograjok lebegő függönyének foszlányai libbentek elő: megemelkedtek, majd aláereszkedtek, kitágultak, majd összementek; mindez elmondhatatlan, fejfájdító zúgás közepette. Ugyanilyen hirtelen, mintha az északi szél söpörte volna el őket, eltűntek kelet felé, ahonnan egyre fakóbb, szürke árnyalatokban emelkedett a nap. Ezek az átkozott rovarok nyilván még soha nem találkoztak parfümmel befűjt férfival, efféle kocsissal, mint én vagyok. Még egy bizonyíték, hogy ne dőljünk be a reklámoknak, legyen szó akár Calvin Kleinről: még hogy *édes és vadító illatú bőr...* „Pfu!” mondják erre a szúnyogok, „valódi vért akarunk!”

A két agyonmart kancám végre megpihenhet; már rég magunk mögött hagytuk a falu végi házak maradványát is, és mélyen bent jártunk a verbászi határban. Újra és újra elvesztettem az eszméletem: hányszor ébredtem arra az ájulásomból, hogy áll a kocsim, mozdulatlanul állnak a sárban a lovaim a Bácskai-Nagy-csatorna vagy valamelyik leágazása mellett. Éjszakák és nappalok mentek el felettünk, és én csak rángattam a gyepelőt a levegőben, meghúztam, elengedtem anélkül, hogy bármit éreztem volna abból, hogy valós lények, vagyis a két kancám zablóját fogom velük. Aztán elernyedtek a karjaim, és elveszítettem az eszméletemet.

Legalább a legényem ne vészett volna el mellőlem, minden szolgámat kiváltotta: gondoskodott a kancákról és a batárról, vadászott és főzött, ki-

tisztította az öltözékemet, megvetette az ágyunkat... Hogy is hívták? Feri? Vagy talán Tivadar? *Insopportabile!*¹ Borzasztó, hogy minden kihullik az emlékezetemből! Csak a kivégzésének az emléke áll itt a szemem előtt – ahogy a vérszomjas rabok ütötték a koponyáját, tépték a ruháját, de ő nem adta fel, fogta a gyeplőt az utolsó leheletéig, a kancák önkívületben rohantak, aztán belesüppedtek a mocsárba, hisztérikusan próbálva lerázni a vérszívókat a batárról. A legényem nélkül védtelen vagyok, *come un bambino.*² Könnyű préda.

De végre fölsejlettek előttünk Kiss szenttamási kúriájának körvonalai. Josephus Kiss császári beamter és vízmérő. Hidraulis districtualis! Ha ő nem lett volna, akkor csak vad, bűzlő mocsár állna itt, így viszont minden pusztá síksági sárrá változott, amelynek se vége, se hossza, keresztül-kasul szabdalva iszapos árkokkal és kapillárisokkal. Nahát. A bűzt becsatornáztuk.

Szénapajták és istállók, magas, sötét épületek körös-körül. Boltozatok, árkádok és ívek maradványai keltették életre ezt a régen elhagyott és magába roskadt épületet, amely most, a kedvemért, kiemelkedett a szenttamási mocsárból. A kancák patájának csattogása visszhangzott az udvari makadámon, és nem lehetett ebből nem kihallani az életörömet. A hűséges állatok végre kiránthatták patáikat az élő mocsárból, és táncoltak a kővel borított világon. Az én örömem még az övékét is túlszárnyalta, amikor a távolból fölismertem Selmecit, Kiss kulcsárját, titoknokját, a magánakvaló bácskai bölcset, jégvágót. És mindezt nem zavarodottságomban, *senza ordine*³ mondom: íme, most is egy jégbe fagyott harcsa néz rám homályos és üveges szemekkel a taligáról, amit maga előtt tol. Meglehet vagy nyolc kiló. Hányszor mesélt a legényem Kissnek erről a jégverméről a lefagyasztott halakkal, amelyeket az Isten tudja, mikor fogtak ki a Tiszából. És tudvalévő – hallom a hangját, mintha most is itt lélegezne mellettem –, ha Selmeci csőre töltött harcsafejjel fogad, akkor szívesen látott vendég vagy, kerül hús bőven, folyik a vér.

*

Amikor végre magamhoz tértem a kábulatból, úgy éreztem, hogy Selmeci kitátott szája el fog nyelni, minden erejét megfeszítve, némán tárogott. Aztán egyszerre csak meghallottam a kiáltását is: „Türr Uraság, Uram!!!” Válaszolni akartam: „Nyugodj meg, Selmeci, nem vagyok én a

¹ *Insopportabile* (olasz) – kibírhatatlan.

² *Come un bambino* (olasz) – mint egy gyerek.

³ *Senza ordine* (olasz) – rend nélkül, értelmetlenül.

te urad...”, amikor megpillantottam mögötte, százméternyire lehetek, egy egész sereg rabot, tépett rongyokban, sőt tépett hússal, sántán, betört fejfel, piros hólyagoktól eltorzult arccal – mintha így egészben, félig megrágva okádta volna ki őket bensőjéből valami hatalmas bácskai mocsári szörny. A legborzasztóbb volt mind közül egy sötét bőrű behemót ember, aki fogaival tépett és marcangolt valamit, amely leginkább egy disznófejre hasonlított. A disznócsontok csonkjaival mutogatott felém. „Selmeci, meneküljünk!”, kiáltottam most már én is. „Hát ezt mondom én is az Uraságnak már egy jó ideje”, morogta Selmeci, „de az Uraság sóbálvánnyá változott, és nem mozdult egy tapodtat sem!” Selmeci egy pincelejárát felé vonzolt, úgy éreztem, hogy elesek, de ölbe vett, és úgy vitt, mint egy csecsemőt! Mély, föld alatti sötétségbe merültünk. Füstölt hús illata csapta meg az orrom. Körülöttünk mindenfelől ütések hangja visszhangzott. „Ide már nem tudnak betörni, bármennyire is éhesek”, mondta lihegve Selmeci, „lenyugtattam őket azzal a disznóhússal, de ez csak rövid ideig hatott, egyre csak nő az éhségük, idehúzta őket az Uraság úri szaga”. Nem sokat értettem a szavaiból, tulajdonképpen semmit sem értettem abból, ami körülöttem történik, csak ödöngtem egyik önkívületből a másikba. És puff.

*

Kitisztult a fejem a halászlé csípős, magával ragadó illatától. Selmeci sürgött a tűzhely, egy nagyméretű fekete üst körül, amelyben zsíros, vörös lé bugyborékol. „Ó, Selmeci”, mondtam ásítva, „te milyen szorgalmas vagy, én meg nem érzek semmi éhséget, csak az illatokkal táplálkozom”. „Igen, az Uraságot is, akárcsak az én uramat, a Kiss uraságot”, kezdte alázatosan Selmeci, „más fából faragták, mint bennünket meg ezt a megvadult kubikoscsürhét, akik kint várnak ránk, és lassan fölemészítik az élet minden nyomát itt. Az Uraságéknak nincs szükségük vérre.” „Igen, mindannyian már úgyis rég halottak vagyunk”, mondtam, „nem értem, miért ez a düh, ez a veszettség”. Selmeci hallgatott, de éreztem, hogy keresi a szavakat. Finom ember ez a Selmeci, tökéletes szolga, *uomo d'ordine*.⁴ „Eh, amikor a csatornákat ásták, a töltéseket talicskázták... hagyták őket éhezni, uram, ottfelejtették őket a sárgödörökben, úgy pusztultak el, mint a nyüves macskák, a kivert kutyák... Nehéz ezt elfelejteni, uram.” „Selmeci, drága Selmeci”, mondtam fáradtan, „de hát mi közöm van neked ehhez!” „De hát az Uraság és a méltóságos Kiss uraság... Az Uraságok találták ki ezt az egészet, az Uraságok hozták ide a császári in-

⁴ Uomo d'ordine (olasz) – rendes ember.

zselléreket, a tőkét a világ minden részéből... Tudja az Uraság, hogy honnan hurcolták ide a Kiss uraságnak a rabokat erre a kizsigerelő munkára? Temesvárról, Péterváradról, Eszékről, Károlyvárosból, Komáromból, Szegedről, hát még ha eszembe jutnak azok az alattomos erdélyi rebellis parasztok, kiver a hideg veríték! Az Uraság részére meg aztán, az Uraság részére egész bánáti szerb falvak ástak itt a legnagyobb szegénységben, teljes családok, a gyerekek itt haltak meg betegségekben meg az éhségtől, aztán nemsokára követték őket boldogtalanságukban az anyák, aztán meg az apák is, belepusztulva a kimerültségbe meg az értelmetlenségbe.” „Selmeci, Selmeci, én erre csak úgy emlékszem, mintha valami ködön át látnám, akárcsak az összes többit... Hát nem támadtak meg bennünket ezek a te ragadozók... Mi történik itt... Miért keveredtünk itt össze valamennyien... A városokban furcsa szerkezetekkel találkozom, hihetetlen parfümökkel, olyan ruhákat szedek elő a poros szekrényekből – amilyenekre életemben gondolni se tudtam... Furcsa, ormótlan gépek állnak a városok utcáin...” Selmecit lefoglalták a halfejek, külön, arany fonállal szegélyezett ovális porcelántálba szedte ki őket, megint meglátam a harcsafejet, amely királyi főként emelkedett ki az apróbb pontyok és csukák fejei közül. A harcsa bajsza ráfeküdt az edény szélére, és lelógott az asztallapra. Olyan vastagok voltak, mint a kövére hízott giliszták. „Tudja”, folytatta végre Selmeci, mutatóujjával eligazítva a bajusz szálaít, „ezek az ájulások, ezeken nem lehet segíteni, az Uraság nem iszik vért, nem zabál kutya- meg disznóagyat, mint a kubikosai... Az alacsony vérnyomás előbb vagy utóbb végképp ledönti a lábáról az Uraságot.”

*

Selmeci fáklyájának fénye ébresztett. Úgy tűnt, hogy még mindig a szenttamási kúria föld alatti labirintusaiban voltunk. A kinti hangok elcsendesültek, csak Selmeci sustorgása hallatszott az egyik zugból. „Selmeci... Jó reggelt... Mit csinálsz ott?” Selmeci hirtelen megfordult, és folyamatos hajlongások közepette nyökögte és dadogta: „Bocsásson meg az Uraság, bátorkodtam átvinni az Uraságot a vánkosra... Az Uraságot és az Uraság dolgait... mindezt a sok drágaságot... és most... ha megengedi az Uraság... nem reggel van... két-három nap elmúlt... épp most ment le a nap...” Ekkor fogtam fel, hogy Selmeci időközben behordta a csomagjaimat, az összes zsákmányomat. „Hol szedte össze ezt mind az Uraság... Életemben nem láttam ilyen öltönyöket!” „Nem én találok meg őket, hanem ők engem! Más se maradt már nekem, nézd csak, hogy hámlik a bőr az orromról, nézd ezeket a nyavalyás piros hólyagokat, a foszladozó kezemet, nézd, még a lábam is tele van ezekkel a bőrfoszlányokkal! Egy-egy

jól szabott zakó, finom parfüm vagy krém az egyetlen vigaszom.” Selmeci a kezébe vette az egyik mélykék, aranyozott gombokkal díszített blézereket: „És ilyen holmikat talál a városokban?” Úgy látszik, hogy Selmeci – annak ellenére, hogy sok mindennel tisztában van ezzel a legújabb alászállásunkkal kapcsolatban, mert nemcsak hogy nem veszíti el az eszméletét, hanem nyilvánvalóan nem is alszik – egyáltalán nem mozdult ki időközben a kúriáról. Honnan gyűjtötte be akkor mindezt a bölcsességet? Vagy ő talán meg sem halt?

Csorogni kezdett a nyálam, amikor átvettem a blézert Selmecitől, és újfent megéreztem a tapintását, ugyanúgy, mint amikor először rátaláltam abban a furcsán eltorzított nevű városban – „Crvenka!” – mondja Selmeci –, egy többemeletes házban, a legfelső emeleten rábukkantam egy szekrényre, tele könnyű, elegáns ruhadarabokkal. A falakon is, az egész lakásban csupa finom holmi, festmények, velencei, firenzei, római emlék, sőt még az én Nápolyom is köztük volt! Az emlékeimből fölmerült egy kép, ahogy díszlépésben masírozok a város utcáin, kidüllesztett mellel, mintha én lennék a polgármester, *che bellezza...*⁵ Csodálatos dolgok voltak abban a szekrényben, nem győztem őket begyömöszölni a zsákba. „Samt pantalló, valódi bársony, nézd csak, Selmeci!” Odanyújtottam neki egy pirosasbarnát. „Aztán ez a sok gomb, tengerészblézerek, sportos zakók, vállbojtok kecskebőr szalagokkal, szagold csak meg!” „Jól megy az Uraság kecskeszakállához!”, nevette el magát végre Selmeci.

Én izgatottan turkáltam tovább a ruhák között, folyton valami újabb dologra csodálkoztam rá, mintha először látnám. „Nézd csak, Selmeci, klasszikus szabású flanelnadrág, puha, elegánsan rakott ráncokkal... hal-szállkamintás tweedzakó...” „Hm”, mormolta Selmeci, akinek hozzám hasonlóan jókedve lett, „jobban kedvemre való lenne a halhús, mint a szállkák!” Nevettünk, és én felszabadultan, nyugodtan álomba merültem...

*

Ahogy magamhoz tértem, megpróbáltam kiélesteni a látásomat, hogy lássam Selmecit, aki az ágy szélén ülve városneveket sorolt: „...Újvidékből Novi Sad lett, Szabadkából Subotica, Zomborból Sombor, Szenttamásból Srbobran – szörnyű, képzelje csak el Uraságod! – A Ferenc-csatorna most Veliki Bački Kanal⁶, Uraságod Ferenc József Öntöző és Hajózó Csatornája pedig egyszerűen Mali Kanal⁷, így hívják, még azt se teszik mellé, hogy

⁵ Che bellezza (olasz) – micsoda szépség!

⁶ Veliki Bački Kanal (szerb) – Bácskai-Nagy-csatorna.

⁷ Mali Kanal (szerb) – Kis-csatorna.

„bački!” „Nyugodj meg, Selmeci, badarságokat beszélsz itt dühödben!” Most viszont bennem ötlött fel valami, és jóformán felüvöltöttem a hirtelen rám törő tisztánlátástól: „Miért keresem én Kisst, Selmeci, segítened kell, valamiért keresem Kisst, miért keresem, és miért nem jelent már meg, miért nem áll szóba velem?” Minden egyszerre villant be egy rövid időre, mintha először tértem volna magamhoz – keltem volna föl halottaimból, ahogy azt mondani szokás –, ismét teljesen világosan láttam: *azért vagyok életben, hogy visszaadjam az életüket azoknak, akiknek valóban élniük kellene*, nincs ebben semmi bölcsesség, háromszor élni egy mondatban. Minden lépésemre más időben találtam magam, semmit sem értettem, csak két név forgott a fejemben állandóan: Kiss József, akinek a munkáját jól ismertem, az övé a Nagy-csatorna, amelyet én, még az életem folyamán csupán rendbe hoztam és meghosszabbítottam –, és Nikola Mirkov – akiről viszont nem tudtam semmit. És elindultam megkeresni Kisst.

Kubikosok, rabok, vérszomjas csavargók, menekültek, telepések – mindegyik ájulás és felébredés egyre kétségbeesettebbé, ostobábbá és szerencsétlenebbé tett, hámlott a bőröm, kipukkadtak a tenyeremen a hólyagok, csorgott az undorító genny az ujjaim között, miközben a hasamon, a hátamon duzzanatok és kibírhatatlan viszketés terjedt – Kiss, szükségem van erre a Kissre! Nekem most ő kell, szarok az összes többire!!!

*

Selmeci sajnálkozva bocsátott utamra kora reggel. A két kancám gyűlölettel nézett, hagyj bennünket békén, meg akarunk halni mindörökre, engedj el bennünket! Drága lovaim, meg kell találnunk Kisst; Kiss majd gyógyírt ad minden bajunkra.

Selmeci mindent elmagyarázott. Kisst a sírjánál kell keresnem, a csatorna végénél, Verbász mellett. Vagy a közelében, az obeliszk környékén, amelyet az ő emlékére emeltek a verbászi zsilip fölötti dombon. „Tudja, Uraságod”, mondta Selmeci meghatódva, könnyekkel a szemében, „az az emlékmű már teljesen tönkrement, mígnem Kiss hatodfokú leszármazottja, Kiss Mihály német mérnök kitett magáért, és felújította. A mészkö tömböt 1985-ben állították helyre az én uram tiszteletére.” Hazamegyek tehát innen, ahogy Selmeci hívja, Srbo-bran-ból, haza Zomborba, végig a csatorna mellett, mondtam magamban. „Kissnek ez az egyetlen vigasza, ez a fehérén világító kő, a dicsősége, hiszen mindnyájan elrohadtunk már, nemde? Mindannyiunkat hamarosan felkap a forgósél, de a fehér kő megmarad.”

Elbúcsúztam Selmecitől. Vagyis hosszan búcsúzkodtunk, sokáig, nagyon sokáig szorongattuk egymás kezét, mígnem teljesen magamhoz tértem. Ráhagytam az összes, szantálalapú Bang Bang parfümömet (egy

verbászi bankban találtam), Sisley Ikarját, sőt Calvin Klein Shockját is (női változat – egy külai irodában bukkantam rá) – őszintén szólva a parfüm-imádata még az enyémnél is kifejezettebb volt... Nem engedett az ölése.

*

Egy hatalmas mocsár szélén találtam magam. Ez az ébredés a Kiss előtti időkre röpített, a mindannyiunkat megelőző időkre. Egy emelkedő tetején álltam, a végelethatalatlan ingovány szélén. A lép átjárhatatlan volt, elképzeltem, ahogy az aprócska nap, ez a vörös bohóc nádcsomóról nádcsomóra ugrál. A távolban nádasok és füzek zárták le a horizontot. A nap, a valódi óriás nap minden irányból felhangzó zengéssel, lustán emelkedett ki a legnagyobb mélységből. Körös-körül csörgedeztek a megduzzadt vízerek, közöttük pedig, mint a csend merőlegesen az agyagba szűrt jelei, vörösesbarna gémekek ágaskodtak. Vadkacsaraj közeledett hatalmas szárnycsattogással. Egy náddal benőtt tóra szálltak le, amelyet, a röptüket követve, csak most vettem észre. Amikor minden elcsöndesedett, és teljes fényével felragyogott a nap, súlyos, ezüstös fényű darvak jelentek meg a magasban. Fölbukkanásuk azt jelezte, hogy az idegeim kimerültek. Közvetlenül a tagjaimban, az ízületeimben éreztem minden mozdulatukat, billegő súlyukat... és elvesztettem az eszméletem.

*

Eszeveszett hajsza kellős közepén riadtam föl. A batárom olyan sebe- sen száguldott, amilyen gyorsan csak az álmokban lehet. A szutykos alak vicsorgó arca, aki korbáccsal hajtotta a lovaimat, és az arcomba nevetett, ennek az ellenkezőjét közölte: *Türr István, az Isten verjen meg, ébredj már fel!* Fölríadtam, felpattantam, és majdnem alázuhantam. Rázkódtunk – mit rázkódtunk – pattogtunk és csúszkáltunk a sáros szántásokon, és újdonsült, megvadult kocsisom nem is a lovakat ütlegezte, hanem a cimboráit, akik a lovak hátáról és nyakáról tépték a húst. Megfordultam, mögöttünk is rongyosok tömege rohant, vérfagyasztóan üvöltözve; csorgó nyálú tanyasi kutyák verődtek a lábukhoz, ugattak és belemélyesztették agyaraikat a szerencsétlenek lábikráiba. A vadállattá lett emberek pedig fölkapták őket a levegőbe, fogukkal tépték föl a hasukat, és kicsavarták a nyakukat: a kutyák halálhörgése összekeveredett a többiek vad ugatásával. És ez az egész tömeg rohant utánunk, vagy a lovak után, mindegy is. Gépiesen beledőftem az esernyőm hegyét őrdögi kocsisomba, és lelöktem az ülésről. Bosszúért üvöltöttem, és a ló hátán lovagló egyik szörnyeteget fejbe dobtam az esernyővel. Fölkaptam a lábam mellett heverő rövid csövű puskámat, és kapásból leterítettem a másik lovast, kilyukasztottam a ko-

ponyáját. Ez elég volt ahhoz, hogy egyedül mehessek tovább, a vadállatok mögöttem áldozataim agyával oltották étvágyukat. Röhögtem és üvöltöttem a megkönnyebbüléstől és a rettenettől, olyan erősek voltak, és mégis annyira sérülékenyek és törékenyek, mint a szalmabábuk.

Hirtelen belém mart, hogy mennyire hiányzik Selmeci. Figyelmessége annyira gyengéd volt. Magányomban megeredtek a könnyeim. Kihullott a kezemből a gyeplő, pedig éreztem, hogy ezúttal nem fogok elájulni. Teljesen magamhoz tértem. A kancák egy bűzölgő kanális szélén állapotokba kerültek, amelyben már alig folyt a víz. Magas, vénséges vén jegenyék sora vette számba az egyenesen futó árok mérföldjeit. Gyalog indultam el, jegenyétől jegenyéig.

Csak megtaláljam már Kisst, vagy legalább ezt a Mirkovot. Ki kell valahogy keverednünk ebből a lápból.

Gázoltam a sárban, mindenféle gondolat és elképzelés nélkül, csak a csatorna útját követtem. Egyszerre csak undorító rőfögést hallottam, és ugyanazt a bűzt, amit már a szenttamási kúrián is: halmaradványok szaga terjengett. Igaz, hogy a rőfögés és üldözőim hangja nemigen különbözött, mégis tudtam, hogy nem ők vannak itt. Hamarosan feltűntek előttem, öt disznó csámcsogott egy ezüstösen csillogó halom tetején, ahol az engem idevezető kanális egy szélesebb csatornába torkollott. Közelebb érve láttam, hogy a disznók döglött haltetemeket turkálnak és marcangolnak; a halak pikkelyei beborították a pofájukat és a fejüket; a legkisebbet közülük teljes egészében pikkelyek fedték. „Ki fogja megenni ezeket a disznókat?“, volt az első gondolatom. „És mi lesz, ha a disznók esznek meg téged?“, kérdezte egy nálam sokkal okosabb belső hang. Sarkon fordultam, és visszatértem a kancáimhoz.

Megint sírtam. Rívó, picsogó, katonának nem való, rívó, picsogó, bába seggibe való. Miért nem tartozom én is a rongyosok közé? És ha mégis közülük való vagyok? Mi a szerepem? Miért van az, hogy nekem nem a vér, hanem a gyöngédség és a bársonyos érintés hiányzik leginkább? Megkívántam az asszonyi hangot, szépséget, gondoskodást, az asszonyi ölelést. Nyerítést hallottam, és aggódva futottam a lovaim felé. Szerencsére egyedül voltak, úgy látszik, hogy megéreztek a szagomat, és örültek a visszajövetelemnek. Vértől izmosak voltak, összeharapdálták őket, én meg feléjük se néztem. A csatorna mellett egy területen magasabb volt a fű, odahajtottam a kocsival ebbe a sűrűbe. Téptem a nedves fűvet, azzal törölgettem a nyakukról a vért, és átöleltem őket. Meleg pára áramlott a szájukból, és kitágította az orrlyukaimat. Halkan fölnyerítettem; a saját lelkem meg az ő lelkük örömére.

A metsző szél kiszárította a sarat, a bőrt, a sebeket. Egy ligetben állítottam meg a batárt. Már távolról kinéztem magamnak ezt az erdőcskét, és alig vártam, hogy beérjek a fák közé. Nem voltam biztos benne, hogy a tudat milyen szintjén vagyok, úgy éreztem, hogy haladunk, a kancák és én, de a táj egyáltalán nem változott körülöttünk. A vicsorgó nap elárasztotta fénnel a síkságot; az égboltozat látványosan kitágult felettünk; a horizont átszivárgott a végtelenbe; a nap sugarai, mint üvegharagon, ömlöttek szét az égen. Ahelyett hogy élveztem volna a mozgás szabadságát, csapdában éreztem magamat; reszkettem a fagyos széltől és a félelemtől.

Végre megpillantottam az olajgyár kéményét, amire Selmeci felhívta a figyelmemet. Rábukkantam a stadionra is, ahol birkák legeltek. Páni félelem kergette szét őket láttomra; való igaz, egész testemben éreztem, hogyan ragad magával a húsuk illata. Nem tudhatták, hogy én magával a szaggal is jóllakok! A stadionnál visszafordultam, és hamarosan elértem a gátat és a zsilipet. Selmeci kiválóan ismert mindent, és pontosan útba igazított: átmentem a csatorna túlsó oldalára, és a szántók mellett megközelítettem Kiss obeliszkjét. Egy pillantást vetettem a csatornára, döglött halak, műanyag palackok és békalencsébe ragadt nejlonzacskók úsztak a vízen. Olyan iszonyatosan büzlött, mintha legalábbis egy kocsiderék záptojás borult volna bele.

Nem tudom, hogy értem el az obeliszket, időnként elvesztettem a fonalat. Valószínűleg kiesett néhány óra, amikor arra ébredtem, hogy valami bökdösi az oldalamat. Fenyőágak himbálóztak fölöttem, a szagok alapján úgy éreztem, mintha végre meghaltam volna. Aztán egy barázdált arc hajolt fölém, amelybe szél borzolta hajtincsek lógtak: egy fényesen villogó cipő finoman nyomogatta a bordáimat. Felegyenesedtem, és levertem magamról a port: „Kiss úrhoz van szerencsém, ha nem tévedek?!”, mondtam sértődötten a kabátomat összekenő cipő miatt. „Ön pedig, feltételezem, nem Mirkov úr, hanem Türr úr?!” – válaszolt, némi csalódottsággal a hangjában. „Úgy van.” Szótlanul néztük egymást. Aztán Kiss hirtelen sarkon fordult, és gyors léptekkel eltűnt a legközelebbi birtok irányában. Valóban hórihorgas volt, a mozdulatai pedig elutasítóak. Dühösen faképnél hagyott! Én pedig megint megroggyantam. Puff.

*

Felébredtem, megrázkódtam – és így tovább –, eszeveszett sebességgel száguldottunk! Mellettem ott vicsorgott szőröstül-bőröstül Kiss József, és egy szörnyű korbáccsal csapkodott maga körül. Hatlovas kocsiban ültem, és úgy rohantunk a szántásokon, mintha jégen siklanánk. Újdonsült, tarfejű kocsisom üvöltött a dühtől és a mámortól. Megfordultam, mögöttünk

tehetetlenül futott a rongyosok serege, a hangjuk már gyengült a távolban, és csak a lovak patájának dobogása hallatszott. „Hová, merre, ember!?” kiáltottam zaklatottan. „Én magának nem ember vagyok, megvan nekem a saját nevem és rangom”, felelt Kiss végtelen nyugalommal, és továbbra is az ürességre meredt maga előtt. „Méltóságos Uram, hová visz?” „Cservenka felé, Kis-sztapárra; vagy ha egészen pontosan szeretné tudni, a Pannónia-szoborhoz és a régi malomhoz.” Cservenka említésére földerültem – aztán rögtön elszomorodtam: az összes csomagom, a drága öltönyeim mind az erdőben maradtak! „De Kiss úr, ezt nem teheti velem, minden holmim Verbásznál maradt, a csatorna partján.” „Mit akar velük”, felelte megvetően, „Ön semmivel sem kevésbé halott, mint én”. Elhallgattam.

Gyorsan haladtunk, annak ellenére, hogy szántóföldeken és mezőségeken rohantunk, és nem a közeli földes úton. A csatorna végig ott volt a látókörünkben. Borzasztó hideg volt, éreztem, hogyan fagy meg az orrom, hogy nemsokára le fog esni; Selmeci erre valószínűleg azt válaszolta volna, hogy ez mit sem változtat a dolgokon, de én mégsem kívántam, hogy az orrom leváljon az arcomról. Egyébként is összevissza vagyok kaszabolva. Kiss úgy döntött, hogy dallal melegít föl bennünket: „Gefrorene Tropfen fallen von meinen Wangen ab”, kezdte, „und ist’s mir denn entgangen, daß ich geweinet hab’?” Úgy nézett rám, mintha legalábbis nekem kellene tudnom a választ erre a költői kérdésre. Aztán rekedt hangon ismételtette, több alkalommal: „Ei Tränen, meine Tränen, und seid ihr gar so lau, daß ihr erstarrt zu Eise, wie kühler Morgentau?”, mintha tényleg befagyni készülne! Ráadásul olyan kétségbeeséssel énekelte, hogy teljesen világosan láttam, hogy az egész világra a pusztulás vár, amennyiben Kiss jégcsappá változik. De már itt is van, üvölti a választ: „Und dringt doch aus der Quelle der Brust so glühend heiß, als wolltet ihr zerschmelzen des ganzen Winters Eis!”⁸ Égtek a szemei, az egyik pillanatban úgy tűnt, hogy mindjárt rámveti magát. Annyi erő volt benne, hogy pillanatok alatt szétmarcangolt volna.

Éreztem, hogy egyre jobban esik ez a levegő, az örült hajsza és Kiss perzselő jelenléte. Nála egészen nyilvánvalónak látszott, hogy tulajdonképpen sosem halt meg, még ha nálam jóval előbb élt is valójában. Szerencsére nem kellett kérdéseket föltennem, úgy látszik, az éneklés jobb kedv-

⁸ (német) Megfagyott cseppek hullanak / Arcmóról: / Tán nem vettem észre, / hogy sírtam? // Ej könnyek, könnyeim, / Bármily langyosak is vagytok, / Jéggé dermedtek, / Mint a hús hajnali harmat. // S mégis, a szív forrásából / oly forrón törtök elő, / Mintha fel akarnátok olvasztani / A tél minden jegét! – Schubert dala a Téli utazás dalciklusból, amelyet Wilhelm Müller költeményei alapján írt (Gábor Ágnes nyersfordítása).

re hangolta. „Ismeri ezt a dalt, Türr uram?” „Nem ismerem, Kiss úr, de bevallom, hogy megindított”, válaszoltam udvariasan. „Sajnos, életemben nem volt módomban hallani”, mondta, szemét lehunyva, „de nem tudom, mi is az, ami jobban kifejezné a mostani állapotomat”. Szemmel láthatólag, ilyen előzmények után, ez volt a megfelelő pillanat a beszélgetésre. Kiss folytatta: „Mindenki által megtagadva, megvetve, akárcsak a csatornám, elhagyatottan, elfeledve.” „Így van”, folytattam, „ez arra emlékeztet, hogy azokban az időkben is, amikor én itt munkához láttam, 1870 környékén, a csatorna úgyszintén szörnyű állapotban volt, békalencse borította, eliszaposodott, kiterjedtek a nádasok, és már csak kisebb hajók tudtak rajta áttörni a Dunából a Tisza irányába.” „Így van, Türr, így van, akkor Ön kicsit beindította a dolgokat, habár csak később, Nikola Mirkov elképzelései vezettek a valódi csatornahálózat kiépítéséhez. De hagyjuk ezt, Mirkov sehoh, habár kerestem ugyanezen az úton.”

Megkerültük Kúlát. A kúlai vasúti pályaudvarnál álltunk meg. Az összes ablaküveg betörve, a fakókék ajtók cirill betűkkel összefirkálva; két hatalmas fa felszakította az aszfaltot, amely foglyul ejtette a gyökereiket. Rövid időre meghúzódtunk az épületben. Mindent por és törmelék borított, a falak málladoztak, és kiverte őket a salétrom. „Én kiszáritottam a mocsarak vízereit, szabályoztam a vizet, lehetővé tettem az olcsó sószállítást, Angliát csináltam volna Bácskából, ha ezek a hálátlanok nem hagynak cserben. Mindezt Buda fundálta ki, azok az átkozottak a Helytartótanácsban!” „Én meg új Lombardiát akartam csinálni Bácskából...”, jutottak eszembe egykori álmaim, „angol fizetőeszközzel, *naturalmente*”.⁹ „Így van, Türr”, ugrott fel hirtelen Kiss, és magával vonzolt a kocsira, „hagyjuk a sirámimat. Csak te segíthetsz rajtunk, neked megvan a megoldásod.” „Pardon?”, éreztem, ahogy eszméletemet veszttem Kiss újabb támadásától. „De hát én nem tudok semmit! Azt sem tudom, hogyan kerültem az Ön kúriájára, és mit akarok Öntől...”

*

Folytattuk az utat, tovább rohanva a vasúti pálya melletti gyepen Cservenka felé, és Kiss egész idő alatt, megszakítás nélkül mondta a magáét. Úgy éreztem, hogy ki akarok bújni a bőrömből. Kiss szavai szerint Kis-sztapárra rizsért megyünk. Uh, micsoda kalamajka, valamikor nemzeti hős voltam, a magyarok büszkesége, Garibaldi generálisa, majd áruló, kapitalista, a britek ügynöke. Elhomályosodott a tekintetem, és teljesen

⁹ Naturalmente (olasz) – természetesen.

elvesztettem az önuralmam, amikor felfogtam, hogy Cservenka felé közeledünk, ahol annyi vágyam valóra vált. Hé, én csak azt szeretném, hogy ne hulljak darabokra, hogy ne tépjenek szét ezek a hullarablók, baráber kubikosok. Megpróbáltam Kiss szavába vágni, elmagyarázni, micsoda szép holmikát találtam ebben a városban, de kérlelhetetlen volt. Öntözés, Kis-csatorna, bravó – dicsért meg –, mindez Türr tábornok műve. Hát jó, tetszett ez a tábornok, az egyenruha miatt. Ez vagyok tehát én. Rendben, felfogtam, segítenünk kell ezen a népen. El kell végre tűnnünk, végleg *jóllaknunk*, és lehetővé tennünk az élőknek, hogy visszajöjjenek.

Erre pedig a legmegfelelőbb a rizs. „Egy jó és bőséges piláf!”, magyarázta Kiss fölemelt ujjal, megállítva a kocsit. Az erős szél még inkább fölgyorsította a száguldásunkat, mintha ellenezte volna a lelassulásunkat. „Egy jó tányér piláf az egyetlen, amivel megválthatjuk az agyunkat, amelyre vágnak ezek a vérszomjasok.” Nem voltam benne biztos, hogy értem, mi itt a metafora, és mi a konkrét történet: „Miféle piláf?” „Hát piláf, rizottó, vagy hogy hívják ezt Önök, Türr?” „Ááá, *risotto!!!*”, örvendeztem. „De hát honnan vesszük a rizst Bácskában?” „Az Ön pincéi, Türr”, mondta türelmetlenül Kiss, „az Ön pincéi még mindig tömve vannak a beszákolt rizzsel, ott, Kis-sztapár környékén. A rizs bővelkedik egy különleges aminosavban, amely elősegíti a szervezet triptofántermelését. A triptofán csökkenti az éhségérzetet, és elősegíti a jó alvást, esetünkben az örök álmot.” *Micsoda szerencse!*, gondoltam, hallgatva Kiss kémiai eszmefuttatását. Aztán pedig, mintha csak a szervezetemben lévő triptofán mennyiségét szeretné megnövelni, a majorságomról kezdett mesélni, és ez valóban azonnal eszembe jutott, micsoda idill: *Pusztapékla!* De az ilyen nevű birtok délebbre volt, egészen másfelé, ott megpróbálkoztunk mindennel, hogy kezdjünk valamit a vizek újonnan előállt bőségével, *demonstratio ad oculos* volt a módszerünk. Így fejlesztettük föl a rizstermelést... Igen, végül annyira beindult a dolog, hogy az az illető, hogy is hívták, valami Lajos, Bodola Lajos még könyvet is írt róla: *A rizs meghonosítása Magyarországon!* Nálunk tanulta ki ennek a tudományát.

A nosztalgia érzése kerített hatalmába az emlékek hirtelen előtörésétől: hogyan gyűjtöttem és raktároztam, mint a hörcsög, járatokat ástam a föld alá, egész labirintusokat, zsákokat halmoztam, egész gazdagságot... És most már csak nevetni tudok mindezen, ahogy a végtelenségig szerettem volna meghosszabbítani az életemet, haladva előre a föld alatti folyosókon, számlálva napról napra az újabb és újabb rizseszsákokat...

De a legszebb emlékeim a napszámoslányokhoz fűződtek, teljesen a hatalmába kerített most ez a látomás, csendre intettem a szikár Kisst, hogy ő is lássa: asszonyok, lányok, ahogy tavasszal lépkednek a vízzel elárasztott

földeken, réteken; megemelik a szoknyájukat, fölhajtják a ruhájuk ujját, de a víz lassan átítatja az öltözküket, rátapad a testükre, és kirajzolódnak az idomaik. A lányok éneke júliusban a rizs fehér virágjaiban bomlik ki, ennél is szebb a szeptember, amikor a rizsföldek pirosas-sárgás szőnyegeként terülnek el. „Miért nem hajtunk oda, Peklára? Csak azért megyünk Kis-sztapárra, hogy megnézzük a Pannónia-szobrot, és hogy hogyan ágazik ki az én Kis-csatornám a tiédből?” „Dehogy, kedves kis tábornokom”, mondta Kiss ironikusan, szemmel láthatólag nem hatották meg az erotikus látomásaim, „épphogy ott van a rizs. Még a te életedben fölépült ott egy négyemeletes rizsraktár, ott hántolták és csomagolták a rizst, a Carolinát, ott mélyítetted tovább a pincédet.” „Ki az a Carolina?”, kérdeztem kábán. „Türr, Ön megbolondult. Szóba sem állok többé Magával! Carolina egy rizsfajta.”

*

Kellemes érzet terjedt szét a számban, édes szemcsék az ajkaimon; nem segített rajtam, hogy felnyitottam a szemem, megpróbáltam fölállni, mintha egy dombon lettem volna, egy hatalmas teremben, de úgy éreztem, mintha testeken gázolnék, elestem, felhasítottam a zsákokat, amelyeken lépkedtem, kristálycukorral teli zsákok voltak, világított a cukor a sötétben. Aztán egy lefejezett kutya teteme repült el az orrom előtt, és vérrel fröcskölt be. A sötétségből, mindenfelől szemek villogtak rám. „Hé!”, üvöltöttem, „nyugalom!” A zsákokon lépdelve felkapaszkodtam a hegyre. „Enni adunk nektek, Kiss inzsellér úr meg én, Türr tábornok!” Megálltak. Sokáig néztünk farkasszemet a sötétségben. Hallottam, ahogy nyüszítenek és morognak, mormognak, mintha elveszítették volna a beszédképességüket. De hát, valóban, ki is hallotta, hogy a barátok bármikor is beszéltek volna. Kedvetlenül fordítottak hátat, de úgy, mintha arra kívántak volna rábírni, hogy menjek ki velük ebből a gyári raktárépületből.

Kint pedig éppen lemenőben volt a nap, óriás, véres gömb. Mélységes csönd vett erőt rajtunk. Félttem, nem hittem el, hogy egyetlen mondattal lenyugtattam volna őket. De nem volt más választásom, jöttek minden irányból, rongyosok százai, megrepedezett sár az arcukon, az öltözkükön, a lábukon. A hatalmas fehér siló mellett gyűltek össze, amelyen egy piros felirat állt, cirill betűkkel, föltehetőleg a gyár neve. Csak akkor vettem észre a hatlovas kocsit, aztán rögtön a véres nyomokat rajta. Sehol a lovak, sehol Kiss. „Kiss, hol van Kiss!?” üvöltöttem. Válasz helyett körém gyűltek ezek a nyomorultak, és most már az ő mozgásuk, a testük vitt magával. Biztonságban éreztem magam, ezek valóban hallgatnak rám.

Aztán megláttam Kisst, olyan messze, hogy csak a lovak nyerítésének és sikolyainak a távoli visszhangja jutott el hozzám. Ágaskodott a tömegben, gyúrte maga alá a rongyosokat, akik megpróbálták lerántani. „Engedjétek el, engedjétek el!” Csapkodni kezdtem magam körül, de nehezen jutottam előre. Nem nyújtottak ellenállást, de nem is segítettek.

Aztán az egyik behemót felugrott a lóra, a teste csupa sár, félmeztelen, mintha most kelt volna ki a gödörből – és belemélyesztette a fogait Kiss nyakába. Mindketten lezuhantak, a ló taposott rajtuk a patáival, aztán kiszakadt a tömegből és elvágtatott. Odafutottam, végre áttörtem magam a küzdelem színhelyére. A mocskos óriás hátrahúzódott, elégedetten nyalva a száját. Kiss mereven nézett rám, fénytelenül izzó szemekkel. Aztán némán fölállt, és beállt a tömegbe. Egy lett közülük.

Tompán álltak körülöttem, bámultak, várták a szavam. Mielőtt visszazuhantham volna a sötétségbe, megszólaltam: „Uraim! Holnap jóllakunk!”

*

És jóllaktunk. Selmeci mindenki részére főzött, Kiss már az első falat után örök nyugalomra tért. Nem láthatta tiszta tekintettel, hogyan csonkították meg Pannónia istennőjének emlékművét az általam épített Kis-csatorna és az ő Nagy-csatornája találkozásánál. Nem lehetett már többé kiszakítani a munkások seregéből, a többiekkel együtt pakolta a rizseszsákokat a hatlovas társzekerre, és húzta velük együtt napokon át a kúriájához.

Pannónia istennőjének hiányzott a feje, így nem láthatta ezt az egészet. Mégis, azt mondják, csak ő itt az állandó. Pannónia. Talán ez állt a most már lefejezett emlékművön. Gaga, Deja, aztán lejjebb Kića, Marko, aztán még lejjebb, sárgával Tijana, Darko, Milica, Tamara, most csak ezt lehetett elolvasni. A feliratok láttán eleredtek a könnyeim: ez a sok név, egy-egy élet van ezekben a nevekben. Vissza kell hogy jöjjenek, mind.

Selmeci kivonszolta az üstjeit a kövezett udvarra, a főtt csukák szeme most rizzsel volt tele. A százéves rizs visszahozta az ál munkát. Körbejártam az álomba szenderült rabokat, bárhová léptem, lebicaklott fejüket láttam magam körül, most fogtam csak fel, milyen sokan vannak, és hogy mekkora volt a szenvedésük. Telemertem az én tálkámat is, de nem hamarkodtam el az evést; csorogtak a könnyeim, végig az arcomon, és belepotyogtak a tálba. Még egyszer, utoljára, el akartam beszélgetni a drága kulcsárral.

Kiss felesége iránt érdeklődtem. Titokzatosan elmosolyodott. „Türr Uraság, köszönöm a kérdését. Tudja, sok szóbeszéd járta erről annak idején. Gábor testvére korán elhalt, és az özvegye ideköltözött. Nagyon tehet-

séges, agyafúrt asszony volt. Magával hozta az unokahúgát is, és rávette, finoman szólva, hogy beférközzön Kiss paplana alá.” „És mi lett a vége?”, mosolyodtam el most én is. „Kissnek mindvégig egyetlen igaz szerelme volt, mégpedig az árok, a Nagy-csatorna, de nem ez a mostani bűzölgő és iszapos, hanem az, amelyet ő a tervrajzon elképzelt, amikor megrajzolta Bácska térképét. Amikor fölkel a halottaiból, és hallotta, hogyan képzelte el Mirkov az egész csatornarendszert, és látta, hogy nagyon sok megvalósult belőle, aztán viszont magára hagyták, mint az Uraság idejében is. Ez nagyon szíven ütötte.” „Ahá, végre én is értem a dolgot. Tehát ezért vonult vissza az obeliszkhöz, a fenyők alá, mert ez az emlékmű az egyetlen, amely az ő dicsőségét hirdeti!” „Igen, az iszap sem tudja elnyelni a Kiss tiszteletére emelt emlékművet.” „Hogy hívták az özvegyet?”, kérdeztem kíváncsian, mély lélegzetet véve a rizottó illatából. „Dániel Kata. Ekkora mellei voltak!” Selmeci olyan mozdulatot tett a kezeivel, mintha két nagyobbacska dinnyét tartana. „Csak nem mérted meg őket az életedben, Selmeci?”, kuncogtam. „Ó, hiszen tudja az Uraság, hogy van az ilyesmi”, komolyodott el Selmeci, „annyira törekedett az az unokahúg, aztán meg maga Kata asszony is. A Kiss uraság meg feljűk se szagolt, nem lett volna ennek jó vége, ha én, szükség szerint, nem állok a szolgálatukra.” Jót nevettem a komolykodó Selmecin. Ő pedig elmerengett: „Jó, hogy az asszonyok is nem keltek föl a halottaikból... Az csúnya látvány lett volna.” Megint elfogott a szédülés. Ideje volt, hogy kanalazni kezdjem a rizst. Néhány ízletes falatot követően éreztem, hogyan árad el tagjaimban, sőt az egész világon az örök nyugalom.

Selmeci a saját ágyába fektetett. „És te, Selmeci, te nem eszel?” „Mindjárt, Uram. Csak még a helyükre teszem a kulcsokat.” Néztem a hátát, a szememmel követtem távolodó lépteit. Olyan nőies járása volt.

Emlékszel-e Dolly Bellre?

Regény, II. rész

Rajsi Emese fordítása

A családi menet Faleticébe tart

Pont ezekben a napokban – miközben Dolly Bell a galambdúcban lomha, végtelen alvással próbálta legyőzni sírhatnékját – esett meg a Zolj családban, hogy ismét megpróbálták a házat és a családot minél inkább hasonlatossá tenni más, „normális” házakhoz és családokhoz. A rég elfeledett családi látogatásokról, a kirándulásokról és természetjárásokról ezeken a nyári napokon úgy tűnt, hogy kiváló lehetőséget nyújtanak arra, hogy a Zolj családban mindenki az legyen, ami: az apa apa, az anya anya, a gyerekek meg gyerekek.

– Holnap Faleticébe megyünk – mondta az apjuk lefekvéskor anynyira hangosan, hogy éppen áthallatszott a fiúk szobájába. A hangjában Sabahudin fölismerte az anyja könnyölgésének tett engedmény hangszínét: úgy tűnt neki, látja ott, a konyhai franciaágyban, anyja boldog mosolyát. Anyjának a holnapi vasárnap reggel még hajnal előtt fog kezdődni: tüzet rak majd a fehér, új tűzhelyben, és amíg a fa lángra kap, és elkezd melegíteni a hatalmas sütőt, ő a nyári hajnal éles fényében a konyhaasztal viaszos-vásznán sorra nyújtja ki a tésztalapokat, majd a krumplis lepény tekercseit egyenként a kiolajozott tepsikbe rakja – és így, csöndben, igyekezve nem fölébreszteni az apjukat, elkészíti a Zolj család kiránduló elemózsiáját.

– Talpra, kiszesek! – dörrent bele apjuk a gyerekszoba száraz levegőjébe, a fivérek jókedvűen, éberén ugrottak ki az ágyból, mintha már órák óta erre a hangra vártak volna. Sabahudin még este, elalvás előtt kitalálta, mi lesz Dollyval: a barakk másik végében lévő budira menet elugrik a fáskamrához, és megmondja neki, hogy ma nem tud jönni – ezért és ezért. De mielőtt elnyomta volna az álom, sokáig azon tűnődött, milyen fejedelmi lenne – pont így fogalmazta meg magában: fejedelmi! –, ha erre a kirándu-

lásra elvihetné Dollyt is, és vele bukfencezhetne a faletíci domboldalakon, vele fürödhetne a faletíci fürdőben, vele nyeshetne nyilegyenes fűzfaveszszóket a patak partján... Óh, puszta álmok! Most apja hangját hallja – a háború előtti cserkész utasításait, hogyan kell fölkészülni egy hegyvidéki kirándulásra, és anyjának a százszor megismételt aggodását: „Csak nem felejtettünk el valamit?”, és hallja, ahogy apja absztinens derűvel válaszol:

– Ha így folytatod, azt is el fogjuk felejteni, hova indultunk!

A barakk vasárnapi levegőjébe belehasított a Zoljék lakásából kihallatszó közös és hangos nevetés hangja, mire Sabahudin gimnazista agyából előugrott egy kötelező olvasmányból való sor: *Ritka madár!* Anyjuk, arcára fagyott mosolykísérlettel úgy forgolódott maga körül, mintha keresne valamit:

– Na, kapcsoljátok már ki azt az átkozott rádiót!

Sabahudin fülében ott maradt Luis Mariano félbemaradt hangja, és miközben katonai alakulatra hasonlító sorban végigmentek a barakk folyosóján, ő ismét megérezte a családi összhang elfelejtett élményét. Dolly felé kalandozó gondolatait úgy gondolta összetereelni, hogy fölvetta a kishúgát. A sor elejéről, megérezve a lépésváltást, visszanezett az apja:

– Tedd le! A tározóig a saját lábán megy! Értve vagyok?

Faletíc felé haladva Sabahudin megpróbálta fölidézni, mikor kirándultak utoljára így mindannyian, együtt; és egy trebevíci nap jut eszébe, és egy ott készült fotó, amelyen ő a fényképezőre fogja a megfeszített idegű íjat, de az már nem jut eszébe, ki fényképezett akkor, és egyáltalán, mikor volt mindez. Egy dolog teljesen biztos: ez az első kirándulás, amelyen a három Zolj fiú egyforma irigységgel tekint lassuló léptekkel cigarettára gyújtó apjukra. Sabahudin is szívesen társulna apja cigiszünetéhez, de ezt még Kerim se meri megtenni, akiről tudnivaló, hogy már három éve dohányzik, és ami már nem is volt viták témája a családban. Sabahudin még a bátyja előtt sem gyűjthetett rá, nemhogy apja vagy anyja előtt. A Kajtez-kapu előtt elszenvedett pofonok – amelyeket akkor kapott, ha a semmiből hirtelen fölbukkanó Kerim dohányzáson fogta – nem szoktatták le a dohányzásról, de nem is voltak elég fizetség gyanánt, hogy megszerezze a bátyja előtt való dohányzás jogát. Most éppen lehagyták apjukat és anyjukat, és éppenséggel lehetett volna egy jót cigizni. És íme, Kerim be is nyúl a zsebébe, gyufát sercent és rágyújt, Sabahudinnak úgy tűnik, különös élvezetet jelent a bátyjának, hogy öccsei irigykedve lesik. Még a hangján is érezni:

– Kérsz egyet?

– Hegynek föl nem cigizek – válaszolja Sabahudin, és magában hozzát teszi: „Na, ezt jól megmondtam. Nem baszogatsz te engem!”

– Nem kapsz, még ha kérnél is. Se hegynek föl, se hegyről le.

– Adj nekem egy kicsit, és föl is, le is jól bírom – kotyog bele Midho, kisebbik bátyja iránti rizikós szolidaritással. Kerim olyan tekintetet vetett rá, ami inkább volt egy ütés előszele, mint tekintet:

– Csak aztán nehogy odacsapjak, hogy menten elindulj lefelé, te mamlasz.

– Jaj, nehogy – folytatta Midho, a sorsot kísértve.

– Kuss.

– Kussolok – mondta még Midho, mielőtt elrepült volna, fél méter magasba és egy métert előre, Kerim bal lábának a fenekébe csapódó katapultjának köszönhetően. Így fejeződött be, rövidre zárva, a dohányzásról folytatott testvéries beszélgetés, Faletić felé menet. Sabahudin csodálkozott is, de örült is, amikor látta, hogy Midho, röptében, egy egységbe kovácsoló cinkos kacintást küld felé, bátyjuk megkérdőjelezhetetlen autoritásával elemi csapásával szembeszállva.

– Megállunk pihenni egyet? – kérdezte anyjuk, amikor ismét utolérték őket.

– Meg – válaszolta a három testvér, már le is téve a csomagokat az ösvény melletti fűbe.

– Még mit nem – kontrázott az apjuk, és csak szemöldökét fölrántva mutatta, hogy kapják föl gyorsan a csomagokat. – Micsoda kizsesek vagytok ti? Tizenkét kilométert nem tudtok pihenés nélkül legyalogolni? Egyes oszlopba sorakozóóóóó! Lé-pés in-dulj!

És apjuk ismét a családi sor elejére állt, anyjuknak odavetett megjegyzésekkel leplezve kapkodó lélegzetét és fáradtságát:

– Hagyd azt a virágot. Fönn majd szedhetsz.

Sabahudin csak most vette észre, hogy anyja két keze tele van tarka virágokkal, amelyeknek ő a nevét se tudta. Volt valami ebben a képben, ami megremegtette a szívét:

– Hadd szedje, apa, ha szereti...

– Hadd szedje!? Ha az ember elküldené Belgrádba, ő onnan is csak virággal jönne vissza! Még a vonatból is kiugrálna a virágért!

– Még az is meglehet. De egy biztos: nem jönne haza részegen! – kockáztatott meg az anyjuk egy megjegyzést a családi kirándulás szépségétől megrészegülve.

– Csak aztán vigyázz, Sena, nehogy hátraarcot parancsoljak itt hirtelen – állt meg egy pillanatra apjuk, megrovó tekintettel és fenyegető hangon szólva. Majd odafordult Sabahudinhoz: – Látod, Dino, fiam, ilyen a fehérnép. Te odaadod a kisujjad, ő meg az egész tenyeredet szeretné.

És miközben a családi kirándulás Faletić felé közeledett, Sabahudin büszkén gondolt arra, hogy ugyanazon az ösvényen halad, amelyen, még a háborús években, ugyanezzel az emberrel az élén, a szarajevói illegális

harcosok a partizán erdők szabad levegőjébe léptek. Valami érthetetlen hasonlóságot érzett az ő családi kirándulásuk és a Szarajevóból való hajdani hősi menekülés között, és megpróbálta magát elképzelni, amint éppen harcba, csatába, háborúba indul. – A távolban megjelentek az első faletíci házak, a falusi mecset karcsú tornya, és ott jobbra az a nagy, öreg körtefa, nagynénjük háza előtt.

Kisüt-e valaha rendesen a nap ebben a városban?

Az udvaron, a körtefa alatt, már várták a kirándulókat. Sabahudin, a sor végéről, a jól ismert képet láthatta: kiterített szőnyeg, rengeteg tál, tepsi, dzsezva és karcsú pálinkáspohár a keleties szőttesek közepén. Körben: vékony párnák, amelyekre majd a fölnttek ülnek, lobogó tűz, a körtefa alacsonyabb ágain száradó ruhadarabok, a törzsében egy rozsdás szög, azon Besim nagybátyjuk messze földön híres baglamája. Ahogy a sor odaért a fa alá, Sabahudin látta, ahogy nagybátyja benyúl mellényzsebébe, és előhúzza drága aranyóráját:

– Szép, mondhatom. Ez a közigazgatási szektor – délben kezdi a kirándulást.

– Nincs még dél – válaszolta kapásból az apjuk, leereszkedve a központi, neki szánt helyre.

– Még nincs, de már csak kevés hibádzik, hogy az legyen, hacsak nem romlott el ez a jó kis szerkezet. Mert eddig még soha nem kellett csalódnom benne.

– Akkor meg épp jó, hogy dél van, mert mi, a közigazgatásban dolgozók, nem iszunk dél előtt.

– Mit nem mondasz!? Isten éltesen, öreg harcos!

Ahogy üdvözölve őt, csókot váltott nagynénjével, Sabahudin észrevette szemében a könnyeket, és mielőtt megértette volna, hogy a tüzet élesztve kerülhetett füst a szemébe, azt hitte, hogy nagynénje könnyei a szőnyegen folyó beszélgetéssel kapcsolatosak. És noha a tapasztalata az volt, hogy a szesz mellett folyó férfias beszélgetések mindig ott egyensúlyoznak a veszekedés veszélyes peremén, most oda jutott, hogy ez egészen buta ötlet: Besim nagybácsit és apjukat valami több és mélyebb kötötte össze annál, hogy Besim feleségül vette apjuk legszebb és legokosabb nővérét. Hogy mi ez a valami, azt Sabahudin nem értette, de emlékezett rá, ködösen, hogy a nagybátyja volt a fő-fő ember a házukban azon a napon, amikor a három Zolj fiú körülmetélésének kellett megtörténnie. Emlékezett, ködösen, de biztosan, hogy ott ült nagybátyja ölében, és hogy az valamit kérdezősködött a füttyijéről, nevetve és viccelődve, amíg aztán, váratlanul, belé nem hasított a borotva. Emlékszik a föllobbanó fájdalomra, és még jobban em-

lékszik az ágyban töltött következő napokra, amikor a párnája alatt egyre csak nőtt a papírpénz-halom. (Gyerekkori barátja, Akan, többször kikapott ezekben a napokban otthon, mert azt követelte okos szüleitől, hogy őt is metéljék körül!)

Közben a szőnyegen már javában folyt a vita, amelynek a foszlányai úgy értek el Sabahudin füléhez, mintha a másvilágról érkeznének:

- Hisz az állam gondoskodik erről, Mahmut, mi közöm nekem hozzá?
- Hogyhogy mi közöd? Szabad ember vagy, vagy mi a fene!
- Ne nyaggass már, a mindenit! Tudod, hogy mondja Marx: „Ha szabadság lesz, nem lesz állam!”

Az „állam”, „szabadság”, „Marx” szavakra anyjuk és nagynénjük összenézett és egyszerre szólalt meg, amitől Sabahudin fejében összekeveredett a hangjuk:

- Na, hagyjátok már abba ezeket a butaságokat!
- Nem tudtok másról beszélgetni?

Sabahudin tudta, hogy hiábavaló minden beavatkozás, még ha az a bölcs nagynénitől származik is. Apjuk és a nagybácsi még csak oda se néztek:

– Nem értesz te ehhez, Besim. Ha Marx hallana, megfordulna a sírjában!

– Nincs miért megfordulnia, jó Mahmutom. Megfordította őt az a bajszos már sokszor. Inkább arról beszélj, te miből élsz – mindannyiunk örömére. Még legalább két-háromszáz évig.

– Ne túlozz! – zárta le apjuk a vitát, fölemelve a pálinkáspoharat a többiek feje fölé. Sabahudin tudta, mi a pohárka folyékony tartalmának a sorsa ez után a mozdulat után: három korty úgy lecsusszan majd apja torkán, mintha csak víz lenne, majd mintha valami akadályt állítana a torkában, a maradék pálinkát a szájában tartja, körbeöblíti vele a fogait-ínyét, mintha csak most kezdte volna a kóstolást, és a minőségét-erejét tenné próbára. Ebben a húsz másodpercnyi kóstolószünetben az esetleges hozzá intézett kérdésre csak egy kézmozdulattal válaszolt, mintha azt mondaná: „Várj csak!” – és a beszélgetést akkor lehetett folytatni, amikor leengedte torkán a folyadékot, és utána cuppantott egyet.

A nagybácsi, hátra se nézve, hátranyúlt a baglamáért, ölébe vette, kihúzta a húrok alá csúsztatott csont pengetőt, és néhányszor végigfuttatta ujjait a húrokon, füléhez emelve a hangszer testét:

– Mehetünk?

– Hajrá! – szólt az apjuk, ismét a magasba emelve a pálinkáspoharat. Az udvar levélzöld levegőjébe belépett Besim nagybácsi öreges, reszelős baritonja:

*„Jaj nekem, szegény árvának, a nagy Szarajevóban!
Jaj nekem, szegény árvána, k a nagy Szarajevóban!”*

Sabahudin ismét látta, ahogy a nagynénje és anyja összenéznek, és értelmetlennek tűnt anyja felfelé, az égre emelt tekintete és arca – odafönn gyanús, fekete felleg úszott. Anyja sértést leplező suttogással fordult apjához:

– Erre te beszélted rá!

Könyökének láthatatlan mozdulatával nagynénje megpróbálta elhallgattatni anyját, és mintha mindez nem lenne lényeges, nem nézett senki- nek az arcába, miközben föltette az ártatlan kérdést:

– Nincs valami vidámabb nótád, Besim?

*„Egyedül fekszem és egyedül kelek.
Egyedül fekszem és egyedül kelek...”*

folytatta a nagybácsi a megkezdett éneket, nem figyelve a női locsogásra. Most csatlakozott hozzá az apjuk is, a hangján érzni lehetett az enyhe spiccséget, és Sabahudin szerint teljesen rossz hangot ütött meg.

– Mintha a falnak beszélnek – mondta az anyjuk, hangjában ott remegett a reménytelenség sírása. A nagynéni egyetlen szemvillanással parancsolta csak, hogy maradjon veszteg.

– Miért hallgassak, amikor minden egyes alkalommal ezt teszi?

– Sena, ne rontsd el a kirándulásomat! – dörrent rá az apjuk, hogy Sabahudin összerendezte.

– Te rontod el mindenkiét, csak a saját kedvedet nézed. Nem szégyelled magad a testvéred előtt, ha már a gyerekekre nem vagy tekintettel?

– Miről pampog ez itt? Burzsoá nézeteket a családról, a szülők és gyerekek jó kapcsolatáról. A családot meg kell szüntetni, nem így van, Besim?

– Meg bizony! Jól mondod, de igaz is.

– A *Kiáltványból* való, nem én mondom.

– És miért nem szünteted meg? – szedte össze ismét a bátorságát az anyjuk. – Szedd össze a cuccod, aztán szüntesd meg!

Sabahudinnak úgy tűnt, hogy ott, az alattuk elterülő szőtteken és följük boruló égen is a szerencsétlenség és veszekedés felhői gyülekeznek, és azt kívánta, bárcsak tűnne el ő maga hirtelen. „Hogy lehet a rossz ilyen közel, miért van a jó oly messze?”, fogalmazta meg magában, még mielőtt meghallotta volna Kerim közömbös, a szájában forogott falat miatt kásás hangját:

– Marx a burzsoá családra gondolt, apa.

– Pofa be! Tán csak tudom, mire gondolt Marx! De kinyílt a csipád! Tegnap vették föl a pártba, de már okoskodik.

Hirtelen megnyílt fölöttük az ég, és mintha dézsából öntenék, lezúdult a jól ismert nyári, szarajevói eső. Sabahudinnak úgy tűnt, álmodik, és minden hangot, ugyanezeket a szavakat és mozdulatokat, szétfolyó képeket már látta volna korábban. Látta, ahogy a nagynénje összeszedi az érintetlen tepsiket és tányérokat, és fut velük az eresz alá, és arra gondolt, hogy nem fog bemenni a házba, hanem félúton visszafordul majd a baglamáért. Elképedt, amikor meglátta, hogy pont ez történik: „Mindezt megéltem már egy korábbi életemben. Most majd apa nem akar bemenni a házba, hanem kinnmarad az esőn!” Az eresz alól szemlélte, hogyan valósul meg az általa elképzelt kép: apja ott áll az égszakadásban, karjával folyton ellöki magától anyát, aki megpróbálja az ajtó felé húzni, aztán, tántorogva a lökésektől, a már vizes hajára emeli a szvetterét... Apa az ég felé emeli az arcát, végigcsorog rajta a meleg nyári eső, széttárja a karját, és mintha látná azt, akihez beszél, magát a jóistent, torkaszakadtából ordítja:

– Kisüt-e valaha rendesen a nap ebben a városban?

Sabahudin rájön, hogy ezt a mondatot is hallotta már valahol, hogy már ez is megtörtént egyszer, testén végigfut a félelem és az öröm egyszerre rátörő borzongása. „Minden nap minden tekintetben egyre jobb vagyok. Minden nap minden tekintetben egyre jobb vagyok” – ismételtette magában, és próbálta megérteni a körülötte történő dolgok értelmét.

Nincs semmi az anyagi világon kívül?

A félresikerült faletíci kirándulás után Sabahudin egész testével csak az ágya után vágyakozott, az álmom, az alvás és a reggel után, a másnap reggel után, amikor óvatosan megemeli a fáskamra padlásföjljárójának ajtaját, és ismét láthatja Dolly bánatos arcát, amelynek vonásai az elmúlt alig huszonnégy óra alatt elmosódtak és ködössé váltak emlékezetében. Apjának végtelen mondatai a konyhai konferenciaasztalnál éppen csak a füléig jutnak el, és ott egy falba ütköznek: Sabahudin fáradtságába és abba a vágyába, hogy mielőbb viszontláthassa a padláson lakozó szomorú szépség ködössé váló arcát. Éles fájdalmat okoz neki, hogy belső látásával képtelen megalkotni a lány arcát olyannak, amilyen – de vajon milyen is az arca, édes istenem! –, és apja mondatai helyett a fejében a nagy költő, Sarajlic nemrég olvasott verssora visszhangzik, a címre nem emlékszük: „Az éjszaka, amelyben elveszítelek, akár a Rosztov-zászlóaljak...” „Az éjszaka, amelyben elveszítelek...”

– Hé, te ott! Ne aludj, amíg én beszélek! – riadt föl apja rekedt, még mindig részeg hangjára.

– Nem alszom, apa. Csak elgondolkodtam valamin.

– Akkor ne gondolkodj, amíg én beszélek!

Sabahudin megérti, hogy még tart apja sértődöttsége Kerim beavatkozása miatt a család marxista fogalma körül kialakult vitába, és úgy érezte, ebben a sértődöttségben van valami egészen gyerekes. Anyja is közbeszólt, szemét forgatva, a túlsó sarokból, bánatos házastársi ágyából:

– Nem gondolkodik már senki, nem látod, hogy álmosak?

– A tököm tele van az álmos emberekkel – vetette oda az apja.

– Az emberiség már háromezer éve alszik éjjelente, miért ne aludnának ők is, ugyebár.

– Így igaz.

– Hát nem fognak. Aludjon aki akar – ők nem fognak. Vi-gyázz!

Az utolsó parancs természetesen a fiúkra vonatkozott, akik ott bóbiskoltak a konyhaasztal mellett, amíg apjuk a szokásos éjszakai soliloquiumát abszolválta. A parancsot kimondva ő maga is fölállt, és vigyázállásban énekelni kezdett:

*„Fel, vörösök, proletárok,
Csillagosok, katonák...”*

– A szomszédság ébred, az bizony – kezdett anya pánikba esni, a szoba nyitott ajtaján át arra a farostlemez-falra meredve, amelynek a másik oldalán, úgy tűnik, tényleg, Božo Puškin szomszéd földmérő ökle kopogott éppen.

A fivérek föltápaszkodtak, és apjuk részeg karmesteri mutatóujjának intésére csatlakoztak a dalhoz és apjuk véleményéhez, már ami a házirend érvényességének tagadását illeti:

*„Reskessetek, mert feltámad
Az elnyomott proletár!”*

Miközben, igyekezve ezt minél halkabban tenni, énekelte a számára oly kedves és jól ismert dalt, Sabahudint elszomorította a tény, hogy apjának megkérdőjelezhetetlen kommunista hűsége időnként ilyen beteges-komikus formát is tud ölteni.

– És most futás az ágyba! – parancsolta apjuk, és a fivérek úgy indultak a szobájuk felé, mintha puskából lőtték volna ki őket.

– Te itt maradsz! – korigálta ebben a pillanatban apjuk a korábbi parancsát, és Sabahudin a hátával megérezte, hogy ez az utolsó parancs rá vonatkozik. Az asztalhoz visszaülve apja arcába nézett, és az hirtelen másnak, újnak tűnt – mintha mindaz, ami eddig történt, komédia lett volna.

Ezt a szót, a komédiát, Sabahudin úgy ejtette ki magában, ahogyan az apja szokta: *komendia*. Vicc és maszkabál. Apja most suttogott, mintha anyának se kellett volna meghallania azt, ami mondani szándékozott:

– Ez most *inter nos*.

A kényes, összeesküvésszagú szünetben, amelyet az elhangzott mondat után apja iktatott be, Sabahudin följegyezte emlékezetének egyik cédulájára az új kifejezést és jelentését, amelyet, lévén az iskolában jó latinos, villámgyorsan összerakott magában.

– Azt a te ügyedet a verebek is csiripelik.

– Mire gondolsz, apa?

– Arra a hülyeségre.

– Az autoszuggesztióra? A hipnózisra?

– Hülyeség, fiam, érted? Amikor a juhászok birkát nyírnak – az is hipnózis. Minden élőlény bőrén – de mindegyikén, érted? – vannak olyan felületek, amelyeket ha megérintesz, érted, az agyban megindulnak bizonyos vegyi folyamatok. Ez egy természetes folyamat, érted? Ezek a vegyi anyagok aztán leblokkolnak fizikailag, érted? Ennyi az egész hülyeséged. Egyszerű biológia. Márpedig a biológia nem más, mint kémia, a kémia meg fizika, a fizika meg tudomány, a tudomány pedig maga a materializmus. Nincs semmi az anyagi világon kívül! Most elmehetsz! És nehogy azon kapjalak, hogy ezt elfelejtetted!

És ahogy lábujjhegyen iszkolt a szobája felé, Sabahudin látta, hogy anyja arcáról lehullt a fájdalom nehéz és aggasztó terhe. A nyamvadt paplan őt illető része alá bújva Sabahudinnak az jutott eszébe, hogy apja egész idő alatt színjátékot játszik, amelynek értelmét és célját csak ő ismeri. Ahogy továbbgondolta, biztos volt benne, hogy mindezzel apjának valami konkrét célja van, valamit igyekszik megtanítani vele, valamire föl akarja készíteni őt. De neki nehéz és bonyolult volt ez a pedagógia, akárhonnan próbálta nézni. Megérdemelt álmába merülve Sabahudin nehezen békült meg apja utolsó mondatával, és azt tudta, még álmában is, hogy apja mindezt azért mondta el, hogy azt a bizonyos utolsó mondatot is elmondhassa: „Nincs semmi az anyagi világon kívül!” Nincs semmi.

Máskor is megtörtént már, hogy Sabahudin igyekezett elkapni azt a pillanatot, a másodpercnél azt a mérhetetlen részét, amikor a test és a lélek átköltözik a valóság éber, megfogható világából az alvás és álom zavaros, végtelen világába. Korábban se sikerült elkapnia, és mint valami hídon, amelyen éppen átment, visszatérjen a valóság igencsak valóságos partjára. Most ez a híd hosszú volt és keskeny, egyetlen mondatból, egyetlen gondolatból állt, arról szólt, hogy nincs semmi, de semmi a testi valóság kitapintható összetevőin, a húson, a csontokon, a véren

kívül – minden kémia, a mirigyek működése, a sperma termelődése. „De mi akkor a szerelem, apa? Honnan jön a szerelem? Honnan tudhatnám, melyik utcába kell bemennem, hogy találkozjak azzal, akit szeretek?” Már sajnálta, hogy ott az asztalnál nem tette föl ezt a kérdőmondat-áradatot, mert úgy tűnt neki, apjának mindenben igaza lehet – de hogyan magyarázza akkor a szerelmet? „Ha biztosan tudnám, hogy az is csak *a mirigyek működése* – lemondanék a szerelemről, soha nem szeretnék bele senkibe.”

Így tántorogva a „Nincs semmi az anyagi világon kívül!” mondat hídján, az ébrenlétből az álom felé haladva, Sabahudin túlfeszített idegei ellenálltak saját túlfáradt teste kitartó rohamainak. Eszébe ötlött, hogy van egy *harmadik világ* is, ami nem is álom és nem is valóság, és az éppen ez a világ, ez az állapot, amelyben most ő van, a nyamvadt piros paplan alatt, hátát nekivetve öccse hátának, aki viszont alszik abban a másik világban, az álom boldogságos világában. „De vajon mit mondana apa a harmadik világról? Itt még a percek se olyanok, mint amilyenek a valóság és az álom világában – hogy van ez, apa?” Ekkor úgy tűnt neki, hogy végre elkapta *a költözés pillanatát*, mert belső szeme előtt megjelent Dolly Bell igazi arca, kerek állán az igazi szemölcsessel, amely eddig fönnakadt az emlékezet hátlóján. Sabahudint elborította a béke boldog hulláma, alámerült hát az álom gyöngéd tengerébe.

A szerelem ficsapüst!

Sabahudint elborította a béke boldog hulláma, alámerült hát az álom gyöngéd tengerébe egész izgatott kamasz lényével, minden gondolatával és szívének minden dobbanásával: ott maradt utána, az elmúlt valóság világában a félresikerült faletici kirándulás sűrű napja, a kínos éjszakai konferencia azzal az indulóval és apjának kegyetlen tanítása: „Nincs semmi az anyagi világon kívül!” Álombeli, mindent látó szeme előtt most Dolly Bell könnyáztatta arca lebegett, rózsás, cserepes felső ajka, vállgödrenek puha meztelensége, és közvetlenül fölötte, a kékes-áttetsző bőr alatt, a fülkagylóig föl-kúszó nyaki ütőere. Miközben az álombeli képek édességétől eltátja a száját, agyának örökké éber apró tekervényével Sabahudin tudatában van az ágyának, amelyben fekszik, a szobának, amelyben fivéréivel együtt alszik, az alacsony ablaknak és a szobát az udvartól elválasztó vékony falnak, az udvarnak, amelyben a valóságban is megtalálható az álmában ott lengő arc: azt álmodja – és tudja, hogy álmodik! –, hogy csókot lehel a lány nedves szájának sarkába. Az az örökké éber tekervény nem száll szembe az álommal, amely még mindig tart, így Sabahudin tovább kalandozhat szájával a lány arcán, csókok selymes leplével borítva annak minden da-

– Hát persze, hogy éltél. Csak nem gondoltad, hogy az ember csak egyszer él?

– Nem, nem gondoltam. Mindent tudtam. A szerelem a lényeg. A többi már jön magától.

Az álombeli beszéd levegőjét hirtelen galambok szelik át, és Sabahudin látja álmában fehér kedvencét a padlásról, a zombori pörtlit, ahogy röptében szárnyával lesodorja apja arcáról a szigorú komolyságot. „Hogy került apa a galambdúcba?”, aggódik éber agytekervénye.

– Az anyagi alap a fontos – folytatta apja. – A szerelem picsafüst. Ezt jól jegyezd meg. Csak aztán jön a szellemi fölépítmény. Nincs semmi az anyagi világon kívül. Én mondom neked. Inter nos. És nehogy azon kapjalak, hogy ezt elfelejtetted!

– Mindent megjegyzek, amit álmodok. És reggel beírom a *Naplóba*. Szükségem lesz rá a következő életemben.

– Jól teszed. Így tett Mičo is. Elolvastad a *Költeményt*?

– Kötelező volt a suliban.

– Nekem meg öregapám volt... *Tudatos készülés*. A forradalomra. Mindenre készen kell állnod. *Nem való az uralom barbárnak – embertelen tettek a nyomában.*¹ Érted?

– Értem. Mindenre készen kell állnom.

– A nők szeretik a flegma pasikat. Legyél flegma. Ha nem vagy az, akkor játssz el, hogy az vagy. Flegmának kell lenned.

– De akkor kit szeret a lány, ha én eljátszok valamit?

– Nem ez a lényeg. A lényeg, hogy szerelembe essen. Utána már lehetsz bármilyen. Fontos, hogy belédszeressen. Utána már se lát, se hall.

– A szerelem vak. *Annyira magányos és annyira telve a világgal*. Ezt írta Davičo is a *Hanában*.

A reggel a barakk fölötti macskakövön zakatoló teherautóval robban be az álmába, és ő álmában látta, immár századszor, ahogy a faanyaggal megrakott kamion eltűnik a Zinhasović-ház mögötti kanyarban, az asztalosműhelybe tartva, amelynek udvaráról deszkát próbált lopni, amikor a mennyországát építette a fáskamra padlásán. Hirtelen föl pattanó szemét betöltötte a nyári délelőtt éles fénye, amelyben meglátta maga mellett az üres helyeket, ahol fivérei feküdtek. „Hány óra lehet?”, tűnődött, kezét automatikus mozdulattal dugva be a matrac alá, ahol naiv búvóhelyén ott lapult a *Naplója*. Az elszállt álom rémálomba illő eseményeire világosan emlékezett, és zsibbadt jobbjaival elkezdte följegyezni rendszeres reggeli

¹ Petar Petrović Njegoš: *Hegyek koszorúja*. Fordította Gyiszalovics Veszelin. Ivkovic György Könyvnyomdája, Újvidék, 1902

beszámolóját, amelyet az SÁ rövidítéssel jelölt. Az éjszakai álomban megjelenő összes kép és mondat ismerős és saját volt, mindegyiknek ismerte okát és eredetét – tudásának és emlékeinek tárából csak egy lógott ki, az, amelyet egy rövid mondatban összegezhet: most a szégyen és a nemtetszés érzésével küszködve veti papírra: „A szerelem picsafüst!” Sabahudin nem emlékszik rá, hogy valaha is, bárkitől hallott volna bármi hasonlót, ezért azt jegyzi föl, hogy nyilván a nagynénje kiránduláson tett megjegyzésével kell kapcsolatban lennie: „A szerelemet egy ágrólszakadt senkiházi találta ki. Hogy könnyebben hozzáférhessen a picsához!” A szégyen és a nemtetszés növekvő érzése arra kényszeríti, hogy a golyóstoll pacákat ejtő kékségével áthúzzon két betűt a problematikus helyen. „Egy kis rosálásra van szükség”, gondolta, és meg is cserélte a helyüket, majd félhangosan föl is olvasta magának az újonnan létrejött, rejtjeles, ám értelmetlen mondatot: „A SZERELEM FICSAPÜST!”

A kihalt konyhába lépve szörnyű éhséget érzett, és csak úgy kézzel kettétörte a megszegett, forró kenyeret. Ahogy nagy darabokat rakott bele a sűrű lekvárból, ismét Dolly Bell arcát látta lelki szemei előtt, és neki is, gyors mozdulatokkal, ugyanazt a reggelit készítve össze, úgy, ahogy volt, mosdatlanul, kiszaladt a házból.

Gyakorlati óra szerelemből

Harminchat végtelen óra telt el azóta, hogy nem látta Dolly Bellt, és a lány se látta őt. Saját óráit Sabahudin álmodozással töltötte ki, és olyankor a lány ott volt mellette, egészen hihetően, valós testiségében, olyan megadással, amilyennel Sabahudin a valóságban még nem találkozott. Most ott siet az udvaron, a barakkok között, kezében a két adag reggelivel, és azon tűnődik, honnan van a lány könnyes lényében erő a magány és a szenvedés óráinak és napjainak elviseléséhez. „Milyen volt neki nélkülem?”, kérdezte önmagától, ügyesen ugrálva föl a létrán. A választ még azelőtt megkapta, hogy megpillantotta volna a lány sokat szenvedett arcát:

- Soha többé nem hagyatsz magamra!
- Jó reggelt!
- Semmi jó reggelt! Nem hallottad, mit mondtam?
- Hallottam. Hogy ne hagyjalak...
- Soha többé!

„Istenem, ő már az enyém!” – gondolta Sabahudin a boldogság erőteljes hullámával küzdve. „Ő az enyém!” Úgy tűnt neki, az éjszakai álma valós volt, hogy minden úgy történik, ahogyan az előző életeinek könyvében

meg van írva, hogy a lánynak, előző éjszaka, ugyanazt az álomvalóságot kellett álmodnia. Tágra nyílt szemmel bámult a lányra, a teste elzsibbadt, a keze bénán tartotta az értelmetlen kenyérdarabokat.

– Soha többé – dadogta a padlóra fektetett kartonlapra téve a kenyérdarabokat.

– Esküdj!

– Esküszöm.

– Nem elég. Mondd utánam: esküszöm...

– Esküszöm...

– ...hogy többé soha...

– ...hogy többé soha nem hagyom magára Dolly Bellt.

– Apám, anyám, testvéreim életére...

– Apám, anyám, testvéreim életére...

– Na azért.

Megragadva a hatalmas darab lekváros kenyeret, Dolly Bell akkorát sóhajtott, mintha abban a pillanatban tett volna le egy hosszasan cipelt túl nehéz terhet. Sabahudin úgy érezte, hogy a mellét szétfeszítő boldogságérzetet meg kell osztania tollas barátaival a háló túloldalán. A galambdúc terébe még elkísérte a lány boldogító, tele szájjal kimondott mondata:

– Most megnyugodtam.

Búzamagot szórva a galambok favályúiba, Sabahudin valami nemrég megjegyzett olasz dalt dúdolt a szerelemről és a csókokról, öntudatlanul is hozzáigazítva mutáló kamaszhangját a csúnya, ám nagyszerű Adriano Celentano repedt baritonjához:

– *Con ventiquattromila baci... oggi saprai perché l'amore... con ventiquattromila baaaaci...*

– Mit mondtál? – szakította félbe Dolly fiús szopránja.

– Semmit. Csak énekelek.

– De mit?

– Olaszul van. *Con ventiquattromila baci.*

– És ez mit jelent?

– Huszonnégyezer csók – csillogtatta meg Sabahudin idegennyelv-tudását.

– Nafene. Ki számolta meg vajon mindet?

– Ez csak egy dal, amit énekelnek... érted?

– Értem, értem. Hanem, azt mondd meg inkább, van-e barátnőd?

Tétovázott Sabahudin néhány pillanatig, mielőtt úgy döntött volna: nem hazudik.

– Most nincs. Korábban volt egy, de szakítottunk. Semmi különös.

– És csókolódnai tudsz-e?

– Hát persze... tudok... – csak a lánynak háttal merete kimondani ezt a hazugságot, hogy arca rejtve maradjon annak vizslató, tapasztalt tekintete elől. – Mintha az valami nagy kunszt lenne...

– Nem mondtam, hogy az lenne. Gyere ide.

Tétova tekintettel indult el a fénypászma felé, amelyben Dolly Bell két kézzel vetette hátra a haját, jobbra-balra rántva egyet a fején. Azt is észrevette Sabahudin, hogy kikapcsolja a blúza felső gombját, és hogy ebben a nyílásban fölsejlik két melle köze, ettől persze megborzongott, és még azelőtt leült mellé, hogy a lány ezt megparancsolta volna.

– Ülj ide. Mellém.

Kezével is mutatta a helyet a jobb oldalán, és Sabahudin apránként közeledett, eleget téve a többszöri „még, ide...” fölszólításnak. Arcán érezte a lány illattalan leheletét és saját tenyerén a feszülő bőrkeményedéseket.

– Az a fontos, hogy az orrod ne legyen útban – mondta Dolly, miközben a hátára döntötte Sabahudint, gyengéd, de erélyes, anyai mozdulattal. Sabahudin érezte, hogy a lány keze megigazítja a fejét is, épp úgy, ahogyan azt a borbély szokta, hajnyírás közben: mindez, azt gondolja, akár nevetséges is lehetne, ha áruló szíve nem verne ilyen örült tempóban. A lány szája már az ő száraz és riadt száján nyugodott, és Sabahudinnak úgy tűnt, hogy a lány feltölti az ő testét forró leheletével.

– Miért szorítod össze a szád? – szakította félbe egy kérdéssel Dolly Sabahudin első *nyelves* csókját, és a fiú gyorsan kihasználta ezt a pillanatot, hogy egy nagy levegőt vegyen.

– Tátsd ki a szád! Ne annyira! Éppen csak... És ne dugd el a nyelved – nem fogom leharapni!

Sabahudin szófogadó gyerekként teljesítette az utasításokat, és közben igyekezett távol tartani a lány testétől az altestét, éppen úgy, ahogy azt a táncdelutánokon tette, amikor azt az elviselhetetlen tangót tanulták. Úgy érezte, hogy a nyelvés játékok következményeként szája megtelt nedves váladékkal, és ismét levegőt szeretett volna venni. Dolly erről is mindent tudott:

– Fontos a helyes légzés. Mire való az orrod? És a kezed ne pihenjen. Círógatsz, ahol érsz. Érted?

Sabahudin csöndben bólogatott, türelmetlenül várva a szerelmi lecke gyakorlati folytatását. Nedves ajkaik ismételt találkozásakor úgy érezte, mintha testük egy kozmikus körhintán forogna, a végtelen térben, amely szabaddá teszi a kezet és a testet, az ajkat és a nyelvet. Úgy érezte, mindig is birtokában volt a szerelemnek ez a tudománya, és áthelyezte a lány nyelvét a sajátjával együtt a lány szájába, két kézzel szorítva magához a lány testét. Dolly abban a pillanatban kitepte magát az ölelésből, és Sabahudin arra gondolt, talán túlzottan megszorította.

– A kutyafáját! Gyorsan tanulsz!

Sabahudin bánatos képpel nézte, ahogy Dolly helyreigazítja szétzilált hajfűrtjeit és eltávolodik a fekhelytől, amelyre saját kezűleg döntötte őt le. „Mi rosszat tettem?“, tűnődött, és a szívében gyűlni kezdett a fájdalmas bánat.

– Valamit rosszul csináltam?

– Igen is meg nem is. Túl gyorsan tanulsz.

– És téged ki tanított meg?

– Egy diák a falumból.

– Azt hittem, Šin... azt hittem, Braco.

– Nem. Braco a második. Ő nem is szeret csókolódnizni. Nem tudom, miért.

Nálunk szégyen a gyöngédség

Ahogy kimondta: „Ő nem is szeret csókolódnizni. Nem tudom, miért” – Dolly Bell arcán megjelent a bánat pókhálójának árnyéka. Hiába próbálta Sabahudin elképzelni Šintort, ahogy csókolódnizik valakivel, a kép, amely lelki szemei előtt megjelent, folyton a darabjaira hullott, és a darabokon Šintor foghíjas, röhögő arcát látta.

– Az lenne a fura, ha szeretne... – mondta Sabahudin az óvatosság és a tétovázás lassú hangján.

– Miért gondolod?

– Hát csak. Hisz a csók gyöngéd.

– És ő nem gyöngéd?

– Patkén senki nem gyöngéd. Nálunk szégyen a gyöngédség.

Lévén biztos abban, amit mondott, Sabahudin igyekezett állni a lány jeges tekintetét, de megcsúszott azon a kérdő jegességen, és a földre került, egészen saját mamuszának fémkapcsáig. A kimondott szó, a *szégyen* – szemérmességgel és szégyenérzettel töltötte el.

– És akkor nálatok, Patkén, senki nem csókolódnizik?

– Nem is tudom – válaszolta, lassan fölemelve a tekintetét. – Talán. Amikor... tudod... amikor... érted.

– Mikor?

– Hát tudod, amikor... szex közben... amikor tényleg... úgy értem, végig... Ha tényleg sor kerül rá – akkor oké. De ha nem... érted... akkor nincs értelme. Minek akkor csókolódnizni?

A szégyen rá nehezedő súlya alatt érezte, hogy amit mond, az az utolsó szóig igaz, ugyanakkor pedig mindez, nemrég óta, rá már nem vonatkozik, sőt: alig várja, hogy beszélgetésük hajója a hallgatás vizeire sodródjon, hogy onnan, esetleg, ismét kijusson az eszméletvesztő csók és remegések

nyílt vizeire. Átfutott a gondolatain a kultúrotthonban énekelt egyik nóta baszkódós szövege: „Hát te meg mire tanítottál, haver, nyelves csókra, a víz is kiver.” Egy pillanatra megrettent, hogy a lány az imént csak játszadozott vele, a nyelves csók tantárgyat oktató tanárnőt alakítva. Ezt a lehetőséget megalázónak érezte, és megpróbálta visszanyerni elveszített méltóságát egy hirtelen mozdulattal: föl pattant, és a létra felé indult, mintha el akarna menni:

– Az imént... csak hülyéskedtél? – kérdezte, háttal a lánynak.

– Hova méész most? Nem hülyéskedtem, gyere vissza!

– Akkor miért tanítottál?

Most már egymás szemébe néztek, és Sabahudint megnyugtatta a lány ártatlan, naiv és szemérmes tekintete és hangja:

– Hát ezt tudnod kell. És akkor valamikor meg kell tanulnod – de várj csak! Emlékszel, mit ígértél?

– Emlékszem. Csak nem akarom, hogy hülyét csinálj belőlem – válaszolta Sabahudin, lassan visszalépve a galambdúc terébe, mintha kedvetlenül tenné.

Dolly maga mellé ültette, és nem engedte el a kezét:

– Olyan vagyok neked, mintha a nővéred lennék. Hogy megtanuld. Nem gondoltam semmi rosszra. Te vagy túl érzékeny, komám. És túl sokat töröd a fejed. Csak meg akartalak tanítani. A csókolódzás a legfontosabb.

– Áh, csókolódtam én már korábban is.

– Tényleg?

– Ha mondom. Csak ezt a nyelves dolgot, ezt nem. Hogy is jutott ez bárkinek az eszébe.

– Na és kivel?

– Sabaheta a neve. Tetszett, hogy azonos a nevünk. Sabahudin és Sabaheta. Az akkumulátor mögött csókolódtunk, az ott van Šintornál.

– Milyen Šintornál?

– Hát Bracónál, a te Bracódnál. Te Bracónak hívod, más meg Šintornak.

– És aztán mi volt?

– Semmi. Nem tetszett. Bűdös volt a szája... Mit nevezsz? Fönt nem tetszett, de lent igen.

– És aztán?

– Ő folyton keresett, én meg igyekeztem meglógni. Mindig azt álmodtam, hogy csókolódzom, nem tudom, kivel, de a számban ott volt az a savanyú íz, és a torkomban azok a csomók, mint amikor hánynod kell...

És így jutott beszélgetésük hajója nyugodtabb vizekre, Sabahudin álmainak vizére, ahol ő maga volt a parancsolója az eseményeknek és törté-

néseknek, és az innen eredő történetekkel hónapokat és éveket is ki tudott volna tölteni, nem hogy egy napot a galambdúcban. Minden álommeséjét Dolly szomorú megjegyzése követte, hogy ő soha nem álmodik, és a kérése, hogy folytassa, még, még, még és még... Így mesélte el Sabahudin másik, álombeli életének hosszú történetét, amelyben repült is és zuhant is, és amelyet megjegyzett és lejegyzett a naplója lapjaira, ahogyan az emberi történelem is lejegyzésre került, régen. Mesélt arról, hogy 54-ben, Zvornikban látott egy szellemet, valódi, létező, élő szellemet, amelyet ott, Zvornikban *kísértetnek* neveznek:

– Imširovićéknál voltunk vendégségben. Én olvasás közben elaludtam a konyhában, a lámpa égve maradt. Nyitva állt a szoba ajtaja, ahol Ivanka néni aludt a gyerekekkel, és ott sötét volt. Beláttam a szobába, és a bal sarokból, ahol a fogas állt, előjött egy szellem. Nagy fekete köpenyben. Vagy zöldben, de sötét volt. Nézett rám, én meg rá. Mozdulni se mertem. A szellem meg hol Ivanka néni ágya felé fordult, hol vissza, felém. Nem tudtam, mit csináljak, fölugrottam, fölkaptam a hokedlit, magam elé emeltem, és kiabálni kezdtem: „Ivanka néni, valaki van a szobában!” A hangomra aztán a szellem visszahúzódott a sarokba, ahonnan előbújt. Ivanka néni talpra ugrott, kiszaladt a konyhába, és óvatosan lámpát gyújtott a szobában is. Nem volt ott semmi.

– Nem is lehetett.

– Én is erre gondoltam akkor, hogy csak látomásom volt. De aztán, 58-ban, amikor megint náluk voltam vendégségben, egy falubeli cigány lány sehogy sem akart náluk aludni, amikor a munka során rájuk esteledett. Hiába próbálták rábeszélni, akármit mondhattak, ő csak a fejét ingatta, hogy: nem és nem! Végül kinyögte: Ebben a házban szellemek vannak. Ezt mindenki tudja Zvornikban. És haza is ment, hogy majd inkább visszajön reggel, folytatni a munkát. Ekkor megértettem, hogy nem látomásom volt, mert meg is csíptem magam, hogy fölébredjek, ha álmodnék – de az csak állt ott a sarokban. Én hiszek ebben.

– Félek – mondta Dolly, Sabahudinhoz simulva. – Inkább csókolózunk, hagyd a kísérteteket.

A sarajevói égből sűrű sötétség hullott alá a barakkok tetejére ezen a felhős augusztusi éjjelen, észrevétlenül behúzódott a kamra deszkafalain át, megnedvesítette a galambdúc levegőjét, ahol Sabahudin és Dolly már nem látták egymás arcát; Sabahudin alázuhan az érzéki tűzvész szakadékába, és örült ennek a zuhanásnak, és annak is, hogy ebben a zuhanásban nem támadt föl az a szemérmes igénye, hogy elhúzódjon a lány testétől, és elrejtse előle duzzadó férfiaságát. Érezte, a ruháikon át is, a lány egész, ruganyos testét, és azt a dombot, ölének titkos, meg nem ismert forrósága fölött.

– Nyiss ajtót!

– Nyiss ajtót!

Nem tudta Sabahudin, hányszor hallotta a kiáltást, és az erőteljes kopogást az ajtó deszkáján, mire végre a hang átjutott kikapcsolt hallásán. Mintha korbáccsal verték volna végig, úgy szakadt el Dolly testétől:

– Šintor!?

– Braco! – Dolly hangjában Sabahudin nem tudta beazonosítani az érzelmet.

Pokol a padlásmennyeországbán

Sabahudin később is emlékezett rá, hogy Dolly hangjában, ahogy kiejtette a Braco nevet, nem tudta beazonosítani az érzelmet. Arra is, ahogyan négykézláb imbolygott a galambdúc sötétjében, az elemlámpa helyét tapogatva a padlón, fülében a tompa dörömböléssel és Šintor sziszegő hangjával: „Nem kell betörnöm az ajtót, ugye!” – és arra is, ahogyan jéggé dermesztette a gondolat, hogy akkor, abban a pillanatban padlás-birodalmának rendjébe és összhangjába éppen betör a disszonancia és a káosz. Nem emlékszik, hogyan esett le a létrán, csak a két tenyerét elborító forróságra és a bal alkarjába hasító fájdalomra, amelyet lenyúzott egy széndarab éles szélé. (Ezen a helyen, később, sebhely keletkezett, amelybe Sabahudin, egy késő őszi estén, egy fekete cérnával körbetekert és tusba mártogatott tűvel fájdalmas szúrásokat ejtve, bőrére írta Dolly Bell nevét.) A faajtó túoldaláról még áthallatszott a dörömbölés és a fojtott utasítások sora, és Sabahudin emlékszik, hogy az elemlámpát a helyén találta meg, az ajtó melletti vízszintes gerenda poros felületén, és emlékszik, hogy csodálkozott, miért kereste fönn, a padlón. („Hisz nappal volt még, amikor fölmentem, érthető...”) Ahogy elmozdította a reteszt, hüvelykujjával automatikusan átbillentette az elemlámpa hosszanti oldalán lévő gombot, és ettől a mozdulattól az ajtórésben, a keskeny fénypázmában, megjelent Šintor foghíjas, rézszínű arca. Arra emlékszik még, hogy az ajtórés hirtelen kitágult, és hogy az elemlámpa kicsúszott a kezéből. Nem emlékszik arra, mit hallott, de tudja, hogy látta, ahogy Šintor után három sötét test lépi át a kamra küszöbét. A hold szórt fényében fölismerte a három test tulajdonosát: az első Mankós Kiki, a két alumínium és fél egészséges, hús-vér lábával tapogatódzik a küszöb belső oldalán, a mankó gumiborítású végével kotorászva a szénporban, és íme, háromlábú teste belép Sabahudin galambdúcának sötétjébe. Ez meg a lassú léptű, leszegett fejű Vlado Klikler, tekintete kerüli Sabahudinét. És végül Rasim Top. Ő megszólal: „Szevasz. Mizujs?”, és ahogy átlépi a küszöböt, nagyot szív tenyerébe rejtett cigijéből. Sabahudin bizonytalan, hogy jól emlékszik-e, de most úgy tűnik neki,

hogy a bevonulás végtelennek tűnő pillanatai alatt hátát a poros deszkafalnak vetve állt, mintha odaszegezték volna. Hogy a poros keresztjéhez vajon Šintor jobbjára szegezte oda, vagy a félelem, az a fájdalmas félelem, amelyre olyan jól emlékszik – ezt nem tudja biztosan, de arra emlékszik, hogy a létrán lecsusszant Dolly Bell kedves, meleg teste, de azonnal meg is rogyott, mert Šintor ellökte magától a lány ölelő karjait. Hallotta Dolly szavait:

- Braco, mi baj?
- Braco, megőrültél?
- Csak örülök, hogy megjöttél.
- Már megkegyeltem itt egyedül.
- Mi a baj, Braco?

De Braco, a lány Bracója, Sabahudin Šintorja újra és újra ellöki magától a lányt, a létra felé fordítja, és azt ismétli, könyörtelesen, nyersen:

- Föl! Föl, ha mondom!

Sabahudin nem emlékszik, hogy melyik pillanatban értette meg Šintor váratlan, őrült éjszakai látogatásának értelmét, és arra se, hogy vajon az *átmennék rajta* kifejezés ugyanakkor hasított-e be a tudatába, amikor az ajtórésbe vetülő fénypázmában megpillantotta Šintor bal arcán a friss, duzzadt szélű, késvágta sebet. Emlékszik, hogy Šintor szeme fehérjét apró, pirosas erek hálózták be, és hogy Šintor vérekes szeme fehérje ismét felvilant lelki szeme előtt abban a pillanatban, amikor föntről, a galambdúcból fölhangzott Dolly jajgatása, a csattanó pofonok hangja és a férfias ütések tompa dobaja Dolly bordáin.

Emlékszik, hogy az elemlámpa fénysugara le-föl sétált Šintor kezében a kamra sötétjében, és hogy ebben a fénysugárban föl-fölsimerte az utcai haverok arcát. Rasim Top ujjai közül egy leégett csikk indult el fénylő röppályáján, és Sabahudin emlékszik, hogy miközben Rasim már mászott föl a létrán, ő egyre azon gondolkodott, hogy el kéne taposni azt a csikket. Emlékszik, hogy rácsodálkozott ennek a készletnek az erejére, és emlékszik, hogy nem tudott ellépni a faltól. Mankós Kiki elővarázsolta valahonnan kis hohnerét, és a faskamra sötétjében elkezdtek összekeveredni Dolly fájdalmas sikolyainak és a Mankós Kiki szájáról elszabaduló szomorú dallamnak a hangjai. Sabahudin emlékszik, hogy magában szavalta a dal olasz szövegét: – *Ora, sei rimasta sola, piangi e non ricordi nulla* – egészen addig, amíg észre nem vette arca előtt Vlado Klikler baráti kezét, ujjai közt a felé nyújtott cigaretta fehérjével. A gyufa fényénél megértette, hogy a keze már nincs a falhoz szögezve, és hogy már rá tud gyújtani. Nem emlékszik arra, ki mászott föl másodiknak, úgy rémlik, hogy Rasim,

aki a fáskamrából kifelé tartva azt mondta: „Azta, emberek, még a fülem is zúg...”, és hogy erre valaki elnevette magát, röviden, értelmetlenül. „Én nem így akarom. Én nem így akarom” – mondogatta magában, fölidézve, hányszor elmenekült a jerkovaci parkból, amelynek bokrai alatt, Faruk Kuhar vezényletével, a patkei kölykök fölvilágosítást nyertek. „Én nem így akarom!” Emlékszik, hogy alumíniumlábain elbicegett mellette Kiki nyápic teste, majd Šintor érdes hangját hallotta:

– Te mire vársz?

Látta, hogy Šintor ott áll előtte, érezte, hogy Šintor keze hozzáér az állához, és maga felé fordítja az arcát: szemébe hasított a fény, és ugyanabban a pillanatban erőteljes robbanást érzett a koponyáján belül.

– Te picsogsz, kisfiam!

– Nem picsogok. Csak a cigifüst.

– Picsogsz, te béna. Megkefélted?

– Meg, anyámra mondom.

– Akkor mit picsogsz?

– Mondom, a cigifüst. Bement a szemembe.

– A faszom ment a szemedbe, az. Megkefélted vagy nem? Hallod, mit kérdezek?

– Meg, ha mondom, a szabadságomra mondom! – életében először esküdött Sabahudin arra, amiben esetleg Šintor is hihetett. Föntről alig hallható sírás szűrődött le, és Sabahudin rájött, hogy Dolly a fejére húzhatta a takarót.

– Na, tűnés.

Ott támolygott Sabahudin a barakkok között, a kihalt éjszakai udvaron, és nem is próbált ellenállni a rátörő sírásnak: úgy érezte, hogy ez a könnyáradat szépséggel tölti meg, szerencsétlensége alapjain egy új embert építve. Emlékszik, hogy egy teljesen új és ismeretlen érzést azonosított be, amelyről nem tudott semmi mást, mint hogy ilyennek képzelte a hősoket. Miközben a barakkajtó előtt, az ajtófélfára szerelt piszkos villanyégő fénykörétől távolabb, a könnyeit törölte le – meghallotta Šintor BMW-jének jól ismert berregését. Emlékszik, hogy ekkor fölszaladt a Halimbašić utca füves lankáján, és még éppen odaért, hogy a Kovač kihalt gránitfennsíkján megpillanthassa Šintor BMW-jét eltűnni a Zija Dizdarević utca jobb kanyarjában. Arra nem emlékszik, hogy a képet ekkor látta-e, vagy később álmodta, hisz oly sokszor álmodott Dollyval, csak abban biztos, hogy a látottakon elcsodálkozott: Dolly a hátsó ülésen ülve két kézzel átkarolta Šintor derekát, fejét Šintor bal lapockáján nyugtatta. Haját hátrasodorta a menetszél.

„A múltam – én vagyok!”

Fölidézve a hatvankettes év sűrű és fájdalmas eseményeinek emlékét, Sabahudin a későbbi napokon és években egy különösen furcsa dologra figyelt föl: minél több nap és esemény rakódott sebzett lelkére, annál élesebben emlékezett az eleinte ködös képekre, és egyre érthetőbb képek kerültek a hiányzók helyére. Szinte maguktól tértek vissza emlékezetébe szavak, mozdulatok és képek, amelyeket akkor, amikor megestek, nem volt ideje lejegyezni emlékezetének szalagjára. Ma tudja: amikor a rákövetkező napokban elterjedt a híre az ő galambdúcában megesett nagy *sorbakúrás*nak, Drenko Zlok kiköpte az alsó ajkához ragadt csikket, és öt szóban megoldotta Šintor gazzettének titkát:

– Így csinálnak kurvát a lányból!

Abban a pillanatban Sabahudinnak sikerült arcáról eltüntetni a fájdalom görcsét, és mintegy közömbösen odasercinteni Drenko kiköpött csikke mellé – de se akkor, se később nem tudta kurvának képzelni Dolly Bellt. Hallotta a padlásról leszűrődő sírását és – ez csak később jutott eszébe – könyörgő, ismétlődő szavait: „Braco, Bracikáááám!” Vajon kurva lehet-e az a lány, tűnődött magában, aki ekkor, egy ilyen pillanatban, annak a nevét mondogatja, akit szeret, miközben ott zihál rajta egy nem kívánt férfitest?

– Így csinálnak kurvát a lányból!

Számталanszor elismételte később magában Drenkónak ezt a mondatát, és minden alkalommal érezte, hogyan hagy alább a fájdalom a lélek tudótájéki részén, és hogy a padlasmennorszáágában megesett pokoli éjszakát a szerencsétlenségnek az a fájdalmas hasi bélyege jelzi majd. Napokig hívta segítségül a *Sors könyvének* bölcsességeit, azt mondogatva: „Nem szenvedek. Nem szenvedek. Nem szenvedek.” Úgy érezte, apja hunyorgó, ferde tekintettel csak az alkalmas pillanatra vár, amikor megkérdezheti: „Nos, történt valami okos dolog mostanában abban a te galambdúcokban?” Szemét folyton az asztal viaszosvászon terítőjének mintáin járatta, amelyek kacskaringói, mintha egy felfordított kávéscsésze zacmaradékába nézne az ember, a szeme előtt változtak egy nem létező, csodás állatvilággá, olyan üzenetekkel és jelentésekkel, amelyekről összeszorult erőtlen szíve. Azt mondogatta: „Azok vagyunk, amit magunkból teremtettünk, és nem azok, amivé a sors tett bennünket.” Úgy érezte, magában elrecitálva a *Sors könyvének* eme bölcs mondatát, hogy hiányzik belőle az erő, amelynek segítségével hinni tudna benne, épp mint ahogy arra se talált magában elegendő erőt, hogy logikailag szétválassza a sors munkálkodását és saját tetteit, amelyek az emberi

lénynek nevezett valami kialakulásához vezettek: „Hát a sorsom és én – nem egy és ugyanazok vagyunk?” „Minden érthetőbb lesz – gondolta –, ha már elmúlt.”

Sok évvel később, amikor apró betűkkel telerótt *Naplója* száraz lapjait fogja pörgetni, Sabahudin arra fog gondolni, hogy a múlt valójában nem is létezik az időben: „A múltam – én vagyok!”, jegyzi majd föl a bőr hátridőnaplójába, azzal a meggyőződéssel, hogy az a hasi bélyeg erre följosítja, amikor a hatvankettes év eseménydús nyarára gondol. „A múltam – én vagyok!”

Kiderült, hogy az önmegismeréshez a legkönnyebb út az emlékezésen át és a saját emlékeinken való gondolkodáson át vezet. Jól tudta: ha egy hír elterjed Patkén, az el fog terjedni Kovačiban is. Ami elterjed Kovačiban, arról tudni fognak a kultúrotthonban is. Hogy beszéljenek róla a kultúrotthonban, de ne jusson az igazgató fülébe – az szinte lehetetlen volt. Ezért nem is furcsállta az igazgató kérdéseit, inkább saját válaszain csodálkozott ott és akkor. Az igazgató behívta az irodájába, és háttal állva, kitekintve a homályos, őszi ablaküvegen, megkérdezte:

- Vége van annak a disznózkodásnak?
- Nem volt az disznózkodás.
- Vége van-e, azt kérdem.
- Vége.
- Akkor jó, Dino.
- Nem jó az, igazgató elvtárs.
- Tudod, hogy aggódtam.
- Csak úgy tesz, igazgató elvtárs...

És Sabahudin emlékszik, hogy az igazgató megfordult, egy aggódó szülő arckifejezésével, tekintete a szégyen forró pírjával színezte Sabahudin arcát.

- Nem is sejtet, mi minden történhetett volna.
- Inkább zavarjunk le néhány partit, igazgató elvtárs...
- Lehet, de csak tizenötös jöhet szóba, fiatalember...

Már az őszi napok követték egymást Sabahudin pokoli éjszakáját követően (ő remélte, Dollynak is az volt), és élete lassan leköltözött a Baščaršija napsütötte, meredek utcáiból a Sarač vásári forgatagán át, a katedrális melletti sötét épületbe, annak vastag falai közé – az épület dicső és terjengős nevét (*Első Klasszikus Gimnázium*) a diákság nagy élvezettel rövidítette le és nevezte egyszerűen *Bastille*-nak. Sabahudin senkinek nem mesélt semmit, de egyfajta erőfölény tudatával érkezett az iskolába, és úgy érezte minden pillanatban, hogy minden a homlokára van írva, és hogy azt bárki elolvashatja, aki ismeri az emberi lélek titkait. De ilyen – úgy tűnik – nem akadt

amit annak idején, azon a szomorú faletíci kiránduláson az apja tett – és hogy ebben kell lennie valami rossznak.

Sehogy se akart vége lenni Sabahudin hatvankettes hősi nyarának. Az elkövetkező napok összegyűjtötték a Zolj családot Sabahudin ágya mellett: emlékeiben apjának ágya fölé hajló, megnyúlt arca maradt meg, és a kezében tartott keskeny, összehajtogatott törülköző, a törülközőbe csavart megmelegített cserép forrósága. Sabahudin nem tudja, hogy vajon ezzel kapcsolatos-e a hangokkal szembeni érzékenysége, de emlékszik, hogy – saját meggyőződése szerint – egészen férfiasan viselte a fájdalmas fülglyuladás szörnyű, hallucináló óráit. Emlékszik, hogy a láz emésztő tüzében igyekezett elűzni azt a gondolatot, hogy Zoljék házába csak a betegség hoz békét. Íme, Kerim kezében – amely korábban oly könnyen osztotta a pofonokat minden elszívott cigi miatt – egy megforrósított kiskanál, abból forró olajcsöppek hullanak Sabahudin fülébe, és ő végigkövetheti útjukat a fájdalmasan eldugult füljárataiban. Megsokszorozódnak az ágya mellett fölhangzó hangok, és Sabahudin nem tudja megkülönböztetni a forrásukat. Ezt vajon most apja mondja? Vagy álmodik? Vagy félrebeszél?

– Szép volt?

– Igen, gyönyörű szép volt...

Beteg hallásában a végtelenbe tágul a koponyája, és ebben a végtelen térben vég nélküli számok sora zeng fémes zengéssel, a számok mindegyike emberi lény, és más-más hangszínnel és hangerővel szólal meg: TIZENKILEEEENC! EZEREGY! SZÁZ-HAR-MINC-KETTŐŐŐŐŐ! És Sabahudin koponyájának végtelen terében látomások és hangörvények vándorolnak, újrapörög a szerencsétlen nyári történet filmje, egészen az elejétől: Sabahudin lázalmában látja a Dolly gyűrött táskájából kiszóródó apróságokat, a széttört kis kerek tükör cserepeit, Šintor bal arcán a duzzadó véraláfutást, Rasim végig nem szívott cigijének parázsló röppályáját, hallja Dolly hangját és sírását: „Braciiii! Bracikáááám!” Ebbe a lázálomba néha belekeveredik apja valótlannak tűnő hangja, de hallja önmagát is, ahogy válaszol:

– Hipnotizáltad őt a fáskamrában?

– Ne viccelődj apa, beteg vagyok...

– Komolyan kérdezem. Mit csináltál te ott?

– Mire gondolsz, apa?

– Az ösztönön alapuló érzékek munkájára. A szexre.

– Ja, hogy arra. Igen. Megtörtént. Szájjal.

– Mit szájjal?

– Hát csókolódtunk.

– Aha. Az jó. Hogy is hívták?

- Dolly Bell.
- Emlékszel, hogy nézett ki?
- Emlékszem, apa.
- Az jó. Az fontos. Emlékezni kell.

Soha nem sikerült Sabahudinnak később sem kibogoznia, mi hangzott el a valóságban, és mi volt beteg hallásának terméke. Biztos benne, hogy hangosan kimondta az ARANYANYARA mondatot – amelyet az egyik fájdalmas, végigvirrasztott éjszakán ötlött ki, és szinte megvilágosodásnak érezte, hogy visszafelé olvasva is ugyanazt jelenti: „ARANYANYARA”! Kerim ekkor mondta, hogy: „Hagyjátok a francba a cserepet és az olajat, hívjunk orvost!” Sabahudin emlékszik, hogy ekkor kinyitotta a szemét, és kifejezetten Kerimnek mondta:

- Visszafelé is elolvasható!
- Apa, ez a gyerek félrebeszél!
- Nem beszélek félre. Visszafelé is ugyanaz jön ki: arany a nyara! Adj egy ceruzát!

Így győzte le Sabahudin váratlan, de szükségszerű szeptemberi betegségét, az öröm és az egészség jól látható sugaraitól övezve kelt fel betegágyából. Később, *Naplójába* lejegyezve betegsége történetét, lefolyását, szövődményeit és végét, csak egy pillanatig tétovázott, vajon a következő győzedelmes mondattal fejezi-e be *Naplójának* adott oldalát: *Minden nap minden tekintetben egyre jobb vagyok*. Ezen a reggelen a szarajevói apró szemű őszi eső pötytyözte az ablaküveget, szétfröccsenő csöppjeivel eltakarva a kilátást a Halimbašić utcára – és Sabahudin megértette, hogy a nyárnak végre tényleg vége van, és hogy ebből a nyárból egy új, más, okosabb és erősebb Sabahudin Zolj bújt elő – akinek a jobbja, íme, teljes joggal írja le a kétségbevonhatatlan, messzire mutató, egyértelmű igazságot: MINDEN NAP MINDEN TEKINTETBEN EGYRE JOBB VAGYOK.

Az I. világháború – amint Földes János tisztiszolga látta és leírta

Földes János írása is a családi iratok közül került elő. Véletlenül – a szó szoros értelmében. Nagyon nehezen, de kezdek szembesülni azzal, hogy a halaszthatóságnak határai is vannak. Valamit tenni kell az iratokkal, és előbb-utóbb valamit ki is kell dobni – miután nincsen már senki a becskerekai szobákban. Az első – nem igazán radikális – lépésem az volt, hogy kidobtam az 1950-es és 1960-as évek villanyszámláit. Ezután füzetek következtek volna, melyekben bevételek és kiadások vannak bejegyezve. Ezeket félretettem egy kartondobozba, azzal, hogy kidobás előtt még megnézem, nincs-e mondjuk a bevételek között olyan tétel, mely egy érdekesebb ügyvédi munkára hívná fel a figyelmemet. Aztán egy idő után, visszatérve a kartondobozhoz, láttam, hogy az egyik füzet borítólapjának más a színárnyalata, és lapozni kezdtem. A sötét füzetben nem kiadások és bevételek voltak, hanem egy gépelt szöveg. Kis könyvre hasonlított. Mintha a lapok összefűzése is nyomdatechnikával történt volna. Egy példányban létrehozott magánhasználatra készített könyv. A „könyvet” a nagyapám öccsének a fia készítette és küldte el a nagyapámnak.

Nagyapám negyedik gyerekként született, de ő volt az első, aki túlélte a gyermekkort. Előtte három lánygyermek született, mindegyiket betegség vitte el két- vagy négyéves korukban. Aztán nagyapámnak született még egy öccse (Károly) és húga (Gizella), akik végigéltek egy teljes életet. A „könyvet” Károly fia állította össze, akit szintén Károlynak hívtak. A szövegben említés esik Gizella családjáról, „Szlwikoczkiékról” is. (Tulajdonképpen Slawikowski. Nagyapám húgának lengyel férje volt, éltek Nagybecskereken, Temesváron, Lengyelországban és Bécsben is. Az egyik fiuk, akinek magyar keresztnéve volt – Slawikowski Jenő – a kátyúi erdőben vesztette életét lengyel katonaként.)

A kéziratot a fiatalabb Várady Károly hozta össze, aki Budapesten volt orvos. Az első részben személyes sorokat ír nagyapámhoz, leírja, hogy jól-

esett, hogy találkoztak nagyapám valamelyik pesti látogatása alkalmával, és figyelmébe ajánlja a soron következő oldalakat. E bevezető résznek a záró sorait közöljük: „Ilyen ritka volt a tegnapi este. Nagy ünnep volt. Ott vacsoráztunk a Krisztina Étterem teraszán, a Horvát-kertet néztük, a néhai Budai Szinkör felidézett deszkafala hid volt a multba. Beszélgettünk csendesen a multról. Azután a jövőről szoltunk, a bánáti magyarok jövőjéről. Imrebácsi szenvedélyessé lett. Saját jövőnkre, családi dolgokra tereltem a szót és végül a jelenre. Csendesen beszélgettünk, mintha körülöttünk nem is volna háboru, mintha nem is volna nehéz, küzdelmes, ármányos az élet – békében voltunk. Végtelen béke volt körülöttünk.

És egész észrevétlenül ezen az estén Cécile is, én is belül voltunk azon a védőrétegen. Közel kerültünk egymáshoz. Mindhármunkat együtt vett körül az a sajátságos, tisztán csengő, végtelen harmonia.

Csodálatosan szépen zsongó, nyárelői csendes ünnepi este volt...

Ekkor határoztam el, hogy néhány szó bevezetéssel átadom Imrebácsinak Földes Jánosnak, jó Atyám volt tisztiszolgájának, »visszaemlékezéseit«, melyben sok Atyámra vonatkozó emlék van. Szeretném ha ezzel sikerülne örömet szereznem...” A „könyv” második részében Várady Károly leírja, hogy látogatást tett Mélykúton Földes Jánosnál, aki az apjának – nagyapám öccsének – volt tisztiszolgája az I. világháborúban. Ennek a résznek a címe *Látogatásom Jánoséknál*. Úgy látszik, a tiszt és a tisztiszolga között kialakult valami kölcsönös megbecsülés. A látogatás eredményeként felfrissültek a Várady–Földes-kapcsolatok, úgy tetszik, sikerült valamit javítani is Földes János egészségi állapotán – és sikerült rávenni őt, hogy vesse papírra az I. világháborúbéli emlékeit. Így született a „könyv” legfontosabb része, a *Visza emlékezés a katonai időmről*, mely 1932-ben íródott. Ezt olvasva láttam, hogy Gavriilo Princip merénylete idején Földes János és a nagyapám öccse nem voltak messze Szarajevótól; „Garázdán” voltak szolgálatban (nyilván Goražde). Onnan vonultak Szarajevó felé. Le van írva, hogyan látta és élte át Földes János a merényletet és annak a hangulatkörnyezetét a helyszínen. Szó esik a háborúról, szerbokról, „törökökről” (a bosnyákokat nevezhette Földes János törököknek), Srebrenicáról – és minderről úgy, ahogyan azt Földes János látta és tapasztalta.

Várady Károly azzal fejezi be a *Látogatásom Jánoséknál* című írást, hogy amikor megérkezett Földes János várva várt szövege, ő ezt „úgy, ahogy volt, íráshibáival együtt pontosan” másolta le. Földes János pedig azzal fejezi be az írását, hogy bocsánatot kér „hibás nyelvtani és mondat végzési hibámért”, hozzátéve, hogy „négy ellemet végeztem és felejtetem már azóta”.

Én pedig, amikor a szövegek olvasásával végeztem, odaadtam a *Hid*nak.

Utána mégsem dobtam ki a kiadás-bevétel füzeteket. Mert ki tudja...

Látogatásom Jánoséknál.

Nyár elején jártunk akkor. Megtörtént a bábavizsga, és az ujdonsült bábák készültek haza falujukba. Tőlem is elbucsuztak. Én akkor még a klinika röntgenosztályát vezettem mint tanársegéd. Kiss-Tóthné említette, hogy Mélykutra megy haza. Felfigyeltem a Mélykut szóra. Meg is kérdeztem tőle, hogy ismeri-e Földes Jánosékat. Földes János édesapámnak volt tisztiszolgája a 14-18-as háboru idején. Megkértem Kiss-Tóthné, hogy adja át Jánosnak az üdvözetemet és mondja meg neki, örülnék, ha alkalomadtán hirt adna magáról, mert szívesen emlékszem vissza reá; sok gyermekkori emlékem fűződik hozzá.

Egy hét sem telt bele, levelet kaptam Jánostól, melyben megköszöni az üdvözetemet és írja, hogy szeretné, ha ellátogatnék hozzájuk Mélykutra. Megköszönve a meghívást, klinikai elfoglaltságom miatt magam helyett csak egy kis fényképet küldtem, amelynek hátlapjára körülbelül azt írtam, hogy szíves megemlékezésül Földes Jánosnak, aki gyermekkoromban sokszor ügyelt reám. Következő levelében megismételte meghívását, még pedig olyan kedvesen, hogy nem tudtam ellenállni és megígértem, hogy meglátogatom.

Meleg nyári nap volt, amikor beültem a vonatba és Mélykut felé utaztam. Bácsalmástól kezdve már alig vártam, hogy viszontlássam Jánost. Már messziről feltűnt nekem, hogy Mélykut kis állomása előtt sok ember áll. Még meg sem állott a vonat egészen, én még a lépcsőn voltam, amikor ezek az emberek János után, őt közrefogva odahuzódtak a kocsim ajtaja elé. Leszálltam. Szóhoz sem jutottam, mert János kalaplevéve, rövid üdvözlő beszédet intézett hozzám, utána meg egy világoskék ruhás, jóképű kislány virágcsokorral a kezében mondott nekem néhány szót a virágot átnyujtva. A vonat ablakaiból néztek ki az emberek és úgy vélem, azt hitték, hogy itt valami képviselő fogadról van szó. Mit tagadjuk, kissé zavarban voltam.

Válaszoltam ugyan néhány szóval az üdvözlésre, de zavaromban elfelejtettem megcsókolni a virágot átnyújtó kislányt, pedig az ilyen esetben illet volna.

Nem akartam hosszura huzni a nekem igen szokatlan helyzetet, sűrgettem Jánost: „gyerünk már”-és utat nyitottam az emberek közt. János mindenáron kivette kezemből a kis orvosi táskát, mely ezuttal fogkefét és egyéb utiholmit tartalmazott és fél lépéssel mögülem-mellöllem diktálva az irányt megindultunk a község tulsó végén, a szegényház mellet levő háza felé. Az állomás melletti letarolt nádason át vezető ösvényen haladva hátrapillantottam. Hát látom, hogy legalább vagy tizen követnek. A kis téren át beértünk az első uccába. Szép széles ucca volt, a kocsi út két szélén árok, a házak előtt téglával kövezett gyalogjáró, a kövezetre dús lombu fák adtak árnyékot, és a fák mellett, mint ahogyan az már lenni szokott, ösvény is volt. Ezt homorura taposták, kik a kövön nem szeretnek járni. Falusi ember szivesebben jár a csupasz földön, mint a mesterséges, kemény, köves uton. Jó is az a puha ruganyos föld! Különösen meztéláb ezen esik jobban a járás! Szóval Mélykutnak szép módos uccái vannak, minden igénynek igyekeznek megfelelni. Az uccán, a tuloldalról, az árkokon átugrálva is átjött egy-egy ember megkérdezni, hogy ki ez az ur, akit kísérnek. Furcsa jelenség lehettem faközöld krepp-papirnyelű virágcsokorral a kezemben a kis menet élén.

Lassanként átértünk Mélykut tulsó szélére. Ott volt János háza, mely egyáltalán nem volt szegényes, mint amit az ember önkéntelenül sejtett, ha Jánostól kapott levélen a „feladót” olvasta: Földes János, a szegényház mellet. Mélykut. Az uccának neve nem volt, és volt Mélykuton más Földes János is, ezért, a szomszédság után ez volt a leg találóbbs megkülönböztetés. – Az azért látszott, hogy a község szélén vagyunk. János háza előtt még nem volt járda, a fák egészen fiatalok voltak. De kívül is, belül is tisztaság volt a házban. Maga a ház nem régen épült. Feltűnően nagy ablakai voltak. Az uccai szobán 3 egyforma nagy ablak volt. – János talán nálunk tanulta a világosság és jó levegő, szeretetét – gondoltam magamban –. És szapora egymásutánban tódultak eszembe a gyermekkori emlékek, melyekben Jánosnak is nagy szerepe volt. Az emlékek kissé szórakozottá tették társalgásomat, és láttam ő is tele van emlékekkel. Szerettem volna gondolatait ismerni. Szerettem volna, hogy beszéljen arról az időről, melyet nálunk töltött. Gyermekkoromból nem is annyira sajátmagam, mint sokkal inkább édesatyám alakja érdekelt, kit nagyon szerettem, mert nyílt, egyenes és végtelenül jó volt. Nem nagyon volt alkalom, hogy az 1914-es szerb hadjáratról beszéljen nekem, pedig nagyon szerettem volna arról hallani. Édesatyám szükszavu elbeszéléseiből Valjevó elfoglalására és csak

még egy-két töredékre emlékeztem gyermekkoromból. Sajnos ő már régen nem élt. Jánostól reméltem atyámról hallani. Mélykuti látogatásommal tudat alatt őt is kerestem. Vágyom utána! Mit nem áldoznék, hogy ha csak egyetlen estén át is beszélgethetnék vele! Ha úgy szívem szerint kérdegethetném régi dolgokról és ha beszámolhatnék neki a távozása óta történekről, szeretnék örömet szerezni neki elért eredményeimmel. Ha másnak emlegetem, könnyen hencegésnek tűnhet. Ugy érzem mint ha alig beszélgettünk volna atyámmal. – Sohasem felejttem el, hogy nyolc éves koromban egy bécs melletti Baden-i temetőben mutatott nekem egy sírkövet, melyre az volt írva, hogy „...wir waren nicht bloss Vater und Sohn, sondern wir waren auch Freunde...”. – Akkor, ott mi ketten is „barátságot” kötöttünk. Megigértette velem, hogy bármi történik is, azt neki őszintén elmondom, nem titkolok el semmit. Ő viszont önként megígérte, hogy az őszinteségből semmi hátrányom sem származik. – E barátságunkat meg is tartottuk mindvégig. Én mindig megmondtam az igazat, ő pedig még akkor sem bántott, ha véletlenül rossz fát tettem a tüzre, s így kellemetlen volt közleményem.

Mikor már nagyobb voltam, s beszélgethettem volna vele mindenről, akkor egyetemi tanulmányaim miatt távol éltem a szülői háztól, és ha nagyritkán hazakerültem, oly zsfolt volt a programom, hogy beszélgetésre csak nagy ritkán futotta. Akkor is csak elégtelenül rövid időre. A beszélgetésbe való bemelegedéshez pedig elengedhetetlenül szükséges egy bizonyos „előidő”. Gyakran ezután az „előidő” után már nem is, vagy csak alig futotta beszélgetésre. Tul korán halt meg. Mennyire örült volna, ha még láthatta volna, hogy a fia orvosi diplomát kap.

Ha láthatta volna, hogy beérik...

Milyen jó volna beszélgetni vele. Nem is tanács, nem is segítség az ami hiányzik, mert hisz, – mint ahogy bebizonyosodott –, e nélkül is, valahogy mégiscsak eljutottam a mai napig. – A küzdelmekről szeretnék neki beszámolni. Mindenért keményen, szívosan meg kell küzdenem; volna miről beszámolnom. Örülne ezeknek. Tudom örülne annak is, hogy nem lettem fennhéjázó, hogy igyekszem jót tenni az egyszerű emberekkel, s amennyire tehetem pártját fogom a gyengéknek, a kiszolgáltatottaknak... Biztos szívesen hallaná ezt is, hogy eljöttem ide Jánost meglátogatni... Ilyen gondolatok cikáztak az agyamban.

János oly természetességgel s könnyedséggel tessékelt be az udvarba, mint valami „grand seigneur”. Franciska asszony, János felesége, nyilt képű, barna haju, mollette, rokonszenves, élénk teremtés, kedvesen fogadott. Ő is oly természetességgel beszélt velem, mintha egész évben egyebet sem csinálna, mint városi vendégekkel társalogna. –

A házban nyoma sem volt annak a jellegzetes szagnak, amely szellőztetés elégtelenségéből szokott eredni. Az uccai szoba nagy, tágas helység volt. Az egyik ablak melletti sarokban mellig érő sublótot pillantottam meg, volt a tetején néhány váza, pohár, kávécsésze.

Közelebb menve észrevettem, hogy én is ott vagyok, azon a képen amit nemrégén küldtem Jánosnak. Képem üveg mögött volt, melyet sárgarézdrót állvány tartott. Ej ha! Ezek engem ennyire megbecsülnek? De mit becsülnek rajtam? Vagy hizelgésből tették ki a képem? Ennyire csalódtam volna bennük? Vagy hogy velem szórakoztatják az ismerősöket? Vagy talán egyszerűen csak azért, hogy az a meglévő kis képkeret ne álljon üresen? – Szóval kissé kényelmetlenül éreztem magam. –

A hangom is elállt mikor egészen a sublót elé érve, a magaméval szemben, egy ugyanolyan rézdrótos üveg mögött atyám képét láttam meg. Meghatottan néztem, kezembe vettem, és egészen önkéntelenül megfordítottam. Édesatyám világos kerekded írását olvastam: „Földes Jánosnak a világháboruban hűséges kíséremnek megemlékezésül Várady Károly alezredes.”

Egy pillanatig azt éreztem, hogy kezet szorítok atyámmal...

Ugyanaz a méretű kép, hasonló szöveg, ugyanaz a drótkeret... Így már egyszerűen értettem, hogy miért került oda a képem a sulótra. Meg voltam illetődve nagyon, és bizony már nem is emlékszem, hogyan oldódott megilletődésem; sokáig voltam az élmény közvetlen hatása alatt.

Folyt a társalgás. Időszerű dolgok, Mariska, Pista volt a beszéd tárgya. Ők csendesen figyeltek. Panaszolta János, hogy ő régebben betegeskedik, köhög.

Én a nagy szobában aludtam, ők a másikban, illetve a konyhában.

Másnap reggel még ágyban voltam, mikor János bejött a cipőmért. Megtisztította, hiába szabadkoztam. – Reggelizés után megvizsgáltam Jánost. Nagyon sovány volt. Minden bordája kidomborította viaszszinü bőrét. Akárhol hallgattam szörtyögött, bugott, pattogott, csengett a mellkasa belül. Mintha ezernyi apró halálharanggal lett volna tele. Nagyon levert a lelet. Hogy ez a betegség megálljon, arról szó sem lehetett. De ha már a bajon nem bírok segíteni legalább mindent megteszek majd, hogy könnyebben viselje s hogy élete végét, mely nem lesz hosszú, még munkával tölthesse el. Mert nincs rémesebb a senyvedéses levertségnél. Reményt, munkakedvet, néhány kiló súlygyarapodást, étvágyat reméltem elérni. – E tervem sikerült is később. Boldog voltam. –

Vizsgálat végeztével megnéztük a házat, udvart, házatáját. Ugy éreztem magam ott az udvaron, mint néha gyermekkoromban Husvétkor, mikor már megtaláltuk a nyulfészket, meg volt az ajándék, egy-két színes tojást

is összekoccantottunk már és sonkás reggeli után jóllakottan, ünneplősen ögyelegtünk az udvaron. – Megláttam egy darab kötelet s megmutattam Pistának, hogy milyen a cserkészek kötéljátéka, a „krinolin”. Forgattam magam körül a kötélhurkot és mint valami akrobata ugráltam be és ki az állandóan forgó krinolinba. Nagy volt a hatás. –

Azután megjelent Kiss-Tóthné és kért, hogy jöjjek el hozzá a falu közepetáján lévő lakásába, mert odarendelt egy várandós asszonyt, meg kellene vizsgálni és véleményt adni arról, hogy vállalhatja-e ennek az asszonynak a szülését? Vagy pedig, komplikációk várhatók ennél és ezért célszerűbb lesz beküldeni kórházba Bajára. – Megtartottuk a „konziliumot”. Eredmény az volt, hogy vállalhatja. Ismertem Kiss-Tóthné, ügyes bába volt; biztosan megbirkózik ezzel az esettel is, ha nem is lesz könnyű a dolga. – Természetesen nem fogadtam el semmit a vizsgálatért.

Ritkán ebédeltem oly jól, mint aznap Jánoséknál. Minden szempontból kellemes volt az ebéd. A hangulat ünnepi, de fesztelen; az ételek kitünők. A husleves, tormás főtt marhahus után ismét hus következett. Akkor ettem életemben a legizletesebb kacsasültet. Vörösbarnára, ropogósra volt sütvé. Értette a módját Franciska asszony. Az elkészítés is, tálalás is, kínálás is kifogástalan volt. Ámulva néztem és élveztem azt a kedves, szeretetteljes, természetes módot, ahogy gyermekeivel beszélt ő is, János is. Ez a hangnem ez a kedves modor volt a fém-jelzése annak a meghitt családi hangulatnak, melyet náluk észleltem és amelyhez hasonlót csak igen-igen ritkán láttam eddig. Tökéletes, együvé tartozó, körszerű kis család volt. Élveztem a családi hangulatot. – Gyermekeiket gondosan nevelték. Nem is volt azokkal semmi baj. Még az evőeszközöket is hiba nélkül használták. Sok egyéb jelből is látszott, hogy az életforma, melyet mutattak állandó, a megszokott volt náluk és nem csak az én tiszteletemre mimelték.

Be sem fejeztük az ebédet, kezdtek jönni a látogatók. Rokonok, ismerősök, barátok. Amolyan kissebbfajta bucsujáróhelyen lehet ez körülbelül így. Teljesen úgy, mint ahogy Giono „Que ma joie demeure” regényében a szarvas csodájára járnak az emberek, úgy volt az itt velem is. Kissé kényelmetlenül éreztem magam, mikor egy szembeteg kislányt kellett megvizsgálni. Nőgyógyász és röntgenes lévén a szemészeti ismereteimet már halvány hályog kezdte fedni. Szerencsére nem hiába gyöngyözött a homlokom, kisütöttem, hogy mi a baja és mit kell tenni vele. Meg is adtam az utasításokat és később levélben értesítettek a gyógyulásáról.

Délután a látogatókkal együtt az udvaron beszélgettünk. Kértem Jánost, hogy meséljen arról az időről amikor még Pesten, Temesváron, Gorazdeben, Szerbiában, Nagybecskerekén, Badenben, Mezőkövesden, Budapesten, Triestben és Zágrábban atyámat szolgálta. Nem volt kedve hozzá. Annyit

mégis elértem, hogy megígérte: leírja majd a katonai idejéből eredő emlékeit. Tudtam, hogy ezekben a memoirokban sok atyámravonatkozót talállok majd. Nem akartam, hogy csak atyámról írjon, mert biztosra vettem, hogy így ha sajátmagáról ír, sokkal valódib lesz írása.

Egy fényképet is őrzök arról a délutánról. János meg én állunk egymás mellett a tornác előtti, kis, udvarbeli kerítésnek támaszkodva, úgy hiszem ez volt utolsó fényképe. Ekkor már ijesztően sovány volt.

Nehéz volt a bucsu. Éreztem, hogy nem látjuk egymást többé ebben az életben. – Az állomásra menet kérdeztem, hogy mennyi adót fizet. Nem volt nagy összeg. De neki nagy lehetett. A nálam lévő pénz éppen 1 évi adóját (lehet ugyan, hogy csak a negyedét) tette ki. Nagy röstelkedve rábirtam, hogy elfogadja. Nem birtam eldönteni melyikőnk volt nagyobb zavarban ő-é vagy én. Kinos kis jelenet volt. Féltem, hogy árnyékot vet a nekem felejtethetetlenül kellemesen telt látogatásom emlékére. – Nő de tudta ő, hogy jószívvel adom, hisz ismerte az atyámat.

Az állomáson alig birtunk elszakadni. Mindketten a multat és a jelent is láttuk távozni egymásban mikor elindult velem a vonat s még mindig fogtuk egymás kezét...

- - -

Pécsről azután küldözgettem én Jánosnak arsenes-vasas pillulákat, calcium port, sulphogujacal syrupot, stb, stb-t. Szedte is ezeket. – El sem mondhatom, mennyire örültem, mikor írta, hogy 2 kilót, majd később, hogy 6 kilót gyarapodott testsulya és, hogy könnyebben érzi magát, étvágya is javult, ismét dolgozhat.

Küldtem neki néhány iv vonalas írópapírt, 2 tollszárat, néhány tollat, hegyeset is, vágottat is, hogy válogathasson; itatóst, tintát, gyertyát, és újra kértem, hogy írja le azt, amire emlékszik a 14-es Szerbiai hadjáratból. Azután is unszoltam még néhányszor.

Hosszabb idő telt már el mikor egyszercsak csomagot kaptam Mélykutról. Egy sült kacsra volt benne. Annak a jó multkorinak szakasztott mása. Mákos rétes is volt benne, ugyanolyan jó mint amelyet akkor ettünk. Gondosan, többszörösen papírba csomagolva megérkezett ivpapíron 32 oldalon leírva, János saját kezeirásával „Visszaemlékezése” katonai idejéről. Kaptam két kispárnát is; diszesre himezte ki részemre Franciska asszony. – Nem a kacsra kellett, nem a mákos kellett legelőbb. Az egyik kispárnát a fejem alá tettem a klinikaiasan vetett ágyra és mohón kezdtem olvasni a várva várt írást, mely úgy, ahogy volt, íráshibáival együtt pontosan lemásolva teljes egészében itt áll:

Irta Földes János
volt tiszttisztolga

Visza emlékezés a katonai időmről.

Berukoltam 1911. októberben Zomborban a huszon harmadik császári és királyi ezredben. Zomborbol fel kerültem Budapestre az első Batalionhoz az első századhoz itt keztem meg a katonai élyetett. A század parancsnok ebben az időben volt kapitány sú¹ nevezetü elődje volt Várady Károly kapitány ur az öreg katonáktól igen sokat emlegetve ismertem meg a nevét. Páratlan jó ember volt minden embertől csak így hallottam. Akit később az az egy év mulva személesen meg ismertem magam is 1912.ben Szeptemberben már a gyakorlatott be fejeztük a kilencz beli öregek szereltek le és mentek haaza. Ezeket néztem nagy busan a fojoson a rácra támaszkodva azon gondolkodva, hogy mikor lesz a szép nap a mikor én is leszerelhetek és mehetek haza. Ekkor egy ismeretlen századost láttam bejöni a kapun halom mondják töben jön a Várady kapitány jött az udvar közepén megált és fel szolt az emeletre első naapos ki szintén a velem beli és rácshoz támaszkodva néztünk le jelentkezik. Mire a válasz: az örmester Sztojákovott küldje le. A naapos be szalat az örmesterur röktön lent is volt és jelentkezett. Egyszer sz örmesterúr felkaját hogy Földes jöjönle én röktön lent voltam és jelentkeztem a kapitányur meg szolit hogy hívnak és hová valo vagyok én feleltem és a Kapitányúr kérdi ugyefiam volna magának kedve hozzám jöni tisztu szolgának nekem szükségem volna egy jó legényre nem lesz nálam rossz sora csak ügyes és jó legyen. Nálam kész volt a felelett igen is megyek Kapitányur. Hát fiam akor jó; ebéd után ugy egy orára keresee fell lakásomat nyolczadik kerület kálvária tér 19.

szám alatt. Majd legényem egyett mást be muttatt magának és most fel mehetnek. Mi tisztelektünk és mentünk és mentünk az őrmesterurral fel ut közben az őrmesterur mondja na Feldesz mos magának lesz jó /: kicsit ráczosan, mert tisztán nem tudott magyarul,:/ csak vigyázon magára jó viselje magát. Ekor ismertem meg személyesen a Várady Kapitányurat. Ebéd után vilanyosra ültem és kimentem lakására az uti Kölséget már előb meg kaptam ott jelentkeztem. A kapitányur: na jó meg jött majddolgoznak szépen mindent el rámolnak a helére majd mindent kipadolnak a helyére tesznek még még minden csomagolva volt a hgy Zomborból hurcolkodtak fel mert a Kapitányur a huszonhármashad kiegészítőné volt helzve és most harminckettős Hadkiegészítőnél lett helezve. Mi a laczival meg kezttük a munkát a másik legénynyel estélig dolgoztunk más nap és harmadnap szintén. A harmadik nap este a Kapitány ur: na fiuk készen vannak rámolással és nekem mondja most maga elmehet haza holnap nem muszáj kijöni mivel vasárnap lesz; szépen afiroljak be mindent a századnak és két pár ruhát rendeset kérjek az őrmesterurtól és hétfön reggel minden podgyászommal együt jöjek ki és laczi meg bemén századhoz. A hogy beértem századhoz nagy zsbaj volt alármát fujtak az ezrednek lent mező hegyesnél a negyedik és 15 ik hadtest királi gyakorlatott végzett és minket huszonhármashad és harminchatosokat hvtak segítségül, tehát nekünk pakolni kellett. Én montam az őrmesterurnak hogy én nem mehetek mert nekem hétfön ki kell mennem a kapitány urhoz. De ő aszt felelte minden embernek meni kel ki csak mozogni tud, tehát pakoltam én is és mentünk a vonatra a vonat lehozott benünket horgosig. Regelre onnan Szegedének vettük az iránt, az eső ránk jött mindig, áztunk, még végre a hetedik napon ütközetben léptünk. Mezőhegyesalat az elenséggeligen szoros volt a helzet, viradattól kezdve csak hasmászva menünk előre de teljesen mocsárban s vízben végre tizenegykor lefujták gyakorlatott. Az esős most elált nap kisütött és igen szép idő volt ugy, hogy délután két órakór már szépen mindenünk megszáradt. S ekkor megindultunk Makora átvonatra ültünk este nyolckor; másnap délben értünk fel pestre, teljesen agyon fáradva piszkosan. Most meg kaptuk a pihenőt ugy, hogy másnap is ágyban kellett vagyis lehetett maradni a menászit mindenkinek az ágyban hozták a szakácsok. Másnap regelei után én már nem tudtan piheni tehát fel keltem és neki láttam első sorban a fegyveremet puczolni mert igazán el készittete a roszda többen kezdtek kajabálni, hogy mért nem maradok békével bujak az ágyban de én csak puczolgtam lasan.

Egyszer nyilik az ajtó a Várady Kapitányur fött be hozám. Na maga mit csinál? Én védekeztem, hogy az őrmesterur nem engedett nekem is meni kel hol az őrmester napos hivjaide jön az őrmester mit csinált maga

mért nem engedte maga a Földest hozzám? Most németre fordítva a szót, az örmesterur kihuzta hoszabaat. A végén hozzám fordulva: maga meg készüljön és jön velem az örmesterur beleszol de Kapitányur mindene piszkor majd poczol előbb. Nem. Alíjon ide embereket majd azok puczolnak; maga meg röktön menjen a raktárban ruháért a legényemnek.

Na Feldeesz jöjön a ruháért velem fel mentünk raktárban let mindjárt minden uj téli és nyári sosás, minden, még hozá egyik pár agyusztált. Most én fel öltöztem és be pakoltam és mentünk Én a lakásra menten, a Kapitányur az irodára; nekem meghagyta, hogy laczi pakoljon össze és várjon ő majd 11órára haza jön; meg is jött első hivat benünket a laczinak mondja most maga adjon át szépen mindent a Jánosnak és maga meg ha öszepakolt be megy a századhoz és jelentkezik. hogy berukolt ott meg kapja a János felszerelését és maga János itt marad majd holnap maga is be megy a Kapitányur sához és kéri komendérozását hozzám tisztiszolgának. Ez így is volt; más nap bementem Kapitányur lakására és meg kértem hogy engedjen Kapitányur Váradyhoz szolgának a Kapitányur igen meglepödöt és monta ha hogy magának nem kellett volna el mení. a századtól mivel elő van léptette mint frjter csak nem lettem még kiadva parancsban. De ha magának kedve van ki mení a századtól ki engedem szivesen és szépen tisztelem a Kapitányur Váradyt mondja meg neki. Isten vele Földes. És én ekkor meg keztem városi életett; elég jó dolgom volt rövid idő alatt be tanultam mindent. Mindennap a Karcsit iskolába vezetem szabad idő alatt sétálni mentünk Katóval és Karcsival. Nyáron sokat mentünk a ligetben sétálni és játszani gyorsan mult az idő hamar ide ért a nyári szabadság. A Kapitányur és mindjáján elmentek Abáziában nyaralni és én meg haza jöttem szabadságra három hét mulva visszamentem és ekkor jöttek visza Abáziából én már vártam a vonatnál.

A szabadság után a Kapitányurral tizen három napi gyakorlatra mentünk Kaposvára itt is gyorsan multak a napok nekem különösen. Hotelsadvimben volt a kválélunk csak úgy rukoltam ha kedvem volt nem volt muszáj.

A gyakorlat után pesten voltunk egy kevés ideig a Kapitányur komendérozást kapott Temesvárra a hetedik hadtesparancsnokságnál kapott elhelyezést úgy hogy 1913. október ötödikén már Temesváron voltunk mindnyáan; itt is szépen berendezkedtünk egy szép lakásban, de itt csak az egész idő négy hónapig tartott. A Kapitányur beteges forma volt és munkája igen nehéz volt komendon tehát komendérozását az az tráncporálását kérte most és meg is kapta a hová legjobban vágyott Boszniában Garázda

nevü városban a 66-ik cs. kir. gyalog ezred második zászlóalj 6-ik századot kapta meg Ekkor megkérdezte, hogy vankedvem lemeni Boszniában vagy vissza megyek az ezredhez? Én boszniát választottam és így nekem tráczporálásomat is kérni kellett az ezredtől a mitt meg is kaptam én is és már 1914. Február 10. Garázdára értünk a Kapitányurral.

Garázdán 1914. február 12.-én meg érkezett butor is Temesvárról indulva február 5.-én még igen szigorú tél volt. Ut közben három napi szabadságot töltöttem ide haza. Málykuton és érkeztem Garázdára 10. én itt már igen tavaszias idő volt. A hó hegyekről igen gyorsan el tűnt egész szép tavaszi napok kezdődtek egy ideiglenes lakást kaptunk egy Bosnyák papnak a házában csak kétfő szobát tudtunk berendezni mivel több nem áll rendelkezésünkre az emeleten tehát két szobában szépen a mit tudtam berendezkedtem a fölösleges butorok a padláson kaptak elhelyezést. Kész lett a lakás pár nap múlva meg érkezett a Nagyságos Aszony Karcival és Katóval. Én igen jól éreztem magam. És mindnyájan. Én is meguntam a nagy városi életet. Itt egész másképp kezdtünk berendezkedni konyha kertt rendeztünk szépen mindenfélével virágokkal és konyha veteményel, Kapitányur nyulakat hozatott Bécsből és szaporitattni keztek kiss csirkeköktő gépet is szerzett a Kapitányur és igen sok csirkét ketettünk, úgy hogy mire rendez tavasz lett egész nagy sereg csirke szaladgát az udvaron és egész csapat nyulaink voltak mi ketten a lovással a istállóban kvátéloztunk. Igen jól éreztem magam a Drina zaját halgatuk ha nem aludtam igen közel esett nem több mint ötven métert az istálótól a konyha kert végén. Elöttünk a lakás előtt volt a Ferencz J-zsef hegy vagyis a vár s egyik szomszédunk volt az iskola amit csak lécz kerítés választott el tőlünk s azon túl volt a legénységi laktanya.

Mikor már ki tavaszodott a Kapitányur kibérelt egy török lakást a mi a várostól ki eset néhány percre ezt szépen át alakítottuk ötfő szobás lakás lett belőle berendeztünk mindent úgy mintha teljesen a sajátunk lett volna. A nyulaknak is már itt egész várszerű lakásuk volt. Volt szép nagy konyha kertünk mindennel szépen be veteményezve a mit a Lőrincz bácsi kezelt; az volt a kertész minden szabad idejét ott használta fel a kertben. Juniusban az új lakással teljesen rendben jöttünk és átt is pakoltunk teljesen, ha jól emlékszem úgy tudom 15. én indultunk el gyakorlatra ekkor a Kapitányur meg kérdezte, hogy lesz-e kevem velem menni vagy pedig otthon maradok-e? mert nem akarok ekkor a Miskát viszi magával a kis miskát az lett volna az én fel váltóm ki már ekkor be is volt gyakorolva. Kiss miskának azért hívtuk, mert a lovászt szintén Miskának

hívtuk Kokornyak Mihály igen erős és nagy ember volt. Én szívesen a Kapitányurral mentem gyakorlatra a mi nekem anyit jelentett mint egy hosszab kirándulás szép meleg napok voltak gyorsan multak a napok Ugy tudom 13. ik napon teljes erővel léptünk az elenségel ütközetben erősen verekedtünk féltizenegy órakor lefújták a gyakorlatot a mi szintén császári gyakorlat volt. A melen részt vett a Ferencz Ferdinántt tronörökös pár is. Gyakorlat le fujása után az csapatok el tisztelegtek a Tronörökös pár éstöbi urak előtt 11.egy órakor már min kész volt a Tronörökös pár autója megindult Szerejévo felé s a töbi kisérői is. A nem volt meszebb ott kilométernél. A tisztelegés után mi is el mentünk körülbelül egykilométer ott le telepedtünk úgy hogy az nap és más nap is ott pihentünk és az után majd indulunk haza Garázdára.

Az ebéd el készült és a kiosztása is majd nem kész volt mikor egyszer látjuk, hogy egy lovas főhadnagy gyors vágatában vágatt egyik csapattól a másikhöz adja le a hirt, hogy a leggyorsabb tempóban a legközelebi álomáshoz vonuljon minden csapat és Szerejévoiban be rukolni mert Tronörökös párt meggyilkolták ez volt 1 órakor, tehát nekünk és minden csapatnak alármot fujtak tehát az ebédet nem tudta mindenki befejezni pakoltunk és egy fél óra mulva már ott voltunk a leg közelebi álomásón. Ott már mindenki szeretett volna vonatra jutni de egyszerre nem lehetett úgy hogy elég gyorsan ment a be szállítás mivel hogy kettős vágány volt és egyik vonat befelé a másik ki felé fött. Mi is beértünk egykettőre már fél háromkor a véros utczáin csináltuk a rendet. Nem valami kellemes látvány táruelt élénk az utczán minden felé a harag vagy is boszu nyoma volt.

A török testvérek igen felháborodtak és minden Szerb lakost meg akartak semmisíteni, lakásaikat fel dulták Szerb kávéházból és hotelből minden féle butort az uczára dobáltak a katonaságnak elég nagy munkában került mig rendet csináltunk; másnap reggelre minden felé le csendesedett úgy hogy a katonaság nagy része fel szabadult és város mellett az Egreczél placon lágeraztunk le és onnan egyik csapat a másikat felváltva szolgálatot tartott. Harmadik napon a Tronörökös párt nagy pompa kíséretében az udvari vonatal elszálitoták. Mi teljes nyolcz napig maradtunk Szerejévoiban a nyolcadik napon indultunk el Garádára a hová két napi menet után megérkeztünk; utközben igen rosszhangulatban voltunk. Mindnyáján csak azt hangoztattukhogy ennek háboru lesz a következménye, a mi meg is történt. Nekünk már gyakorlatt előtt meg volt ígérve, hogy a gyakorlat után röktön meg szabadulunk mint öregek meg is örültünk még az nap délután az irodára hívtak bennünket a szabadságos levél kiállítás véget. Ugy volt

hogy másnap délben már jövünk. Sajnos nekünk ez volt a vesztünk, másnap leszereltünk.

A szabadságos levél is a zsebünkben volt. Indulásunk előtt jött egy újabb parancs, hogy a további intézkedésig senki el nem mehet tehát vártunk az újabb parancsot. Két napig függőben voltunk a szabadságos levél a zseben volt biztunk is hogy az újabb parancsmeghoza szabadulást sajnos a parancs meg is jött csak nem úgy a hogy vártuk; a szabadulásról szó sem lehetett mert szabadságos levelet visszakelet akni és azoknak is el külték a behivot a ki távol volt a századtól.

A helyzet minden nap szorossab lett a harmadik napon ki faszoltunk a szürkeruhát és háboruban való felszerelést készenlétben vártuk az újabb és újabb parancsot egyik nap másik után haladt 1914. Junius ho 28. án gyilgolták le a trönörökös párt tehát egy hónapig kelet csak várni az az Julius 28.-án lett alá írva a háboru. A hogy szürke ruhában átt öltöztünk a Kapitányur a lakás berendezés egy vagyis nagyobb részét össze pakoltatta hogy szükség esetén el lehessen szállítani a mire sajnos nem került a sor. A háború ki törése előtt négy vagy ött nappal előb Kapitányur a Nagyságosaszont és a nevelőnőt a Karcsit s Katót elküldte haza Nagybecskerekre. A nagyságos asszony egy utazó kosarat megpakolva a legszükségesebb nyéri ruha nemüvel, az egészet ezt vitte magával, ami elkeveredett az uton és csak hat hétre került meg. A Nagyságosasszony haza térése után a Kapitányurnak oda haza nem sok maradás volt mindig telefonált volt a többi tisztekkel együtt csak kevés időre többször haza szalalt le adta az ujságot és már ment is vissza; késő éjjel jött, reggel korán kelt és megint ment. Egyszer egy tiz órakor haza jött az ujsággal: na János most már megyünk a háboruban az öreg Király aláírta a háborut tehát csak pakoljon mindent az ajtókat pecsételje le és várjon, én megyek vissza és makd tizenkét órakor indulunk a századdal és úgy is erre jövünk; megyünk Megyerére, a Lim hid meg őrzésére vagyunk ki rendelve, tehát még holnap délre ott isleszünk.

Az őrnagyur az én századomat rendelte ki a töbi század még itt marad valmeddig. Es ő el ment én meg ösze pakoltam saját holmimat és koferommat biztonság okáért lakásban fel vittem volt sok szép ruhám a mit szabadulásra csináltattam 2 pár bosnyák cipőt is csináltattam sok szép török emlékek, volt hatvan korona sporolt pénzem, huszat magamhoz vettem és negyvenet a kufurban zártam, hogy majd meg lesz ha vissza jövök gondoltam, hogy talán úgy lesz mint mikor gyakorlára mentünk, ha

tovább maradunk is valamivel csak hogy a számítás egész másként lett. Csak két évnek utána kerültem Garázdára haza, de csak eg nézni hogy valamit találnék e? A sok holmiból a mit mi két év előtt ott hagyunk; de sajnos nem csak a lakást de még városra is alig ismertem rá a mi városunk több izben harcztér színhel lett, így hát nagyon elvéltozott. A Kapitányur küldött el s meg hagyta hogy bár mekora darabbkát is találok a homiból vigyem magammal haza. De sajnos a mit találtam az igen kevés volt egy butornak vagyis egy üveg kredencnek egy lábrészét és márvány lapjának felét találtam azt tudtam az egészet az ött szoba butorból haza vinni, a többinek nyoma sem volt.

II. Második rész, vagyis itt kezdődik a háborus események leadása.

1914. Julius 28.-án este 12 órakor a mit már előbi soraimban meg irtam el indultunk Garázdáról. Regelre Usztipracására érkeztünk, ez volt Városunk végálmása, itt vonatra szálltunk és már nyólsorakor Megyegyéreértünk onnan pár percnyi menet után a Lim hidhoz érkeztünk. Itt el foglalatuk küldetésünk helét a hidvégénél volt egy bakterház a mi betonyból volt várszerűen készítve az ablakai pánczél táblákkal s kilövő lukakkal volt el látva elég tágas volt századunk kényelmesen eltért benne ebben helezkedtünk el. Meg érkezésünk után rövididő mulva megindult a hadakozás. Grencezégerek, vagy is hátáröreink oda értek. A szerbek ki szoritották laktanyáukból vagyis ők már átt törtek a határon Uvácznál a hátáröreink laktanyáát fel gyujtották és meg indultak a hid felé sz kilométer volt a hidhoz tehát öreink rémülve jöttek, már sebesült is volt köztük, tehát mi éppen jókor érkeztünk most tehát, Kapitányur felálitott bennünket és rövid magyarázatot tartott bátoritva katonáit hogy és mikép viselkedjenek. Most még a határőr Kapitányal egyet mást meg beszéltek és meg indultunk az első ütközetre a két kis csapat karöltve svam bániában a két Kapitányur vezetésével meg indultunk fel a hegyre; igen meredek hegy a mi a hid töben volt Szuhobor nevü hegy; két alagut huzodott alata egyik Visegrádnak a másik Uvecz felé huzodott. Az utobin egy erős patrul hadnagy ur vezetésével átt huzodott mi a többiek a hegyen haladtunk. Igen rövid időn belül az ütközetre került a sor a hegyre még félig sem értünk fel nem nagy erőben került a szerbek megszaladtak mi utánuk mentünk és meg tisztítottuk a határt.

74 A határ öreink ujból el foglaták helüket, az egő laktanyát, mi pedig vissza jötünk a hidhoz hat sebesülttel egy a saját sebesültünk és ött szerb

sebesült akik foglok is letek nagyobb sebesültünk volt közülük egy meg is halt mi előtt el letek szállítva a mi sebesültünknek a füle átt löve a ki a tunelban sebesült meg.

Mi is el helezkedtünk újból egész nyugton voltunk egész héten jól ment dolgunk. Volt minden eni ini én másnap már tisztizsakács letem Kapitányur meg bizott hogy mit főzek először csak egyszerűen ment csak leves és főzelék minden nap bővebbek letek fútób teljes tisztiz étkezdelet elő került minden féle az étlapra ugyan tisztjeinkis meg szaporodot, úgy hogy 14 en letek a terítéshez. Miutánunk két napra a töbi század is utánunk jöt azok a hidnak a másik végén a Drina melet hoszab vonalon foglaltak állást kik a századunk helyzetét meg irigyelték a tiszturak esténként el látogattak hozánk vendégségben igen jól telt az idő egy ideig negyednapra meg érkeztek a rezervisták; A századok, vagy is Batalion most Nagyra nőt. Két hétig mi gyugodtak voltunk csak ptrul harczok voltak, két hétre a szerbek mozogne keztek, a hidat erősen ágyuzni keztek és a gyalogság is többször próbálkozot a hegyről támadni, de a hidig nem tudtak le jutni a támadást máshol keztek meg nagyobb erüvel sikerült is, visegrad el foglalták és usztiprocsánál-is erősen támadtak Garázda már napok ota kezükben volt közben a mi csapataink meg szállták sabácsot és belrádot. Nagyob erüsitést kaptunk, mi is támadni kezünk, újbol meg tisztogattuk a határt; most visegradhoz kelet nagyoberöt ösze voni mert itt szerb igen jól el helezkedve erősen tartota magát: a hidtol nekünk is oda kelettteni itt két napig erős küzdelem után a szerbek ki zavartuk igen nagy veszteségben került nekünk; mos a szerbek fejvesztve menekültek, maguk után mindent fel gyujtottak mi határon meg áltunk, vártuk a parancsot, kétnapig vártunk míg parancsot kaptunk, mi vissza mentünk a hidhoz. A csapatokat most el vonták, föl mentek Orosz országban; a hidnál hol voltunk két nap s két éjel egy végben vonultak a csapatok, metek megyegyére itt vonatra pakoltak metek az orosz elen; most kezdődött a rosza b sors ötödik napra szerbek újbol támadni keztek a mi most itt könnyü szerel ment nekik mi nyolc napig erősen tartotuk magunkat mindig erősen lötek de minden eredmény nélkül a hidra nem tudtak be löni. Visegradnál és usztipracán át törték vonalainkat és minket már majdnem hátba értek késön kaptuk, vagy is este tisztiz jött parancs, hogy a hidat semisitsük és meneküljünk. Az nap este kaptunk élelmet az utolsó vonat akkor hozott minden féle faszolás Katonáink egy része azt pakolta fel a hegyre a Kapitányur már lefeküdt ugyan már vártuk a parancsot. Egyszer jön egy katona kérdi, hol a Kapitányur meghalota, röktön jöt ki a róka lukból, hozta a parancsot Kapitányur, menekülni kel mert be vagyunk kerítve, a csapatokat bevonni az egyész vonalról és bakter

házból is jöjjenek fel; hatvan emberünk még ott volt mindig két sugár lámpa a hegyre vetített egyszéjjel, röktön történt az intézkedés a berukolásra. Ugyan nehéz dolog volt mert zászlóaljunk 6 kilométeres frontot tartottak a Drina mellett a közeli jöttek hamarosan mindenkinek megvolt engedve szabad pakolásból a cukorból kávéból konzerva rizs czibak mindenből, némel ember fel is pakolt úgy, hogy nem tudtak vinni. A parancs a hid robbantása pont 12 óra volt, tehát a hadnagyur és hat meber, ki arra kivolt képezve, hátra maradtak, az alagutban volt a gyújtó zsinor; mi haladtunkfel hegyre ahol ágyuink voltak el helezve; már majdnem derékon voltunk mikór egyszerre napali vilásosság vetődött az egész tájra utána a a retenetes dörrenés mel a hegyet teljesen megrázta, sokan elestek a dörrenéstől pedig mindenki tudta, hogy mi következik; erre a dörrenésre a szerbek is fel ébredtek, sor tüzeket küldtek utánunk hozsab ideig; mire megvirradt teljesen fel értünk a hegyre, egy kis pihenőt kaptunk, újra megindultunk hátra felé, délután újra megáltunk, egy óra tályban az ebédet a szakácsok ki osztoták, egy órát körülbel pihentünk. Egyszer csak jobb oldalt észre vettük a szerb előőrsoket, utánuk a fő csapatok megjelentek a láthatárban.

Tehát nekünk újra indulni kellett. Most két éjjel és két nap pihenés nélkül szaladni kellett; a Szerbek mindig a nyomunkban voltak, közel álltunk Szarajevohoz; Most itt újra erősítést kaptunk.

Most támadásba vonultunk vissza, a szerbeket hajtottuk egész a Drináig ez több időbe került; ezután a komitács vadászat kezdődött. Több mint egy hónapot jártunk utánuk, egyik nap itt, a másik nap ott jelentették garázdálkodásukat. Az utolsó időben egy erős komitács bandáról kaptunk jelentést szebrenicához közel, tehát most ennek az üldözésére kaptunk parancsot. Kapitány ur megmutatta a hegyet, oda kell eljuni közelnek látszott, megindultunk délután négy órakór másnap délre fel is értünk, igen nagy ut volt a hegyen ahogy mentünk előre oda értünk egy hirtelen völgyhöz azon tul egész nagy sikság feküdt. Ott a szerbek táboroztak le, két divizio szerb, tábori kórházzal és egész nagy lőszer és élelmiszer raktár volt lehelezve. Szarajevoból elindultak még két századdal és két hegyi ágyu-val voltunk másik része a batalionoknak más irányba mentek szintén a másik két ágyuval a kapitány ur vezette a csapatot ahogy meglátta a szerb táborot röktön a legnagyobb csendet parancsolta és hátra avizáltatta, hogy az ágyuk siessenek előre és az egész csapat; ez kevés idő alatt megtörtént, most az Batri kapitány urat kérte, hogy az ágyukat röktön leálítani. Az összes tiszt Urak és sarzsik, vagyis altisztek egybe lettek hivatva és mindenkinek az órát elő kellett venni egyformán lettek igazitva, a parancs

minden fegyver tizenkétóraótt perckor egyszerre lőjön sortüzet azután minnél gyorsabban lőjön az ágyuk is minél többet lőjenek. Most a csapat lehuzódott a völgybe sarlóalakban, egész a tisztásig csusztak előre. A két kapitány ur és mi ordinácok ott maradtunk az ágyuknál. Elért az idő, a Batri kapitány vezényli az első lövést egyszerre minden puska és hurá lárma verte fel a csendet a szerbek nagyban kolézottnémely része oly biztonságba érezték magukat ezen a részen, hogy még örök sem voltak állitva hanem a cirksuzt mit mi látunk a háboruban, nem sok történt, elkezdtek kapkolódni egyik erre, másik arra szaladt, pár perc alatt sátrak ledőltek, meg azok is a fegyverre voltak építve igen kemény harc kezdődött. Az ő ágyuk is lekezdték másik oldalról tüzelni kik szintén a szerb csapatot érték. Kezdek menekülni egy nagy harc lármaára haljuk a másikkoldalról erősen lőnek, ott is meg érkezett a csapatunk másik része azok az ágyukat támadták röktön el is vették azon az oldalon biztosították magukat ahogy mi meg támadtuk az irányt felénk vették most kezdődött nekik a nemulass. Menekültek ki hogy tudott egy órai harc alatt már mindenüket ott hagyva és szétszorva mindenki menekült, mi üldöztük őket két kilométert volt a határ odáig mentünk utánuk. äk nem tudom hol álltak meg, mi mire este let vissza jöttünk a csata tέρre a halottakat összeszedtük nekünk volt hat halottunk és harminc sebesült.

A szerbekből több kétszáznál ott maradt halotjuk és igen sok sebesült hátra maradt másnap a halottak el lettek temetve. A szerbek közös sirba lettek temetve; most a fegyvereket és löszert halmoztuk össze és meglett gyujtva mert elszálitani nem tudtuk két nap és két éjjel mindig égték a szerb holmik; ez volt egy nagy szerü támadás. Biz ha szerbek tudták volna hogy mi hogy álunknem szaladtak volna el. A kapitányur ezért megkapta a szép kitüntetés, ő volt az első a batalionál aki megkapta az érdem jelt. Ez volt a 23-ik ütközetünk mindig szép eredményel mult nekünk ez ideig, kevés volt a veszteségünk. Most innem be mentünk Szebreniczára, két hétig pihenőt kaptunk. Az utolsó ütközetünk Karejavo hegyen történt e két heti pihenő után fel mentünk Pasinaberdo nevezetü hegyre egy leéget fináncz kaszárnyába. A drinamelel itt le váltottunk egy cseh bataliont, itt nyugton voltunk három hétig, az utakat készítették az ágyuk részére és autókéra. Három hét alatt minden el készült az általános támadásra. November hatodikán kélután ismét a csehek váltották fel minket mi le mentünk Szebrenicza mellé adrinához itt az örnagyurunk marodit jelentett, ő el ment korházba a kapitányurnak adta átt bataliont teljesen. Itt megint meg kezttük színjátékok, tüzeireink est beáltával meg keztek rettenetes ágyuzást, a pianérek meg érkeztek, a mi csapatunk volt ki rendelve acsonakok le

hurczolásához, a pianérek meg keztek a munkát gojó zápotban háromszor el szakították a hidat a gránátok míg végre el készült; igen sok veszteségben került a batalionunknak. Hajnalodott, mire támadásra került a sor. Most a negyvenhatos szegedi fiuk, utánuk mi mentünk a hidon átt, itt rövid idő alatt el foglaltuk az elenség álásait, tüzeink igen nagy munkát végeztek, mert, minden lépés fel volt szagatva, rengeteg elenség ott maradt, itt megindítottuk az elenséget, cseheknek adtuk átt a vonalat mi vissza jöttünk és egy ujjab helen törtünk átt a drinán. A szerbek még igen keményen áltak, de itt is meg törtük őket. Most a harmadik helre letünk parancsolva egy ujjab átt törésre, itt már ugyan nem sok lett a dolgunk.

November 7.-én délben már az egész Drina mentén meg tört a szerbelenes állás, menekültek úgy, hogy csak két napi menet után találkoztunk ujjbol velük, de itt is meg szaladtottunk könnyen, minden napra jutott egy kis ütközet; igen sok fogoly esett minden napra. Maczadonok csapatosan jötek átt hozzánk ugyan hogy nem minden csapatnak jutott egy formán; tölünk balra harczott a szegedi ezred, hetedik napon azoknak nehézharc jutott, úgy hogy teljesen meglett semmisítve egy éjjeli támadásnál. A kilencedik napon miránk került a sor szintén éjjeli támadásnál egy hegyláncrol megmutatták a másik hegyláncot, hogy reggelre azt kell megszállni. Éjel két órakor indultunk meg, hajnalodni kezdett mire egy falun keresztül odáig jutottunk, sövény uton tudtunk egyes sorban haladni zászló aljunk haladtunk. A Kapitányur és hozzátartozó ordnácok derekán voltunk a zászló aljnak, már a hegy lánc oldalán haladtunk a legnagyobb csendben, az előőrsökre egyszerre két lövés hangzott, jött az avizio, hogy az ellenség itt van. Egyszerre sortüz és hurrá fogadott benünket; igen nehéz helyzetben jutottunk, pár pillanat és a legnagyobb küzdelemben vegyesen gyilkoltuk egymást; éppen temető heliség volt a legnagyobb küzdelem, a Kapitányurnak köszönhettem minden eber ki életben maradt, hogy teljesen meg nem semisítették bennünket. A katonáink kezdtek visszamenekülni, a kapitányur kardot rántott, fiuk csak előre vissza, mert különben elveszünk. Tambur hornisz hurrá! magam is: csak vissza fiuk. Mi vettük fel a támadást, az ellenség vissza huzódott az árkokba, most tüzeink kezdtek rettenetesen löni, pár percz mulva újra kiugráltak árkaikból ők is, mi is ujjból hurá. Megint ösze gubajodtunk, a mi tüzeink is erősen tüzeltek és céljuk nem volt. A nap épen fekelőben volt ők is minket találtak az egész harc tizenött percz; az ellenség visza huzodott ismét most a tüzeink is célzt kaptak, ők is dolgozni kaztek, a szerbek most harmadszor is kiugráltak de már ekkor mi vártuk, hogy csak jöjenek a sirok közöl a ki ki jött az visza nem jutott. Hoszu nap volt ez nekünk de az elenségnek még hoszabb, meg

mozdulni nem lehetett mert ki meg mozgott, röktön gojót kapot; egész nap ki tartottunk mindenki kapart magának takarást, atüzeink egész nap a legnagyobb eredménnyel dolgoztak, mert minden álasaikat és ágyuikat meg semisítetté este felé kezdett csend leni a szerbek mindég lasaban lötek utob egészen el halgadtak mire alkonyodni kezdet megszöktek ki életben maradt. A sebesültjeiket is hátra hagyták, mi ösze szedtük és szállítottuk a segéd helre. Hanem másnap a kapitányur igen szomoru volt és mind nyáan; ösze let álitva és számlálva zászloalj igen kevesen maradtunk: hatszázemberünk és tizenött tisztünk hiányzott és legnagyobb része a csata téren maradt halva. Most újra meg indultunk az elenség után más nap reggel ismét rövid harczba léptünk velük hamar meg hátráltak most ujból hajtotuk. Másnap reggel egy kis faluban harczoltunk onnan szoritottuk ki; igen csuny idő volt a a hó ugy eset, hogy tizlépést előre nem lehetett látni. Lasan haladtunk előre a rossz idő miat. Az össe kötetést el vesztettük, tehát egy magaslatott megszáltunk és örök letek minden oldalról felálitva, katonáink árkokat ástak maguknak. A Kapitányur engem teát küldött főzni ami nekem mindig első dolgom volt, ha valahol megálltunk kávé vagy teát főzni, amit még idáig egyáltalán nem említettem. Tehát én elmentem épen az eső samu földvahenál egy kis elhagyott lakás volt ide huzódtam be, tüzet gyujtottam és havat olvasztottam a tüzelőanyag meg fogyott tehát az erdőben indultam a száraz gajért alig egy párt léptem egy gyanus lovast pilantottam meg visszaléptem az ajton belül voltak az örök fegyverei a falhoz támasztva egyet fel vettem és ujból megindultam a lovas felé, igen közel estünk egymáshoz rászoltam hogy sztoj. A szerb lovas ki kezét is eldugta és talán szundikált is a rossz időben most ijedt meg, megkapta a kantárt és meg akart fordulni a fegyvert lövésre emeltem erre ujból meg erestette a kantárt és minden szónélkül kezeit emelte. Oda mentem, átt adta fegyvereit leszált lóról és meg indultunk a kapitányur sárovához. Hamar szaladt a hir, hogy jános egy lovast fogot. Kapitányur már jött is elébünk, igen meglepődött hogy elmondtam hogy hol fogtam. Az iratokat el kérte a lovastól, nagyon fontos jelentés volt nála, el magyarázta hogy hol és mere álnak, a kapitányur megígérte a nagy ezüstött a mitt be is terjesztett már más nap, mi az elenség vonalán tul voltunk a rossz időnek köszönhattük, tehát most vissza huzodtunk, meg kerestük az összes kötetést a mi csapatinkal. Most egy éjjeli támadás kaptak, be kerítéssel igen nagy szerüen végződött; most foglot ejettünk. Évvel az ütközettel megtörttük a Valejovvédő külső vonalat, a más módon igen nehéz lett volna; más nap pihenőt tartottunk, a következő nap ujból támadni indultunkitt igen erős ellen állásba akadtunk, délután két órától másnap reggel kilencz óráig támadtunk mire átt törtük az ellenség vonalát itt ujból a zászloaljunk vite a

főszerszet, délben a város kezünkben volt az elenségtől megtisztítva; mi harcolva átt mentünk a városon, már igen ki voltunk éhezve, volt ígérve hogy itt minden lesz; volt is csak nem minékünk, nekünk ott kellett maradni védőnek kint a hegyen, a katonáink a káposzta torzsát ették, a tüzeink kik egy lövést sem adtak a városra azok pakoltak be és azoknak jutott minden, önekik lehetett rabolni mindent amit értek az üzletekből mi is meg kaptunk kenyeret nyolczadnapra hatan egy kenyeret. Másnap megint ezen módon két nap pihentünk s újból indultunk az üldözésre, itt kétt napi menet után el értük a Gragujevácz védő vonalat itt akadunk elenálásra, igen erőse; két napig támadtuk a vonalat minden eredmény nélkül, a katonáink jó részét elvesztettük, most már nem csak az élelmet nem potolták utánunk, hanem a lőszer is el maradt, a harmadik napon már oda jutottunk hogy gép fegyverek részére kelet fenn tartani a löszert hogy nagyobb ellen állás tudjunk fejteni. Már ekor minket támadtak erősen egész nap. Este meg kaptuk a parancsot a vissza vonulásra, tehát most éhesen és löszernélkül kezdtünk vissza menekülni. Egész éjel jöttünk vissza felé, hajnalban egy magaslaton megáltunk árkokat csináltunk magunknak, a kapitányur részére is készült a rókaluk, az egyik pianér jött jelenteni hogy készen vannak, be lehet pakolni ahogy ezt mondta a hát véd őrkre a szerb elő őrsök tüzelni kezdtek; néhány puska lövés nyomban jött egy gránát tőlünk néhány lépésre ött szanitészünk kerekbenülve konzervát regeliztek, mind az ött a levegőben repült, teljesen szét zuzva fel ismeretlenül maradtak. A másik gránát meg a kapitányur részére készült fedezéket roncsolta össze, az volt a szerencse hogy hogy bele nem nemtünk, én kávéfőztem, errejött egyik a másik után; nekünk menekülni kelet, mentünk más nap hajnalig. Itt egy hegyet megszáltunk, egy magasab ponton, de mire meg viradt újból nyomunkban voltak a szerbek keztek a hegyet támadni a mi kevés emberünk és két gépfegyverünk többször vissza verte őket a hegy oldalon voltunk takarásba. Egyszer látjuk, hogy jobról és balról is szerbek közelednek felénk; a Kapitányur röviden, fiuk menekülni. Én a kávéfőzésel voltam elfoglalva, mire összekaptam magam, már senki sem látam a mieinkből. Egy patak völgyben menekültek, hogy a csapáson mentem én is utánuk de akár hogy iparkodtam nem találtam őket; a völgyből kijutva egy magaslatnak vezetett a csapás itt én már igen szoros helyzetben kerültem a szerbek a nyomamban voltak, lötek rám, erősen kajabátak, hogy várjak, bizony nem gondoltam, hogy a magaslatra feljutok. El voltam szánva, hogy ha lehet, élve nem fognak meg, egy láb lövött katonánkat utol értem, könnyörgött hogy ne hagyam el. Már közel voltak domb tetejéhez a sebesültek együtt másztunk adig adig fel értünk; a szerbek megátalkottak; gondolták, hogy a hegy meg van szálva. Néhány lövést le adtunk a szerbekre és

ujbol menekülni kezdtünk; igen meredek volt a hegy oldal én Kapitányur köpönyegére ültem és úgy csusztam le felé vagy kétszáz métert, itt el értem az országutat, itt menekült két huszár a társam, is le ért a hegyről, itt már többen is jöttek az uton más csapatbol. Mentünk előre; egész csapat verődött össze. Csatlakoztunk egy batalionhoz, mentünk másnap regelig, mire azt vettem észre, hogy a mi csapatunk ott pihen az ut mentén. Egyik is mondja, másik is, hogy jön a földes, jön Kapitányur leginye. A Kapitányur jön elébem két rét hajolva, mert már három hét óta a reuma nem egedett felegyenesedni, lora nem tudott ülni. Kérdi: na János meg jött? Hála Istennek. Már azt hittem hogy szerbek kezében van. Örültem hogy csapatomat újra meg találtam. Itt meg reggeiztünk. A szakácsainkkal is találkoztunk a mi már öttödik napja volt, hogy nem láttuk őket. Most néhány kilométert jöttünk vissza felé és meg áltunk egy magaslaton itt vártuk a szerbeket, már délután meg is jelentek. Nagy erővel jöttek a mi ellen álásunk nem ért semit, tehát újra menekültünk egész éjel. Itt szintén hajnalban telepedtünk le. Itt jöttek a matsbatalionok; igen virágosak és virágos kedvel csatlakoztak hozzánk; nem tudták, hogy mi vár reájuk, de alig hogy a hajnal hasadt a szerbek rettenetes erővel támadtak. A Kapitányur reomája már igen megerősödött; én a második bögre kávét főztem; a Kapitányur mondja, ha kész leszek vele keresem meg az ezredovsurat és hívjam el. Az orvosur megérkezet, a Kapitányur most megkérte hogy álítsa ki a beteg lapját; be akarok meni korbázbán. Az orvosur mondja, hogy már régen monta hogy korbázbán menjen a Kapitányur. Nem volt idáig hajlandó, igen sajnálta elhagyni a zászlóalját. Az orvosur négy szanitészt rendelt oda és kapitányur felfeküdt a hordágyra és meg indultunk Valejevoba. Rettenetes ágyuzás közt haladtunk; csapataink igen nagy ellenállást fejtettek; minden hiába. Ahogy mieljöttünk, nem sokára kilett adva, hogy meneküljön mindenki ahogy tud. Tehát itt már megszűnt minden elállás. Az uton ahogy mentünk mindenki menekült. A nehéz ágyukat vonszatták a térdig érősárba, az egyik itt, a másik ott maradt a lovakkal együtt; kimerültek és ott az uton maradtak a sárba. Rettenetes volt ezt látni! Mi két órára beértünk a városba, a korbázbán mentünk. A korbázbán mind kivoltak már üritve, a betegek az állomásra lettek száliva, Tehát mi is oda mentünk ott megtaláltuk a kórzázifőorvost, az mondja, hogy sebesült vonat csak este 10 kor jön, ha lesz idő odáig; hamarabb nem lehet menni senkinek, de a sebesült annyi, hogy állomás környéke mind hordágyal van tele és a sok könyeb sebesült. Vonat ment egyik a másik után, de mind az ágyukat szállította a Kapitányur türelmetlen let; addig ere, addig ara, már este lett. Egyszer csak megált egy vonat ágyukal megrakva. Kapitányur kérdi a doktort hogy nem lehetne-é elmenni? Ez felele; majd sebesült vonattal lehet csak, itt nincs

csukott kocsi. Nem baj volna az, ha gondolja a kapitányur, ágyuk közt el-
térnek, de ott áznak mert sz eső esetet. Áztunk mi már többet is, megszok-
tuk. Tehát a Kapitányur szanitészek felsegitették és én még egy káplár
Rudnyánszki nevű velünk jött. A szanitészeknek megköszönte Kapitányur
fáradtságukat és mondta, hogy keressék fel csapatot; Tisztelem a Főhad-
nagyurat a Lakatos Endre nevű főhadnagy volt, ki az első napokban a re-
zervistákat vezette le; igen kedves embere volt Kapitányurnak, nagyon
szerették egymást. Zombori magyar fiú volt, de mint tényleges tiszt mint
hadnagy került oda kint kapta előre léptetést; ennek adta át zászlóalj a
Kapitányur; ugyanahogy másik tiszt nem is volt, csak néhány altiszt. A vo-
nat este hét kor meg indult velünk. A szerbek a várost keztek már löni,
tehát hogy mi volt az után ott, nem tudom. A vonat lassan jött velünk, a
mere jöttünk mindenütt vonultak vissza a csapatok. Regelre mikor meg
viradt Sabáczra értünk, a vonat meg állt, az álomáson ételmezt osztottak a
katonáknak, rettenetes sok katona volt, a czibakott, konzervet osztottak a
raktárból. A Kapitányur mondja, hogy menjek hozzák én is, a vonat vala
meddig áll, tehát a hogy ültem a kocsi szélén, ki bontottam maga a jeges
sátor lapból, mert ahogy eset az ránk fagyott egész éjjel, csak le ereszked-
tem a földre de el is estem, nem tudtam, hogy van-e lábam vagy nincs,
több időben került mig talpra tudtam állni a zsidabságtól. Mentem a ha
rapni valóért én is; nem könnyen ment mig odáig tudtam tolakodni, éppen
a sapkámát tele dobták csibakot, indulora füttyenta vonatunk. János siesen
gyűjön mert megy a vonat. Mentem vóna, ha birtam vona, de igen nehéz
volt a csapatból; mire kibirtam jutni akkorra a vonat már elment,
százméterre lehetett a hátulja. Kapitányur kajabált siessek mert itt mara-
dok. Megindultam szaladni de sehogysem ment mert mindjárt felbuktam,
a czibak szétrepült, meg meg a kenyér zsákomban volt két ágyu löveg
hüvel, emléknek akartam haza hozni. Felkeltem, újból megindultam de
újból felbuktam. A Kapitányur befujt a sipjába és a vonat megállt. Öttször
estem el mire elértem a vonatott, ott megfogták a kezem és felrántottak. A
czibakhoz nem volt szerencse, mert szét szorodott minden; most még ment
a vonat egy negyedórát és itt valami kikötő mellett meg állt. és leszáltunk.
Itt egyenesen egy hajóra száltunk és áthoztak a másik partra itt meg ló
vasutra szálltunk és azon utaztunk 4 órát. Most elértünk egy leégett
sztrémiköséget, hol kubikus munkások voltak, azoktól vettünk friss malac
pecsenyét; kenyeret igen szűken adták mert nem adtak nagyobbbat mint a
pecsenye volt az volt az ebéd. Ebéd után egy fogatos kocsit kerestünk kö-
zösen egy főhadnaggyural. 4 órahosszat utaztunk a Duna mentén,
Mitroviczára érkeztünk. Itt este hét kór vonatra ültünk és este tizkor Sza-
badkára érkeztünk. Itt reggelig a váró teremben szoroskodtunk; igen sok

utas volt. Egyszer leültem egy padra, igen kevés hel volt a „szerbiai vendégek” mozogtak rajtam és ingnyakba nyulkáltam. Egyszer mellettem ülő asszony sugja a másíknak: gyerünk innen mert ennek a katonának „vendégei” vannak. Bizony volt elég sok féreg mindnyájunkban. Reggel ültünk vonatra, délben érkeztünk Szegedében. Egyenesen fürdőbe mentünk harcztéri szennyet lemostuk magunkról és tiszta alsó ruhát hozattunk és átt öltöztünk. A fürdőből mentünk egy egyen ruhás üzletbe; Kapitányur sapkát vásárolt magának az utczán mindenki csak ajándékozni akar; meg-raktak cigarettaival, maronival és más enni valóval, már nem tudtam hovátenni. Közben a Kapitányur találkozott egy ismerős barátjával kinek szeszgyára és raktára volt és szintén katona volt főhadnagy rangban. ez meg hitt vendégségbe bennünket. Ebédet kaptunk; meg mutogatta raktárait, megajándékozott bennünket konyaggal mindnyájunkat. A munkásai is nekem és Rudnyánszkinak nyomkották a zsebünkbe. Mire megszabadultunk nekem volt öt lapos üveg és egy literes, amit a tulajdonos adott a Kapitányurnak. Három literes üveggel kapott a Kapitányur, meg vásált egy kis korda bort, amit fel adtunk az álomáson és velünk jött becskerekre. Este érkeztünk Becskerekre; igen nagy volt az öröm a viszontlátásra mindnyájunknak.

Becskereken egy hétig maradtunk. A férgektől meg szabadultunk teljesen. Azután Bécsben mentünk; a Szlvikoczkiéknál voltunk két nap; az után mentünk Bádénbe; itt elég jól ment sorunk Az öreg király házában voltunk kvártélozva; ugyan egy ideig a fehér keresztben voltunk elhelezve; valamenyi javulás után kerültünk a király házában. Két hónapnak után kapitányur minden áron harcztérre akart menni, de az orvosurak nem engedték betegsége miatt és így csak tavaszkor hagytuk el Bádent. Ekkor mentünk a káderhez Mezőkövesdre. Itt át vete kapitányur a századot és itt voltunk egész nyáron. Itt gyorsan múlt a nyár. Augusztus huszadikán akartunk ki menni az olasz frontra kapitányur készített egy marsabataliont a mit a frontra akart vezetni. Mint őrnagy az olasz frontra mert a kapitányur 1915. augusztus jó 18. án let ki nevezve, mint őrnagy. Huszadikán mentünk volna a frontra ha az őrnagyurnak el nem törík a keze huszadika elöt pár nappal. Őrnagyur a szomszéd községben indult marsabataliont ösze álitani. Ekkor vett az őrnagyur nagy lovat a saját nyerges lova helet a mi a szerbiai fronton maradt; az helett vette eszt a nagy polgári lovat; eszt fogta be a Károly egy kis fiákerben s ezen indult az őrnagyur Karcshivál és Katóval. A kapun kifordultak őrnagyur az ostort meg sutyugtatta, a ló megböszült, a kocsit megkapta és ment, őrnagyur nem tudta vissza tartani. Az ut keresztezésnél neki ment két kocsinak kik egymást éppen kerülték, itt az egyik

kocsis lovai össze estek itt el törtt a rud, most a ló egészen megszelesedett s adig ment míg egy telefon karonak neki vite a kocsi. Itt kocsi felfordult és össze tört teljesen az Örnagyurnak is a jobb keze két helen törött el. Én és Károly szaladtunk a kocsi után, de mire el értük, a szrenszétlenség már megtörtént, örnagyurat már vitékbe a kórházba a mi éppen ott volt. Egy iskola volt átalakítva kórháznak. A Karcsinak és Katónak nem történt semi bajuk, mint hogy megijedtek velünk együtt. Én és Károly a lovat és a kocsit haza vittük, az után elmentem örnagyurnak vitem tizsta ruhát ki már ekkor be volt kötve és a főkórházban let szalítva. Másnap pestre mentünk a klinikára, itt három hónapig voltunk, míg örnagyur keze valamennyire helre jött. Ör nagyur jobban léte után novemberben kerültünk Zággrában az ötvenharmadik ezrednek hadkiegészítő parancsnoka lett örnagyur és itt Zággrában jártbe kórházban kezelésre. Hosszu ideig tartott míg annyira javult, hogy jobb kezét valamennyire birta használni. Itt letelepedtünk teljesen; egy nagyobb lakást béreltünk és lasan berendezkedtünk. Elég jól mult az idő. Ide be jött a lovásza Károly a nagy lóval; örnagyur a kocsinak vet egy kis bosnyák lovat és nyeretget; itt megtanulta a lovaglást. Mindenap föl ment a tuskaneczben lovagolni a „Manczival”. A Manczi kapott egy kis kocsit ezen jártak iskolában Karcsi és Kató a téli időkben mindennap, délutánonkint meg a nagy lóval kocsiztak a tuskaneczbe, Zággrában mikor le telepedtünk Örnagyur elhivta a mi komitácsunkat Matiász Dosát a ki hozánk szegődött boszniaiban még az első időben. Eről az emberől már töb izben kellett vóna irnom; igen nagy szolgálatott tett zászlóaljunknak; nyugdíjas csendőr volt, Boszniaiban szolgált, ismerte boszniaiban minden tájat, tehát ő vezetettet benünket a boszniai ide oda vándorlásunknak idején. A komitácsikkal igen sok cselt végben vitt; át öltözött szerb komitácsnak, vagy vagy szerb katonának ahogy a helzet kívánta, este át ment a szerbekhez regelre vissza jött fontos adatokkal; többször hozat magával szerbeket. A pálinkát igen azerette; többször este örnagyurtól kért néhány embert és két hordott vittek magukkal; reggelre visszajöttek kétszer főzött pálinkával az egész század részére. többször, hogy a szerb vonalon átmnet és ott főzte a pálinkát és szerbekkel együtt hozták meg. Minden sikerült neki; legutóbb a visszavonulásánál elmaradt tölünk. Azt mondta, hogy fejbe lövésre volt ítelve és onnan drinát át uszva megszökött. Ezt az embert hivta el örnagyur. Itt most önként jelentkezett. Katona lett, örmesternek lett léptetve és Örnagyur megszerezte számára a nagy arany metáliát és ott szolgált most ötvenhármaz Ezrednél az Ergenczugnál. Evvel az emberrel mentünk el Garázdára 1916. ban; ővele nyomoztunk garázdán. Nyolc napig tartott az odalétünk: Boszniaának egy részét öszszeutaztuk, elvitt az ő lakására is, ott is időztünk egy napt. Bányalukában

volt neki a lakása. Gradicskához két óra járásra. Gradicskánál csonakon ladikon jöttünk át a száván és onnan vonaton értünk zágrábban. Az ötven harmadik hadkiegészítőnél két évig voltunk. Innen a Trieszti hetvenegyedik hadkiegészítőnél lett őrnagy ur helezve.

Ratkezburgban volt menekülve az ezred és később ment vissza Triesztbe. 1918.-ban nyáron Triesztben voltunk három hétig; én is ott nyaraltam; a tengerben jártam fürödni és azután én is Zágrábban voltam. 1917.-ben Ratkezburgból a komitácival elmentünk Grácban a hadi törvény székhez mint tanunak, itt ítélték el egy Boszniai szerbet; valami községben bíró volt és komitácsivezér; abban a községben lemészároltattaott 14. török családot és ekkor lett a törvényszék elé állítva; kötéltre ítélték, amit még az nap végre hajtottak rajta jelen létünkben. Zágrábban sok minden történt; mindenben már nem emlékszem sokszór utaztam; ide oda Bécsben, Becskereken, Békéscsabán. Egyszer a Szlavikovczky Ervinkóért mentem Melykben: az iskolából hoztam ki nyári szünetre és Becskerekre vittem és onnan mentem én is szabadságra. Hat napig utaztam egyfojtában mire hazajutottam. A Karcsival is utaztunk Becskerekről Zágrábban; emlékeztes utazásunk volt kétszer lekéstük vonatott és szöllönket a vonatban ellopták. Nagyon sok minden lehetneirni ha minden ugy eszembe jutna, ahogy minden történt, de csak később jutt az eszembe. Én ezerkilencszáz tizenennyolc október ötödikén kilettem szuperálva betegségem miatt, így nem értem ott foradalom kitörését. Ezzel zárom soraimat. Bocsánatott kérek hibás nyelvtani és mondat végzési hibámért; négy ellemit végeztem és felejtetem már azóta.

Irtam 1932.-november.-hó.

Földes János volt tisztí szolgálta.

Egy családi tragédia margójára

A Bácsmegyei Napló, a Minerva Nyomda és a Fenyves család sorsa
(1941-1947)

Az 1941 áprilisában végbement hatalomváltást követően a magyar hatóságok számos esetben megtorló intézkedést fogatosítottak azon szabadkai zsidók ellen is, akik a két világháború közötti periódusban kiemelkedő szerepet játszottak a kisebbségi magyar politikai élet, a kultúra, az irodalom létrehozásában. Ezek egyike volt a Fenyves család is, amelynek tulajdonában volt a *Bácsmegyei Napló*, később *Napló* napilap, illetve a Minerva nyomda. A magyar holokauszt hetvenedik évfordulójára emlékezve a család sorsának alakulását, tragédiáját a levéltári adatok tükrében mutatjuk be.

Steven Fenyves visszaemlékezése szerint a Szabadkára bevonuló magyar katonák már a birtokbavétel első napján, 1941. április 17-én fegyverrel törtek be lakásukba.¹ Másnap Bittó Dezső tábornok, Szabadka katonai parancsnoka egyik első intézkedésével, azonnal végrehajtandó végzésében tiltotta be a Fenyves család tulajdonában lévő, nagy hírű *Bácsmegyei Napló*, akkor már csak *Napló* címmel megjelenő napilapot.²

Novákovits tábornok pedig május 7-én küldött parancsot Bittónak a *Napló* örökébe lépett *Hírlap* című napilap szerkesztőségi átszervezésére. Mint írja: „Megállapítást nyert, hogy az ujjonnan engedélyezett *Hírlap*, a betiltott *Naplótól* csak külsőségekben különbözik, a szerkesztősége és kiadója nem változott meg. A szerkesztők ugyan magyar származásúak, de a kiadó Fenyves Ferencné csendes társával Lampel újvidéki lakossal együtt zsidó. Zsidó a kiadó-

¹ „The end of began on April 17, 1941. On the first day of the hungarian occupation (called “felszabadítás” (liberation) by the Hungarians), a Hungarian officer forced our father out of his office at gunpoint. The authorities forced us to discharge all our employees, including out long-time cook Mary (Maris)” Steven J. Fenves: *The life and art of Klara Gereb 1897–1944*, Author House, Bloomington, In: 2014, p. 18.

² IAS: F:60/P-3/1941.

*hivatalban foglalatostól Fischer László is. A lap budapesti vezérképviselete és kiadóhivatali vezetése Freystadt Miklós kikeresztelkedett német emigráns kezében van. Intézkedjen a lap kiadóhivatalának és szerkesztőségének haladéktalan teljes átszervezéséről.*³

Novákovits parancsát követően 1941. május 15-én újabb utasítás érkezett Szabadkára. Ebben Declava altábornagy Léh Lászlót, a Központi Sajtóvállalat Főtisztviselőjét a Minerva Nyomda élére azonnali hatállyal hatósági biztosnak nevezte ki.⁴ Május 19-én Bittó Dezső jelentésében arról értesítette Novákovitsot, hogy „a betiltott *Naplótól független az ujjonnan engedélyezett Hírlap. A lap szerkesztője és három munkatársa személyi adatait csatoltan betérjesztem azzal, hogy bár ezek előzőleg a Napló munkatársai voltak, a megejtett nyomozat szerint mindannyian megbízható magyarok és hivatásos újságírók. A Hírlapot továbbra is Fenyves Ferencné nyomdájában nyomják, hasonló minden tekintetben megfelelő nyomda hiányában. Fischer László a lap kiadóhivatalában nincs alkalmazva. A Hírlapnak Budapesten vezérképviselete nincs, az Freystadt Miklós budapesti kikeresztelkedett német emigránssal összeköttetésben nincsen.*”⁵

Érdemes elidőznünk az 1941. június 4-én keltezett detektívjelentésen is, amely a Minerva munkatársairól ad jellemzést. Ez a jelentés Lévy Endrével⁶ kapcsolatban többek között a következőt írta: „[...] *A Naplónál a híryanag feldolgozásánál, mint belső munkatárs működött. Cikkei is jelentek meg a Naplóban a szabadkai kisebbségekkel kapcsolatban az iskolaügyről és népességéről stb. Nevezett a magyarellenes szabadkai Magyar Olvasókör alelnöke volt és nyilvántartásunkban mint megbízhatatlan szerepel. Nevezett megállapításom szerint szélsőséges gondolkodású, aki állítólag kommunista is volt.*”⁷

Ugyanez a jelentés a nyomda hirdetési ügyeivel megbízott Fischer Lászlót baloldali érzelmű zsidónak állította be, s hasonló megfogalmazással élt dr. Szánthó Miklós esetében is. Sokcsics József újságíróról, aki a Napló rendőrségi és közigazgatási rovatát vezette, a magyar állambiztonság szóbeli közlések alapjára támaszkodva azt írta, hogy „[...] *nevezett revízió ellenes ténykedést folytatott a szerb megszállás alatt, azonkívül tagja*

³ IAS: F:60/P-2535/1941.

⁴ IAS: F:60/P-3783/1941.

⁵ IAS: F:60/P-2535/1941.

⁶ Lévy Endre (Szabadka, 1911. november 22.–Szabadka, 1985. október 29.) Völgyi Endre néven született, tanulmányait szülővárosában folytatta, majd jogot tanult. A Híd folyóirat egyik alapítója, első főszerkesztője. 1935-től a Napló munkatársa. A második világháború alatt a szabadkai Városi Könyvtárban dolgozott. A háború után a Magyar Szó elődjének, a Szabad Vajdaság napilap egyik alapítószerkesztője. 1948-ban a jugoszláv hatóságok a Kopár Szigetre (Goli otok) internálták.

⁷ IAS: F:60/P-3783/1941.

volt a Narodna Odbrana szerb egyesületnek is és mint szerb nemzetiségű véresen magyarellenes cikkeket közölt, valamint ő írta a Szabadka története című könyvet is. Meleg barátságot tartott fenn Turanov szerb rendőrkapitánnyal és Lévai Lővi Oszkárral, aki a szerb politikai detektívcsoport vezetője volt, bevándorolt zsidó és valószínűen Magyarországon a kommunizmus alatt tevékenykedett és ezért menekült át Szabadkára, fanatikus magyargyűlölő és a magyarság szempontjából rendkívül veszélyes egyénnel. Sokcsics az összes szerb lapoknak munkatársa volt és így teljesen megbízhatatlan egyén.”⁸

Fenyves (Friedmann) Pál, a nyomdaalapító Fenyves Ferenc fia, aki a lapnál újságíróként dolgozott, a jelentés szerint azért volt éppen internálva, mert az új hatalom cionistának, magyarellenesnek és szerbbarátnak tartotta.

Fenyves (Friedmann) Lajos, a nyomda részvényeinek a 8 százalékát birtokolta. Vele kapcsolatban a hatóságok csak azt tudták vádként felhozni, hogy tagja volt a Népkörnek, akkori nevén a Magyar Olvasókörnek. Fenyves Lajosné Geréb Klárának pedig az volt a bűne, hogy alkalmasszerűen rajzokat készített az újságnak. Özv. Fenyves Ferencné Baruch Erzsébetről a jelentéstevő azt nyomozta ki, hogy a céget 1931 óta gyakorlatilag ő irányította, s ezért havi 600 pengő fizetést élvezett. Ugyanakkor kiemelt figyelmet szentelt a jelentés Fenyvesék ingatlanjainak is. Ezzel kapcsolatban az olvasható benne, hogy Fenyvesné 1932-ben és 1936-ban 80 000 pengő értékben Szabadkán földet és házat vett, s azt is tudni vélte a jelentéstevő, hogy az idős hölgy Arandelovacon és Belgrádban is rendelkezett ingatlannal.

Hirschler Ferenc újságíró, akinek jugoszláv állampolgársági kérelmét a két világháború között a belgrádi hatóságok elutasították, s 1923-ban ki is utasították az országból, ugyancsak szerepelt a jelentésben. Hirschler egyébként előbb a *Délbácska* elődjének számító, erősen jobboldali *Reggeli Újságnál* volt szerkesztő, csak ezt követően került a *Naplóhoz*, majd a *Hírlaphoz*. Mivel ő is a Magyar Olvasókör, az egykori Népkör tagja volt, ezért természetesen őt is „magyarellenes, megbízhatatlan zsidó” minősítéssel látták el.⁹

A jelentés végül azzal zárult, hogy „a fent megnevezettek további alkalmazása nem kívánatos, mert a magyar sajtót zsidó szellemben vezették, cikkeket csak zsidó mentalitásból és angol orientációban jelentettek meg. A fenti megállapítások alapján is nemzetközi zsidótársaság, akik működése a sajtó terén veszélyt rejt magában. Az egész nyomda és sajtóvállalat a Fenyves (Friedmann) nevű zsidó család kezében volt, akik a Magyarországból emigráltak szélsőséges kommu-

⁸ Uo.

⁹ Uo.

nista zsidókat segélyezték és alkalmazták a vállalatnál. Minden valószínűség szerint a vállalat fenntartására a szerbek támogatását anyagilag is élvezték, amit az is bizonyít, hogy Fenyves Lajos 1937 évben, míg özv. Fenyves Ferencné 1932 és 1936 évben feltűnően nagymértékben föld és házingatlanokat vásároltak, ami jövedelmüket tekintve nem állott volna módjukban.”¹⁰

Nem térnénk most ki a *Bácsmezei Napló* politikai és irodalomtörténeti jelentőségére, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a fenti jelentés számos pontja ellentmond a dokumentumokkal bizonyítható tényeknek. Szinte biztosan állítható az, hogy a *Bácsmezei Naplót* 1914 óta birtokló Fenyves család már 1918 végén, 1919 elején komoly konfliktusba került a szerb katonai hatóságokkal. Ennek következménye az lett, hogy a lap betiltása mellett a lap rotációs gépe is elkobzásra került, ami miatt Fenyves még a budapesti hatóságokhoz is írt panaszlevelet. Ennek következtében akkor a magyar kormány még az SZHSZ Királyság budapesti képviselőjénél is tiltakozott, s követelte annak visszaadását. Fenyvesnek az első impériumváltáskor azonban nem csupán a *Bácsmezei Napló*ban betöltött szerepe miatt voltak gondjai. A levéltári adatok szerint a tulajdonában lévő Korzó mozit 1920. május 13-án pogromszerűen szétverték és felgyújtották. Kártérítésért még a Belügyminisztériumnak is írt, amire viszont sosem került sor.¹¹

A Fenyves családot a két világháború közötti időszakban a szerb értelmiség és a szláv nyelvű sajtó is sok esetben támadta. A *Subotički glasnik* például azzal vádolta meg, hogy az 1923-ban új épületbe költözött nyomda anyagi eszközeit a budapesti kormányzat biztosította számára, s követelte, hogy a hivatalos szervek vizsgálják ki a lap külfölddel folytatott üzletpolitikáját.¹² Ez a vád egyébként vélhetőleg nem volt légből kapott. A magyar kormányzat ugyanis a délvidéki magyarság támogatását a legnagyobb titokban működő, Teleki Pál miniszterelnök által irányított Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központján (TESZK) keresztül a Szent Gellért Társaságon keresztül látta el. Bár a TESZK vezetői megtiltották, hogy a támogatott határon túli intézmények, lapok, közösségek tudomást szerezzenek a segélyek eredetéről, azonban a magyarországi pénzekekről vélhetőleg Fenyves Ferencnek is lehetett azért némi sejtése, akárcsak 1941-ben a család politikai és vagyoni múltját vizsgáló titkosrendőröknek is¹³, aho-

¹⁰ Uo.

¹¹ IAS, F:47. XX. 574/1920.

¹² Subotički glasnik, 1926. VII. 2. 9. szám.

¹³ A magyar kormány támogatáspolitikájáról bővebben lásd: A. Sajtó Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség... 39–41; Bárdi Nándor: A keleti Akció. Regió, 1995. 3. szám. Interneten letölthető: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00022/pdf/05.pdf> (Letöltés ideje: 2014. március 23.)

gyan arról is, hogy Vukov Lukács még 1921-ben azzal a váddal jelentette fel Fenyvest a szabadkai királyi ügyészségnél, hogy kapcsolatban áll a magyar kormánnyal.¹⁴

Mindezzel vélhetőleg az akkori döntéshozók vajmi keveset foglalkozhattak, ahogyan azzal sem, hogy például 1931-ben, miután a jugoszláv hatóságok oktrojált határozati javaslatban kimondatták a szabadkai zsidók államhűségét, annak szövegét Fenyves Ferenc az őt ért hatósági nyomás-gyakorlás és megfélemlítés hatására sem volt hajlandó leközölni, ami miatt pont az a Narodna Odbrana intézett a Fenyveshez közel álló szabadkai zsidók ellen heves támadást, amelyet a magyar hatóságok a családdal hoztak tíz évvel később összefüggésbe. 1941. június 7-én a Vkf ugyanis táviratilag utasította a hatósági biztost, hogy azonnali hatállyal távolítsa el a nyomdából Lévay Endrét, Fischer Lászlót, Szánthó Miklóst, özv. Friedmann Ignácét, Handelsmann Havas Károlyt, Sokscics Józsefet, Fenyvesné Geréb Klárát, özv. Fenyves Ferencét és Hirschler Ferencet.¹⁵ Decleva altábornagy július 9-én pedig arra adott parancsot, hogy a Minerva alkalmazásából állambiztonsági szempontból megbízhatatlannak tartott Szegedi Emilt is bocsássák el.¹⁶ Lampel Bélát, a kiadó ügyészét a Katonai közigazgatási osztály „*cionista vezér és angol-barát zsidónak*” ítélte meg, s ezért 1941. június 24-én Decleva altábornagy a városi katonai parancsnokságnak azt parancsolta meg, hogy „[...] a *Minerva nyomda és lapkiadó rt. alkalmazásában lévő állambűség szempontjából nem kívánatos alább megnevezett tisztviselőt állásából azonnali hatállyal bocsássa el*”.¹⁷

A *Napló* betiltását, illetve a Minerva Nyomda nacionalizálását követően a Fenyves család tragédiájának következő állomása 1942. november 17-e volt, amikor is Szabadka-szerte plakátok jelentek meg, amelyek azt tudatták a város polgáraival, hogy a zsidóknak az ingatlanuk bejelentését, mező-, erdőgazdasági tulajdonukat 1942. december 10-éig a polgármestéri hivatal 117-es számú szobájában kell bejelenteniük.¹⁸

Az érintettek ennek a felhívásnak eleget is tettek, s az ekkor bejelentett vagyonnal kapcsolatos dokumentumok a mai napig fennmaradtak. Innét tudjuk például azt, hogy Fenyves Ferencné, mint kiskorú fiai – Fenyves Péter, Fenyves Pál és Fenyves János gyámja a Halasi szőlőkben 800 négy-

¹⁴ A feljelentés szövegét egyébként maga Fenyves hozta nyilvánosságra 1923. február 3-án a Bácsmegeyi Naplóban, miután azt már 1921. szeptember 10-én a szabadkai Neven is leközölte.

¹⁵ IAS F:60:P-9168/1941.

¹⁶ IAS F:60/P-11326/1941.

¹⁷ IAS: F:60/p-6347/1941.

¹⁸ IAS F:60:ZS.B. 33157/1942.

szőlő területnyi szőlőt jelentett be.¹⁹ Fenyveséknak Nagyfényen is volt birtokuk. Ezen a birtokon 10 süldő malac, 1 csődör csikó, 4 igásló, 1 bikaborjú, 5 üszőborjú, 6 fejőstehén, 1 vetőgép, 1 kettes eke, 1 egyes eke, 1 kukoricavető gép, 1 12-es tárcsa, 1 borona, 1 henger, 1 kukoricamorzsoló, 1 darálógép, 1 4 HP. Petróleum motor, 1 répvágó, 3 szekér, 1 hintó, 1 két-kerekű kordé, 3 pár lószerszám, 1 alfaszeparátor és egy vajköpülő volt.²⁰

Bár az összeírás időben megtörtént, a birtokok kisajátítása Szabadkán vonatottan haladt. Egy 1943. szeptember 30-án kelt belügyminiszteri leirat megsürgetve a birtokok átadását, arról intézkedett, hogy azokat legkésőbb október 15-éig a gondosan kiválasztott sokgyermekes családoknak adják át. Ennek a rendeletnek a végrehajtása egyébként nem a helyi hatóságok miatt késlekedett. A polgármesteri válaszevléből tudni azt, hogy a döntés-előkészítési mechanizmusok a Földművelődésügyi Minisztérium délvidéki földbirtok politikai kirendeltségénél akadtak el.²¹

Az ezzel kapcsolatos határozat ekkor egyébként már megszületett. Az FM délvidéki földbirtok-politikai kirendeltségének 1942. szeptember 23-án keltezett utasítása azonban csak november 8-án érkezett meg a szabadkai iktatóba. Ennek értelmében többek között kötelezték a zsidó ingatlantulajdonosokat, hogy ingatlanjaikat az összes alkotórészeikkel és tartozékaikkal együtt az államilag meghatározott kárpótlás ellenében engedjék át a magyar állam számára.²² Az állami kárpótlás azonban messze nem a reális értéken történt meg, amire a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Miniszter 1943. december 10-i körrendelete külön is felhívta a hatóságok figyelmét: *„[...] a kisajátítás valódi és teljes kártalanítás helyett csupán az 1942:XV. t. c. 5. paragrafusával által meghatározott térítés, amely a valódi és teljes kártalanításnál lényegesen kevesebb, fizethető ki kártalanítás gyanánt. [...] Felhívom a Hivatalt, hogy a kisajátítási eljárás előkészítése során a fentieket mindenkor tartsa szem előtt és az 1942:XV. t.c. szerinti átengedés alá eső ingatlanoknál csak az e törvény – másolatban csatolt – 5. paragrafusában meghatározott térítést ajánlja fel kártalanításul és a kisajátítási összeírásban is csak ezt az összeget tüntesse fel, mint ajánlott kártalanítási árat.”*²³

Az idézett rendelet egyébként csak a városok belterületén található ingatlanokra vonatkozott, s sok esetben a helyi hatóságok téves értelmezése miatt azokat az ingatlanokat is kisajátították, amelyek egyébként nem estek ebbe a kategóriába. Az Országos Szociális Felügyelőség ezért 1943.

¹⁹ IAS F:60:ZS.B. 40365/1942.

²⁰ IAS F:60:ZS.B. 35648/1942.

²¹ IAS: F:60/ZS.B.4235/1943.

²² Uo.

²³ IAS: F:60/ZS.B.54047/1943.

november 4-én arra utasította a megyei és törvényhatósági jogú városok közjóléti szövetkezeteit, hogy azoknál az ingatlanoknál, ahol kétséges az elhelyezkedés, függesszék fel a határozat végrehajtását.²⁴

Hogy pontosan hány személyt és mennyi ingatlant érintett számszerűleg a különböző rendeletek végrehajtása, a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján tudjuk rekonstruálni – jelenlegi adataink szerint százhusz szabadkai zsidó család volt ebben érintve – ugyanakkor nem zárva ki egy esetleges későbbi pontosítás szükségességét sem. Az egészen biztos, hogy abban a Fenyves család egésze (Fenyves Ferencné Baruch Erzsébet, Fenyves Péter, Fenyves Lajos és felesége Geréb Klára)²⁵ listázásra került.

A Fenyvesékkal kapcsolatos levéltári adatok az 1944 márciusában bekövetkezett náci megszállást követő időszakról is adnak számunkra rálátást. 1944. május 15-én Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter olyan körrendeletet küldött Szabadkára, amelyben a gyűjtőtáborokban elhelyezendő és elkülönítendő zsidók vagyonának biztosítását szabályozta. Ennek értelmében a gyűjtőtáborokba internált zsidók minden olyan tulajdonát, amelyet nem vihettek magukkal, négy példányú leltár készítése mellett zár alá helyezték. A vagyontárgyakat a készpénz, értékpapírok, nemesfémek és nemesfém tárgyak kivételével a deportálandó lakásának egy helyiségébe kellett összegyűjteni, ezt követően a helyiséget lezárták, és a következő felirattal látták el: *„Az 1600/1944. M.E. számú rendelet 12 paragrafusának értelmében szoros zár alá helyezett zsidó vagyon.”* Amennyiben a vagyontárgyakat nem lehetett a helyszínen biztonságba helyezni, úgy a rendelet értelmében azokat a hatóságok által kijelölt helyiségekben helyezték el. A rendelet értelmében a készpénzt, az értékpapírokat és értéktárgyakat a hatóságoknak kellett átadni, akik minderről nyugtát állítottak ki.²⁶ Az ugyanazon nap megküldött belügyminiszteri körrendelet értelmében a vagyonok zár alá vételét a pénzügyőrség szervei fogatosították. Abban az esetben, ha az adott területen ehhez nem volt meg a megfelelő emberállomány, úgy ezt a feladatot a helyi közigazgatási hatóságoknak kellett elvégezniük. A rendelet külön felhívta a figyelmet arra, hogy a zár alá helyezett ingóságokat *„[...] külön rendelet nélkül kiszolgáltatni nem szabad. Kizárólag közigazgatási hatóság megkeresésére és csakis bombatámadás folytán hajléktalanná vált vagy a zsidók elkülönítésével kapcsolatban lakásukból eltávolított nem zsidó személyek elhelyezésével kapcsolatban engedi meg a pénzügyminiszter úr azt, hogy a szoros*

²⁴ IAS: F:60/ZS.B.47639/1943.

²⁵ IAS: F:60/ZS.B.51615/1943.

²⁶ IAS F:60/XX/24043/1944.

*zár alá vett ingóságból bútorok, lakberendezési és háztartási cikkek bocsáttassanak – használati díj ellenében – a közigazgatási hatóságok rendelkezésére.*²⁷

A szabadkai aljegyző május 26-án arra utasította a szabadkai Zsidó Tanácsot, hogy május 30-áig írja össze a zsidók tulajdonában lévő irodai felszereléseket, illetve külön kimutatást kért a zsidók tulajdonában lévő páncélszekrényekről is.²⁸

A vagyonösszeírásokat közvetlenül a deportálások előtt az arra kötelezetteknek személyesen kellett elvégezni. Fenyves Lajosné a gettósítást követően a Vámpalota utca 7. szám alá volt kénytelen költözni. A Jókai tér 3. szám (a mai Zsinagóga tér) alatti ingóságát a Terézia tér 4. számú raktárhelyiségbe helyezte el. Az összeírás szerint Fenyvesné az ebédlőből 1 nagy és 1 kis kredencet, 1 álló órát, 1 nagy asztalt, 12 ebédlőszéket, 1 faliszekrényt adott át. A hallból 1 kerek asztalt és 6 széket, a beépített szekrényt és a tálalót a lakásban hagyta. Fenyvesék konyhájából 1 nagy kredenc, 1 asztal, 2 szék, 1 fászláda, 1 szemeteszláda, 2 ládaüveg és porcelán került átadásra. A spájzból állványokat, lisztesládát, szennyesszekrényt, vasalóasztalt és -deszkát vittek el. Az úri szobából 1 dívánt, 1 kis könyvállványt, 2 láda könyvet, 4 festményt. A gyerekszobából 1 ágyat, 1 dívánt, 1 kis garnitúrát, 1 kisasztalt, 1 szekrényt, 1 gyerek íróasztalt, 1 láda használt függönyt, illetve festményeket adtak le. A lányszobából pedig 1 ágyat, 1 szekrényt, 1 kisasztalt, 7 nagypárnát.²⁹

A Fenyves családot, akárcsak a szabadkai zsidók többségét, 1944. június 16-án deportálták. Előbb Bácsalmásra, majd június 25-én Auschwitz II-Birkenaubra. A lapalapító Fenyves Ferenc még 1935-ben elhunyt. Özvegye, Baruch Erzsébet nem élte túl az elgázosítás előtti szelekciót, Fenyves Lajos hitvese, Geréb Klára szintén Auschwitzban halt meg, míg Fenyves Pál 1944-ben Kolomeában vesztette életét. Fenyves Lajos még megélhette a világháború végét. 1946. február 6-án Szabadkán hunyt el. A család még életben maradt tagjai a titói rendszer felerősödő támadásának hatására 1947 októberében véglegesen távoztak az irántuk hűtlenné vált szülőföldről, hogy új életet kezdjenek egy más, szabadabb világban.³⁰

²⁷ IAS F:60/XX/24043/1944.

²⁸ Uo.

²⁹ IAS F:60/XX/34547/1944.

³⁰ Steven Fenyves visszaemlékezéseiben így ír erről: *„When Eszti and I escaped from the oppressive atmosphere of Tito’s Yugoslavia in October 1947, we could not take our few recovered belongings with us.”* Steven J. Fenyves: *The life and art of Klara Gereb 1897–1944...* p. 20.

A revival mozgalmak és a hagyomány kapcsolata

2011 tavaszán egy érdekes történetet hallottam doroszlói származású volt osztálytársnómtól. Egy faluszerte nagy port kavaráó vitáról mesélt, ami a Facebook nevű közösségi oldalon zajlott. A kiváltó ok egy újságcikk (HERCEG 2011: sz. n.) volt, amely a topolyai Cirkalom Táncegyüttesnek a budapesti Néptáncantológián való sikeres szerepléséről számolt be. Ebben az volt zavaró a doroszlóiaknak, hogy a táncegyüttes doroszlói táncokkal lépett színpadra, *A doroszlai nagykocsmában* című koreográfiával. A doroszlóiak meglepetten és egyre inkább felháborodva olvasták a cikket, nézték a képeken az ismerős (mégsem teljesen egyező) népviseletet, és nem értették, hogyhogy nem az ő táncsoportjuk tagjait látják viszont benne, a közösségi portálon pedig hozzászólás hozzászólást követett (végül több mint 270 kommentár után halt el a vita), főleg a doroszlói hagyományőrző táncsoport ifjúsági tagozatának tagjai, valamint az ellenvéleményt képviselő „kívülállók” által. Doroszlói származású barátnőm, aki egyébként nem értett egyet a faluban uralkodó véleménnyel, elmesélte, hogy a doroszlói emberek többsége úgy érezte, „ellopták a hagyományukat”. Egy kis idő múlva azt is megtudtam, hogy a faluban komoly törekvések vannak arra, hogy a hasonló eseteknek a továbbiakban „jogi” úton vegyék elejét, vagyis, hogy „levédjék” a táncot, a zenét és a népviseletet, a falu legrepresentatívabb hagyományelemeit. Csak később vált világossá számomra, hogy ez a bizonyos „levédetés” az UNESCO szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére való jelölés sajátos helyi értelmezése.

A történetet ily módon megismerve a következő kérdések vetődtek föl bennem: miért keltettek a történetek ilyen ellenséges érzéseket a közösségben? Más hagyományőrző közösségeket vajon nem töltött-e volna el örömmel, hogy egy neves táncegyüttes egy neves rendezvényen az ő hagyományaikkal lép színre, öregbítve ezzel a falu és lakóinak hírnevét?

Hogyan lehet elvenni, ellopni valami olyasmit, ami senkinek sem személyes tulajdona? Nem lehetetlenítené-e el a revival mozgalmakat alapjaikban véve, ha minden hagyományőrző közösség így reagálna a kívülről jövő érdeklődésre? Miért az ellenségeskedés, amikor a cél mindkét esetben azonos (vagy legalábbis annak tűnik)? Lehetséges, hogy valójában két hagyományőrző gyakorlat (Gyöngyösbokréta, táncházmozgalom) ellentétéről van szó? Milyen felelősség hárul a gyűjtőre, kutatóra, amikor a tanulmányozott hagyományokat maga is használni akarja?

Első pillantásra egyrészt tiszteletre méltó a hagyományokhoz való erős ragaszkodás, ugyanakkor a kisajátításra való törekvés megalapozottsága kérdéses. Bár, talán nem is olyan meglepő ez egy olyan faluközöségtől, melynek identitását olyan erősen meghatározzák táncos hagyományai, hogy még a címerében is egy népviseletes táncos lányt láthatunk.¹

A terep bemutatása: Doroszló és kutatása

A török dúlás alatt elnéptelenedett falu a 18. század elejétől települt újra. Új lakói a Dunántúlról, főleg Tolna, Zala, Somogy, Komárom és Vas megyékből érkeztek (a helyi köztudat Sárközt tartja számon „őshazaként”). Németek, szlovákok és délszlávok is letelepedtek a faluban, de a magyar lakosság többé-kevésbé beolvasztotta őket. A következő nagyobb változás a falu lakosságában 1945-ben következett be a Likából érkező délszláv telepések beköltözésével. 2001-ben a falunak 1830 lakosa volt, ennek 52%-a magyar, 48%-a szerb, horvát és bunyevác.²

Doroszló szoros kapcsolatban áll a szomszédos Gombossal, mellyel viseletét tekintve, zeneileg és a szokások terén is többé-kevésbé megegyezik (bár gyűjtéseim alatt a doroszlóiak minden alkalmat kihasználtak arra, hogy az apró különbségeket kiemeljék). Az ő egységükhöz vehetjük még Bácskertest (Kupuszinát) – mindhárom faluban alakult bokrétás táncscsoport a 30-as években, s a mai Vajdaságban e három falut tartják számon hagyományőrző közösségként (valamint az al-dunai székely falvakat). Folklor szempontból (népzene, viselet, szokások és hiedelmek – a felsorolásból csak a táncnak kell kimaradnia) is ők vannak leginkább feltárva. A doroszlóiak messzemenően azonosultak a hagyományőrző szerepkörrel, s érezhetően élvezik is az ezzel járó különleges helyzetet. Beszélgetéseink során a fiatalabb generációk is magabiztosan, és ha kellett, akár részletek-

¹ A falunak 2009 óta van új címere, melynek elkészítésére a Helyi Közösség Tanácsa hirdetett pályázatot.

² Doroszló honlap <http://www.vajdasag.hu/doroszlo/index.php> (Letöltés: 2012. márc. 23.)

be menően meséltek azokról a szokásokról, amelyeket ők már csak szüleik, nagyszüleik elmondásaiból ismerhetnek (tehát személyesen már nem élték át őket, vagy legalábbis nem eredeti funkciójukban), s nemegyszer hangsúlyozták hagyományaik hű megőrzése iránti elkötelezettségüket. Ez az attitűd jelen van a táncsoport tagjaiban is, akik teljes tudatában vannak csoportjuk *hagyományörző* jellegének. Ezen a ponton azonban a „hagyományörzőség” már nem abszolút pozitív dolog, hanem egy olyan korlátozó körülmény, amely akár a szemléken való érvényesülés akadályozója lehet. A Vajdaságban ma is évente megrendezésre kerülő Durindó és Gyöngyösbokréta Fesztivál a vajdasági magyar népzenei együttesek, néptáncsoportok és szolisták szemléje, melyen *hagyományápoló* és *hagyományörző*³ együttesek egyaránt megjelennek. A megmozdulás nem verseny jellegű, de a csoportok teljesítményét szakmai zsűri értékeli.⁴ A legjobbnak ítélt csoportok bejutnak a rendezvény gálaműsorába. Természetesen a magasabb elvárásoknak a csoport a legjobb tudásával próbál eleget tenni, azonban él még azoknak a szemléknek az emléke, amikor még kisebb követelményeket támasztottak a résztvevőkkel szemben: *„És út közbe jöttek ezek a törvények, hogy elvárták a Gyöngyösbokrétán, hogy mindig más koreográfiával köllött menni, 5 évente bírod ismételni. De [régebben] mindenhoova ezzel a két koreográfiával [csősztánc⁵, padrakati⁶] mentek, nem volt semmi más. [...] Most kicsifrázzák, hogy valami újat mutass. Hát hogy bírsz újat mutatni, ha egyszer hagyományörző vagy? Hát azt táncolod, ami hagyományos, meg azt húzod föl, ami anno volt. Más zenét meg más nevet adsz neki, az a négy lépés, az mindig ugyanaz, csak most nem kettőt, hanem épp hármat fog forogni a lány, úgyhogy ennyit lehet változtatni, semmi mást.”* (K. Sz.)

Bár a Gyöngyösbokréta Fesztivál minden évben lehetőséget biztosít a hagyományápoló és hagyományörző együttesek találkozására, a vajdasági (és főleg az anyaországi) táncmozgalom számára mégis jórészt ismeret-

³ Sajnos, a fesztivál hivatalos dokumentumai között nem találtam részletesebb tájékoztatást arra vonatkozóan, hogy pontosan ki számít hagyományápoló vagy hagyományörző együttesnek, de a doroszlói táncsoport-vezető elmondása alapján a kettőre külön szabályok vonatkoznak.

⁴ A XXXV. Durindó és a XLVIII. Gyöngyösbokréta szervezési szabályzata. <http://vmmi.org/index.php?ShowObject=srendezvenyleiras&cid=41> (Letöltés: 2012. márc. 23.)

⁵ Eredetileg a szüreti bálokon a csőszlányok és csőszlegények által előadott, a 30-as évekig visszavezethető koreográfia.

⁶ A településen élő németektől átvett polgári eredetű tánc, a lakodalmak és egyéb táncmulatságok közkedvelt tánca, mely a Gyöngyösbokréta repertoárjába csak később került be (a 70-es évekből van rá adat). Az utóbbi időkben ismét csak ritkán lépnek vele színpadra, mivel német eredete miatt kevésbé tartják magukénak.

lenek maradtak a vajdasági hagyományőrző közösségek táncai. Módszeres gyűjtés, tánckutatás a legutóbbi időkig szinte nem is folyt a településeken. A vajdasági tánccsoportok általában a Szeged környékén gyűjtött dél-alföldi táncokat tartják sajátjuknak, s a Cirkalom doroszlói összeállításán kívül egyetlen vajdasági táncgyűttes sem foglalkozott hazai táncanyaggal (HERCEG 2011: sz. n.). Kérdés, hogy egy ilyen kezdet után lehet-e folytatás. Vajon mi lehet ennek az érdektelenségnek az oka? Az ismeretek hiányossága következménye vagy oka lehet ennek?

A Vajdasági Magyar Folklórközpont készített felvételeket idősebb doroszlói emberek táncáról az 1990-es évek elején, azonban ezek a gyűjtések nem váltak közkinccsé. A Cirkalom táncgyűttes művészeti vezetői a 2000-es évek elején kezdtek Doroszlón gyűjteni, de idős adatközlőiktől már főleg csak a táncletről szóló visszaemlékezéseket, dalokat, a viseletre és a táncstílusra vonatkozó szóbeli információkat állt módjukban gyűjteni. Saját és a folklórközpont gyűjtéseire alapozott leírásaik (KISIMRE 2008; KISIMRE SZERDA 2008), melyek a doroszlói táncok tanításához nyújtanak módszertani segítséget, a szakma számára hiánypótlónak tekinthetők.

Szakirodalmi áttekintés

Dolgozatom témájához a legmegfelelőbb elméleti vezérfonalat néhány, az autenticitás problémakörét tárgyaló tanulmány adta. Egil Bakka norvég revival-jelenségek példáin keresztül arra a kérdésre keresi a választ, hogy „ki tartja ellenőrzése alatt a táncokat, és az ellenőrzés milyen stratégiáit alkalmazzák”, valamint, hogy az autenticitás fogalmának milyen szerepe van ebben: „csak egy fegyver a táncanyag feletti ellenőrzésért folytatott harcban vagy egy semleges mérték a táncok bizonyos minőségeinek mérésére?” (BAKKA 2002: 61). Az élő tánc hagyomány új környezetbe kerülésének folyamatából különböző kulcsmozzanatokat emeli ki, például: a néptánc *versenyeken való előadása* a minél hatásosabb elemek használatát ösztönzi, a *kutatás és az oktatás* pedig „egy távoli, kritikai nézőpontból tekint a táncokra, ami a közvetlen elköteleződés akadálya lehet” (BAKKA 2002: 61). A táncanyaghoz való viszonyulásban megkülönbözteti a *használó* attitűdjét – ez esetben nincs „érzelmi bevonódás” – és az *örökös* attitűdjét, aki a tánc hagyomány közvetlen és jogos örökösének tartja magát. (A harmadik lehetséges viszonyulás a *kutatói* attitűd, melyet azonban „nem feltétlenül a kutatásokat végzők birtokolnak, hanem inkább azok, akik csak azzal törődnek, hogy a revival a múlt hiteles képét nyújtsa” [BAKKA 2002: 63].) Gazdag terepmunka-tapasztalatai közül Bakka több olyan esetet is

leír, melyben az örökösök különböző változatait érhetjük tetten, az örökösök különböző viszonyulásait a külső érdeklődőkkel, kutatókkal és tanulni vágyó táncosokkal szemben. Ezek közül kettőt részletesebben is szeretnék ismertetni.

Az egyik esetben a helyi táncosok olyan értékesnek tartották saját tánc-hagyományukat, hogy pénzt kértek azért, hogy lefilmezhessék őket, vagyis tulajdonjogot formáltak a táncokra, és mint egyéni örökségüket próbálták megvédeni a máshonnan származóktól, de különösképp a fővárosi tánc-csoport tagjaitól. Bár fogadtak tánc csoportokat, hogy tanuljanak, semmi-féle leírást, dokumentációt nem adtak ki a táncaikról számukra, megakadályozva, hogy tanítani tudják, ezáltal teljes ellenőrzést érjenek el a táncok felett. A helyiek látták, hogy a kívülállók között felkészültebb táncosok vannak, akik akár táncaik gyakorlatabb előadói, tanítóivá válhatnak, mint ők maguk. Hogy ezt megakadályozzák, a kutatóval „kötötték szövetséget”, akinek ebben az esetben az volt a dolga, hogy másokat távol tartson a táncanyagtól, így a helyiek maradhattak az egyedüli jogos örökösök (BAKKA 2002: 64–65).

A fentieknek szinte a fordítottja jellemző Telemark megyére, melyet mindig is „a hagyományok erődítményeként” tartottak számon. Mivel a vidéken sok közösség rendelkezik erős tánc-hagyománnyal, nem meglepő, hogy különböző revival-vállalkozások (szervezett tanítás, versenyek) indultak innen, ezáltal a hagyomány és a revival határa elmosódott. Az örökös attitűd rendkívül erős Telemarkban, ha nem a legerősebb egész Norvégiát tekintve, az itteniek mégsem tartanak attól, hogy elvesztik az ellenőrzést táncaik felett. Számos erős tánc csoporttal rendelkeznek, és úgy tűnik, nincs ellenükre, hogy kívülállók is megtanulják vagy akár tanítsák a táncaikat. A telemarkiak más irányban – Bakka szerint még egy, a versengő táncosoknál is nagyobb veszéllyel szemben – húzták meg „védelmi vonalukat”: a kívülről érkező kutatók, szakértők felé, akik „lefilmezik a táncaikat, visszacsatolást kínálnak arról, hogy hogy kéne táncolni őket, és így lopják el a táncokat, megszerezvén az ellenőrzést felettük” (BAKKA 2002: 65–66).

Az ellenállást mindkét esetben az autentikus változat meghatározásának jogáért való harc hívta életre. Ezért a kutatónak tisztában kell lennie az egymásnak feszülő külső és belső érdekekkel, távol kell tartania magát a helyiek által ellene felállított védelmi vonaltól, és tiszteletben kell tartania a helyi revival-folyamatban az egyének közt játszódó átadásláncolatot – amelybe még a feldolgozott formák is beletartozhatnak, mivel ezek szintén erős személyi kapcsolatokon keresztül adódhatnak át (BAKKA 2002: 68–69).

Helene Eriksen amerikai tánckutató és gyakorló táncos, tánctanár, aki maga is számos nép táncait táncolta különböző együttesekben, a volt Jugoszláviában szerzett tapasztalatai alapján teszi fel a konkrét kérdést, hogy egy helyi, de kevésbé tehetséges, a tánc iránt esetleg közömbös személy feltétlenül autentikusabban táncolja-e a saját táncát, mint egy máshonnan származó, de kiváló táncos, aki gyakorlottsága és lelkesedése révén képes az adott tánc finom minőségeit is megragadni? Párhuzamként a nyelvek esetét veszi: egy szegény anyanyelvi beszélő autentikusabb-e, mint valaki, aki idegen nyelvként tanulta az adott nyelvet, de hibátlanul és ékesszólóan beszél (ERIKSEN 2002: 137). Talán úgy érezhetjük, hogy a nyelvek esetében az autentikusság foka attól függ, hogy az illető milyen módon szerezte nyelvtudását: a nem anyanyelvi beszélő is lehet az anyanyelvi beszélőhöz hasonlóan autentikus, ha a nyelvtudását adott nyelvi környezetben, egy természetes tanulási folyamat által sajátította el, míg valakit, aki nyelvtanártól, iskolában tanulta a nyelvet, kevésbé autentikusnak tekinthetünk. Ha ezt a sémát megpróbáljuk a táncokra is alkalmazni, akkor ez azt jelentené, hogy csak az lehet teljesen autentikus, aki az élő táncagyományból merít, és a hagyományos táncalkalmak során sajátítja el tánc tudását. Sok esetben azonban már a helyiek sem természetes módon tanulnak meg táncolni, hanem egy helyi revival-folyamaton belül. Az idősök pedig, akik még a hagyományos táncéletbe nőttek bele, egyre kevesebben vannak, vagy nem táncolnak, mert megszűntek a hagyományos táncalkalmak. Míg Eriksen a „szakértelmet” és az „autenticitást” – amely alatt, ha jól értem, a helyi származást érti – állítja szembe, addig az előbbi felvetésében inkább a tánctanulás módja, a táncos szocializáció kap meghatározó szerepet.

Eriksen fölállítja az autenticitás lehetséges fokozatait, vagyis számára nem az a kérdés, hogy mi autentikus és mi nem, hanem, hogy mi mihez képest mennyire autentikus. Tehát a Jugoszláviában tapasztaltak szerint 1) legautentikusabbnak tekinthető, mikor valaki a saját faluja táncait táncolja, 2) majd mikor valaki a saját faluja táncait táncolja, melyeket azonban nem a hagyományos módon, hanem egy helyi revival mozgalmon belül sajátított el. A következő fokozatok, amikor valaki 3) valamilyen szomszédos település vagy 4) tágabb régiója, illetve 5) saját nemzetének (vagy a volt Jugoszlávia esetében saját tagállama) táncait táncolja. A 6) szint nehezen vonatkoztatható el a volt Jugoszlávia államszervezetétől, ugyanis azt tartja, mikor valaki egy másik tagállam táncait táncolta. Az autenticitás legutolsó, 7) szintjét a külföldiek képviselik, de ez is több szintre bontható, mivel egy jugoszláv származású külföldi autentikusabban táncolhat jugoszláv táncokat, ugyanakkor egy európai még mindig autentikusabbnak tekinthető, mint pl. egy amerikai. Eriksen az autenticitást szintén változó

fogalomnak tekinti, mikor feltételezi, hogy a fentiekben vázolt felfogás a jugoszláv háború hatására változott (ERIKSEN 2002: 136–137).

Esetünkben ennek a skálának igazán csak 3-4 foka használható: 1) az első, legautentikusabb szinten állnak az idős doroszlói emberek, akik még belenőttek a hagyományos táncéletbe, 2) majd a mai doroszlói hagyomány-őrző táncsoport tagjai, 3-4) végül a topolyai hagyományápoló együttes következik, mint szintén vajdasági, közelebről közép-bácskai együttes.

Theresa Jill Buckland a verseny jellegű néptáncfesztiválok kapcsán elemzi az autenticitás fogalmát. Az ilyen versenyeken a zsűri saját autenticitás-koncepciója szerint sorolja a kulturális teljesítményeket egy hierarchikus rendbe, s ezzel hatással van a versenyzőkre. Ezek alapján Buckland megválaszolja Bakka kérdését: ha az autenticitást egy időben és térben változó, tiszta és objektív forma nélküli fogalomnak tekintjük, akkor nem tarthatjuk másnak, mint egy „maszknak, amely mögül hatalmat lehet gyakorolni” (BUCKLAND 2002: 74). Már csak az a kérdés, hogy miért számít ekkora értéknek napjainkban az autenticitás? Az autenticitás nagymértékű felértékelődése Buckland szerint nemcsak a népi kultúra megítélésében van jelen, hanem általában véve a modernitás jellemzője: a múlt kutatása, pontos újraalkotása és fenntartása alternatívát képez a jelenrel szemben. (Azzal a jelennel szemben, amely a modernitás óta önmagát előzmény nélkülinek tekinti, és ellentétben a hagyományos felfogással, a múltat nem tekinti példaképének – vagy mégis?) Habár a folklórfesztiválok a kulturális sokszínűség ünnepei is lehetnének, a bírák oktató célzatú működése épp ellentétesen hat, mivel kontrollálni igyekszik a kulturális változást.⁷ (Bruno Nettle lényegre törő megfogalmazásában: „segítik a népet autentikusnak maradni, ha akarják, ha nem”). Az autenticitás legfőbb kritériumként való használatával az ősinek tartott, folyamatosságot sugalló táncok kerülnek előtérbe (BUCKLAND 2002: 75–76). Ez a szelektálás már a romantika kora óta jelen van, amikor az eredet iránti érdeklődés felélénekült. Szilágyi Dániel egyenesen a népzene „megalkotásáról” beszél (de vonatkoztathatjuk ezt többek között a néptáncra is): vagyis addig nem tudjuk a népzene gyűjteni, kutatni, egyáltalán beszélni róla, amíg nem alkotjuk meg a fogalmát, vagyis egy gyűjtőfogalmat, melynek tartalma előre meghatározott. Tehát a kutatók a terepen nem a falu komplex zenei életével foglalkoztak, hanem ez alapján az előre meghatározott keret alapján válogatták ki belőle azt, ami népzenei tekinthető (SZILÁGYI 2007: 253–254). A táncfolklorisztikai kutatásra szintén az archaikus jegyekre

⁷ Az előadásra szánt táncok és népszokások néprajzi *hitelesítésére* már a Bokréta Mozgalom szervezői is törekedtek az 1930-as években (PÁLFI 2011: sz. n.).

való összpontosítás a jellemző (VARGA 2012: 3), ami a rá épülő revival mozgalomra, a táncházmozgalomra is hatással van.

A folklórfesztiválokon (melyeket Buckland élő néprajzi múzeumokhoz hasonlít) vagy más bemutatkozási lehetőségek alkalmával, a kontextusukból kiemelt táncok egy egész régiót vagy közösséget jelképezhetnek, sőt, a nemzeti identitás reprezentációjává is válhatnak (BUCKLAND 2002: 76). De nemcsak maga a tánc, hanem előadója is a közösség képviselőjévé válhat. „A közösség mintegy ráruházza a kiemelkedő táncos egyéniségekre a meglevő hagyományt, s ezáltal ők saját közösségük képviselőivé válnak, akik magasabb esztétikai (s egyben magasabb emberi, erkölcsi) szinten képesek reprezentálni az adott közösség hagyományát saját és idegen közösségek előtt” (GOMBOS é. n. 14). Ezt a reprezentációs szerepet Dorozslón nem egyes személyekre, hanem a bokrétás táncsoportra ruházta a közösség. Ugyanakkor a kutatás is felfedezi és kiemeli magának ezeket a kiemelkedő egyéniségeket, akik a revival mozgalomban ismertté, népszerűvé válhatnak. Azonban a hatvanas–hetvenes évek titói Jugoszláviájába a testvériség–egység elv alapján nem engedték be a magyarországi néprajzi gyűjtőket, így nem folytatott táncfolklorisztikai kutatás a vajdasági hagyományörző falvakban, nem készíthettek felvételeket az ekkor virágkorukat élő hagyományörző együttesek táncairól (KISIMRE 2011: 321). Így ezek a felfedezések is elmaradtak.

Módszer

Kutatásom alkalmi, rövid kiszállásokból állt, melyek során villám- és mélyinterjúkat készítettem adatközlőimmel. Nem okozott különösebb nehézséget a közös hang megtalálása a táncsoport ifjúsági tagozatának tagjaival, akik hol közönyösen, hol hevesen ecsetelték meglátásaikat az esettel kapcsolatban. Mivel többek között fájó pont volt számukra az is, hogy a topolyai produkció készülésétől állításuk szerint a faluban alig tudott valaki⁸, úgy érzem, némi kárpótlást jelentett számukra, hogy végre valaki az ő véleményükre is kíváncsi volt.⁹ Kulcsadatközlőim közé tartozik a táncsoport jelenlegi és régebbi vezetője is. Az idősebb adatközlőhöz főleg az eredeti tánc hagyományra és annak változásaira, valamint a Gyöngyösbokréta megalakulására és kezdeti működésére vonatkozó in-

⁸ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az idős adatközlők, akik esetenként még föllépésre is elkísérték a topolyai csoportot, hogy segédkezzenek az öltöztetésben, természetesen tudtak mindenről.

⁹ A topolyai produkció elkészítéséhez főleg az 1930-as években születettek körében gyűjtöttek.

formációk végett fordultam. Ezenkívül forrásként használtam még a közösségi portálon lezajlott vita teljes anyagát.

Doroszló táncélete és Gyöngyösbokrétája

Doroszlón az anyaországi Bokréta Mozgalom indulásával egy időben, az 1930-as években szerveződött néptáncsoport, amely jelentős hatással volt a tánc-, illetve a viseleti hagyományok további változásaira, fönmaradására. A csoport első vezetője Gálik Veronka volt, a helyi tanító lánya, de a továbbiakban is jellemző maradt, hogy a helyi értelmiség képviselője, leginkább a tanító vállalta magára a táncsoport vezetését. A többi bokrétás faluhoz hasonlóan Doroszlón is lezajlott az a folyamat, amelyben az élő hagyomány (esetleg új elemekkel kiegészülve) színpadi előadásá alakult, majd néhány generációval később ez vált „eredeti” hagyománnyá (PÁLFI 1979: 369). A folklór e funkcióváltása szinte egész Európára jellemző volt a fejlett ipari társadalomba való átmenet időszakában, amikor a paraszti kultúra fokozatosan gyengülni és bomlani kezdett. A Bokréta Mozgalom vitathatatlan érdeme, hogy a parasztegyüttesek kedvező társadalmi fogadtatása még ezen körülmények között is hagyományaik megbecsülésére, megtartására sarkallta a falusiakat (PÁLFI 1981: 317–324). Bár a doroszlói gyöngyösbokrétás táncsoport repertoárja jórészt betanult táncokból állt és áll részben ma is (pl. a csőztánc vagy a kiscsoport részére összeállított *Nyissuk ki a galambházat*), nagyban támaszkodik a Gyöngyösbokréta előtti táncgyógyomány elemeire is (PAPP 2011: 5). A táncsoport megalakulásakor még élő táncgyógyománnyal számolhatunk, amely magába fogadta a bokrétások által betanult táncok némelyikét. Így például a „lippentyű” motívuma beépült a friss csárdásba (KISIMRE SZERDA 2008: 23). A kezdetben betanult koreográfiák az évek során nem sokat változtak. A táncsoportvezetők természetesen nem voltak képzett koreográfusok, így a már meglevő koreográfiákhoz nem nyúltak hozzá, nagyban támaszkodtak a táncosok tudására.

Itt szeretnék egy kicsit bővebben szólni az 1930–50-es évek hagyományos táncéleteről és a tánctanulásról, megvizsgálva a hagyományozódás alakulását a különböző generációk között, valamint a hagyomány és a helyi revival mozgalom, a Gyöngyösbokréta kapcsolatát a napjainkig terjedő időszakban.

Amikor a hagyományos táncok még virágkorukban éltek, a gyerekek első önálló táncalkalma a *citera* volt, amely arról kapta a nevét, hogy egyetlen citerás (később harmonikás) szolgáltatta a tánczenét. Itt főleg csárdást és friss csárdást jártak a táncot ízelgető gyerekek. 1926-os születésű adat-

közlöm így emlékszik vissza erre: „*Citera volt, csak farsangban. A kislányok meg kislányok tanultak táncolni. (Ilyenkor ki tanított táncolni?) Senki csak úgy magunktól. Meg a szülők. Édesapám az minket tanított, édesapám szeretett énekelni is, táncolni is.*” (K. V.)

1945-ös születésű adatközlőm még járt citerába gyerekkorában, de arra is emlékszik, amikor megszűntek ezek a gyerekek számára, házaknál tartott táncalkalmak. 1948-as adatközlőm már egyetlen alkalommal sem volt citerában.

(*A citerába már előbb is jártak mint a táncsoportba?*) „*Hogyne, 2-3 éves vagy 4-5 évesek voltunk, már akkor mentünk. Azután mikor a kultúregyesületben megalakult ez, hogy a zenekar ment, akkor tovább nem volt ez. Talán úgy gondolták, hogy... tényleg olyan por volt ott, meg ott csak úgy kalapba szedték a pénzt, akinek volt üres szobája, vagy kipakolt egy szobából... Úgyhogy egy vasárnap 3-4 felé is volt citera.*” (G. M.)

A citerában irányítás nélkül, önállóan gyakorolhatták a táncot, de otthon a családban is tanították őket: „*Én az öregapámtól tanultam meg, a Farkastól táncolni. Beálltunk az ablakba, oda a küsszobának az ablakába, gondolom az ajtónak az üvegjibe néztük magunkat, és ott táncoltunk, az öregapám tanított táncolni, nem tudom, hány éves lehettem.*” (H. E.)

A nagyobb gyerekek már a kocsmába is mehettek vasárnap délután, viszont a tánc esti részére már csak az ifúság maradhatott (természetesen csak a *gardimák* kíséretében). A kocsmában a csárdáson és friss csárdáson kívül táncoltak még keringőt, amit *németesnek* is mondanak, valamint igen népszerű volt egy szintén német eredetű polgári tánc, a *padrakati*, melyre minden mulatságon egyszer került sor. A *pléhzene* volt a legnépszerűbb tánczene, a módos parasztok és a németek számára fúvószenekar muzsikált. Azokban a kocsmákban, ahol a szegényebb réteg szórakozott, tamburazene volt. Az 50-es években vonószenekar is működött a *zadruga* (szövetkezet) kocsmájában, de erre nem táncoltak. A zene szüneteiben a lányok saját énekükre táncoltak, *csirajoztak*, mivel a *péntökben*, csörgősre keményített ünnepi alsószoknyáikban nem ülhettek le.

A Gyöngyösbokréta 1936-ban alakult meg Doroszlón, ebben az évben tartották az első Gyöngyösbokréta találkozót Gomboson, majd a következő évben Doroszlón. Ám valószínűleg már a táncsoport hivatalos megalakulása előtt is volt rá példa, hogy fiatalok egy csoportja betanult táncokat adott elő. Ennek alkalmá pedig a szüretbál volt, ahol a csőszlegények és csőszleányok adták elő az úgynevezett csősztáncot, mint ahogy ez sokfelé elterjedt szokás volt, ahol hasonló szüreti mulatságot tartottak. A szüreti bálók a 19–20. század fordulója után kezdtek népszerűvé válni akár olyan területeken is, ahol a szőlőművelés nem volt jelentős. Megszervezésük sok-

szor valamilyen egyesülethez, testülethez kötődik. A szüreti felvonulások, multságok egyes mozzanatai országosan megegyező sablonokat¹⁰ kezdték követni (PÁSZTOR 2010: 127). A doroszlói Gyöngyösbokréta repertóriumában ma is szereplő, és a szüretbálok ma is előadott csősztánc például a balmazújvárosi szüreti bálok nyitótáncaként szintén „egy pontosan megszerkesztett kompozíció volt, amelyet évről-évre ugyanolyan formában adtak elő”, és „Ritka búza”-ként emlegettek (PÁSZTOR 2010: 124). Doroszlón a csősztánc elnevezés mellett szintén emlegetik a szüretbáli koreográfiát a benne szereplő dalok után *Ritka búza, ritka árpaként, Csinom Palkóként és Réten, rétenként* is. (Kiterjedtebb vizsgálódást igényelne annak megállapítása, hogy ezek a szüreti báli tánckompozíciók mennyire voltak országosan egységesek, de talán ez most nem is olyan lényeges e téma szempontjából.) Tehát a gyöngyösbokrétás gyakorlat – táncpróbákon való rendszeres részvétel, koreográfia betanulása és előadása – eleve nem volt idegen Doroszló 30-as évekbeli fiatalságától. Mindenesetre az idős doroszlóiak világosan megkülönböztetik a betanult táncokat saját, hagyományos „kocsmái” tánceiktól: „*A táncsoportnak megvolt a szüretbál, minden évben egyszer ősszel, amikor szüretelnek, utána van a szüretbál, akkor van a különböző táncok voltak, ilyen betanított táncok gondolom, elég jó a doroszlói táncokhoz hasonlít, de ezek már nem a tipikus doroszlói táncok, hanem ilyen betanított táncok.*” (H. E.)

„*De ezt már 35-ben, anyósom meg apósom, vannak is itt képek a régi szüreti bálok, multságokról. Már azok táncoltak. Gálik Veronka, az tanította be ezeket a táncokat.*” (G. M.)

(*A fellépésen mit táncoltak?*) „*Az ügynevezett csősztáncot. [...] ez olyan különleges tánc volt. Nem olyan volt mint a többi. Aztán utána meg a többi, csárdás.*” (K. V.)

¹⁰ Ilyen volt pl. a fiákeros felvonulás, a maszkos alakoskodók, a bálterem díszítése, de a bálon részt vevő csőszpárok ruházata is, mely fő vonásaiban az országosan elterjedt „magyaros viseletet” követte: „legényeknél nemzetiszínű szalaggal díszített bő gatyka, lobogóujjú ing (a múlt század közepének népviselete után), a lányoknál ugyanazon kor európai népviselete: ingváll, pruszlik, szoknya, melyen a magyarságot a pruszlik arany zsinórozása és a dúsan alkalmazott nemzetiszínű szalag jelképezi”. Ez a fajta „romantikus népviselet, népies jelmez” főleg a hagyományos viseletet elhagyó vidékeken és a falusi iparosok körében terjedt, felöltésének gyakori alkalma pedig épp a szüretbál volt (PÁSZTOR 2010: 127). Doroszlón ez a kívülről érkező divat szépen be tudott épülni az 1930-as években még virágkorát élő hagyományos viseletbe (a folklórizmus folklorizációja?). Az új divat beépülésének első fázisára jellemző, hogy az új elemek csak alkalmi kiegészítőként kerültek használatba: a női ingek hagyományos sima ujjá fölé a szüretbál, majd a Gyöngyösbokréta fellépéseinek alkalmával varrták fel a *puffos* ujjat, a Mária-lányok fehér fölszoknyájára a piros szalagokat, amit utána le is fejthettek. Később külön szoknyát varrattak erre az alkalomra.

A táncsoport 1938-tól a több egyesület összeolvadásából létrejött kultúregyesület (a második világháború után vette fel Móricz Zsigmond nevét) keretében működött tovább, és működik a mai napig. Wilhelm József helyi történelemtanár elmondása szerint a 30-as években komoly egyesületi élet folyt Doroszlón. A különböző egyesületeknek egy-egy meghatározott kocsmá volt a találkozóhelye, a téli hónapokban színdarabokat mutattak be és külön bálakat rendeztek. 1924-ben jött létre a Gazdakör, melynek kezdeményezésére alakult meg a Gyöngyösbokréta, amelyről az 1940-ben kiadott Jugoszláviai Magyar Műkedvelők Almanachja így számol be: „A doroszlói egyesületek és a község egész magyarságának büszkesége a Gazdakör kezdeményezésére öt évvel ezelőtt életre hívott Gyöngyösbokréta. A helyi szellemi és egyesületi élet vezetői, élükön Csernicsek Ferenc, gazdaköri elnökkel, szinte versengenek abban, hogy a Gyöngyösbokrétát minél magasabb fokra fejlesszék. Ez a tervük sikerrel is járt. A doroszlói Gyöngyösbokréta a régi magyaros népviselet, a népi táncok és népdalok felújításával, vetekszik a többi vajvodinai Gyöngyösbokrétával” (FARKAS 1940: 75–77).

A különböző társadalmi csoporthoz tartozó ifjúság egymástól elkülönülve szórakozott. A táncsoport tagságának összetételéről elmondható, hogy inkább a módos parasztcsaládok gyermekeiből állhatott. 1929-es születésű, zsellér családból származó férfi adatközlő elmondása szerint azért nem állhatott be a Gyöngyösbokrétába, mert nem rendelkezett a díszes föllépő viselettel. Viszont egy másik elmondás szerint a vezetőség arra is törekedett, hogy ne csak a módosabb rétegből kerüljenek be tagok:

V. Cs.: A gyöngyösbokrétás csoportba kik jártak? Volt valami válogatás?

K. V.: Úgy kinézték, hogy akik jobban tudnak táncolni, ilyen mulatságokon.

G. B.: A vezető szólt neki, hogy menjen?

K. V.: Jobban úgy volt, hogy a legények amellik lányt hívták. De egy kicsit irányították már, mert mi parasztok voltunk, mert két helyen táncoltunk, egyik helyen a parasztok, másik helyen a munkások, a harmadikon meg a németek. Azért mindig úgy intézte a vezetőség, hogy ne csak a parasztnépből, hanem legyen munkás is. A szegényebb rétegből.

G. B.: Ez a magyarok ideje alatt?

K. V.: Előtte is meg utána is. Utána jobban, előtte kevesebben voltak [a munkások].

Az iskolás gyerekeknek, bár még nem a Gyöngyösbokréta keretein belül, de szintén volt táncitanítás: egy *Nyissuk ki a galambházat* című gyermekjáték-összeállítást tanítottak be nekik, ami ma is a Gyöngyösbokréta kiscsoportjának elsőként megtanult tánca. („Utánpótláscsoport” a Gellér

házaspár vezetése alatt szerveződött először, így 1960 óta három csoporttal működik a Gyöngyösbokréta [KOVÁCS 1977: 116.]

A Gyöngyösbokréta mozgalom és a hagyományos táncélet még sokáig egyenrangúan, szoros kölcsönhatásban élt egymás mellett. Azonban míg a hagyományos táncok ki voltak téve az újabb táncdivatok és a modernizálódásnak az élet minden oldalára kiterjedő hatásának, a táncsoport intézményes keretek közt folyó munkája keveset változott az idők során. Az iskolának például több szempontból is nagy hatása volt. Adatközlőm maga is átélte e változásokat:

H. E.: Nekünk volt az első nyolc osztályos iskola, meg az első kísérettségi. [...] Máskor a 13 évesek már mentek a kocsmába, azok már nagylányok voltak. Nekünk meg volt tiltva.

G. B.: De azért táncra mentek.

H. E.: Nem mentünk, mert nem volt megengedde! Hanem a szülők micsoda perpatvart csináltak ebből, hogy minket nem engedtek táncolni!

V. Cs.: Vasárnaponként?

H. E.: Igen. Hú, olyan harc volt a tanárok meg a szülők között, hogy valami!

Így tehát az is elképzelhető, hogy ugyanaz a tanító, aki a táncsoportot vezette, tiltotta a fiatalokat a természetes táncalkalmaktól.

A csoportba bekapcsolódó fiatalabb generációk a tánclépéseken kívül, melyeket a vasárnapi táncmulatságok megszűnte után még egy ideig gyakran láthattak és gyakorolhattak eredeti funkciójukban (pl. lakodalmak alkalmával), könnyen elsajátították a folyamatokat is, hiszen a Gyöngyösbokréta minden fellépésén ugyanazokat a műsorszámokat látták, maguktól lesték el a koreográfiák menetét. Mindezek következtében a táncsoport repertoárja évtizedeken át csak nagyon keveset változott, „nem adtak lehetőséget a romlásra, de az eredeti táncokhoz való visszatéréshez sem” (PAPP 2011: 5).

Úgy gondolom, itt lényeges lehet felhívni a figyelmet az anyaországi és a vajdasági hagyományőrző csoportok tevékenysége közti különbségekre. Vajdaságban nem volt olyan intézmény, mint Magyarországon például a csoportok támogatására az 1950-es években létrejött Népművészeti Intézet, melynek szakemberei a néprajzi gyűjtőmunka mellett tanítottak és koreografáltak is (HÉRA é. n. 5), és nem is igazán alakult ki a magyarországihoz hasonló népi együttesi mozgalom. A hagyományőrző csoportok a gyöngyösbokrétás hagyományok szerint működtek továbbra is. Míg a népi együttesek a falu egész társadalmát bevonták munkájukba (GOMBOS é. n. 6), a gyöngyösbokrétás gyakorlatra inkább egy szűkebb réteg, a fiatalság aktivitása jellemző. Ez némiképp arra a hagyományos felfogásra hasonlít, miszerint a rendszeres táncos szórakozás elsősorban a fiatalságot

illeti meg: a vasárnapi táncmulatságokba Doroszlón is csak a leányok és a legények jártak, esetleg az újpárok, de ők nem társultak az ifjúsághoz, az újdonsült menyecskék a lányoktól elkülönülve, külön körben táncoltak. A gyermekeiket kísérő *gardimamák* pedig a terem szélén ültek és figyeltek. A házasok számára a különböző bálók (pl. tűzoltóbál, vadászbál, magyarbál) jelentettek táncalkalmat, amelyekre viszont a fiataloknak nem volt szokás járni, kivéve a jegyespárokat. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatalok és idősek legfontosabb közös táncalkalma a lakodalom volt. A doroszlói fiatalok általában csak házasságukig, ritkábban az első gyermek születéséig, esetleg kicsivel tovább táncoltak a táncsoportban. Ennek megfelelően például a szüretbálban is az volt a szokás, hogy a rangidős táncospár, aki „*má nem soká táncol, kiáll a táncból*” (H. E.)¹¹ vagy „*akik úgy voltak, hogy férhezmennek, megnősülnek, menyasszony, vőlegény volt*” (H. E.), azok töltötték be a bírót, illetve bíróné szerepét, és egyben ez volt az utolsó szüretbáljuk is. Tehát az idősebb korosztályok nem vettek részt a táncsoport tevékenységében, nem adhattak példát a fiataloknak, akik a hagyományos táncalkalmak elmaradásával¹² egyre inkább csak a csoportvezetőre, illetve a tágabb közösség helyett csak szűkebb családjukra támaszkodhattak a tánc, a táncstílus elsajátításában, gyakorlásában.

1968-as születésű adatközlőm még igen fontosnak tartotta a lakodalmak szerepét a tánctanulásban, valamint édesanyja (1948) – aki táncsoporttag is volt, de a 60-as évek első felében még járt az utolsó rendszeres vasárnapi táncokra – is tanította táncolni. Ezen a ponton a hagyomány és a revival olyan erősen keveredik, hogy igen nehéz a határokat megvonni közöttük. A 60-as években megjelenik a faluban is a rock and roll, majd a 70-es évek végén diszkóklub is alakul (KOVÁCS 1988: 53). A hagyományos táncok gyakorlásának alkalmai leszűkülnek, és a fiatalok egyre kevesebbet használják őket eredeti funkciójukban. A családon belüli tánctanulás csak kiegészítője a táncsoportbelinek.

(Amit megtanultak táncot, azt mind a táncsoportban tanulták meg?) „Nem. Mi már a, sok lakodalom volt, és lakodalomban tanultuk meg inkább. Én úgy emlékszem, hogy addigra már tudtunk, vagy közben megtanultunk már táncolni. Ugráltunk ott kislányok a barátnőikkel ott a nagyok között... Addig-addig hogy belejöttünk. A táncsoportban csak a koreográfiát. Külön nem tanultuk a

¹¹ Gyűjtötte Kisimre Szerda Anna (KISIMRE SZERDA 2008: 24).

¹² A vasárnapi táncmulatságok a 60-as évek körül szűntek meg, a citerák a gyerekek részére még jóval előbb. A ballagók első tánca körülbelül a 80-es évek elején szűnhetett meg, a nagy, 500 személyes lakodalmak pedig a 90-es évek eleje, a háború óta nem jellemzőek. A fiatalság elvándorlása miatt alapvetően egyre ritkábbak a lakodalmak.

csárdást, azt már addigra valószínűleg tudtuk, csak a lépéseket tanultuk meg a betanított táncokhoz.” (Egy lakodalmában milyen tánc volt?) „A csárdástól a keringőig, rock and roll, polka, ott tényleg minden van. Délután jobban, ez a körmenet, bent a teremben keringő meg csárdás, aztán este meg akkor minden vegyesen.” (G. B.)

A mai dorozslói fiatalok tánckultúrájának a hajdani táncok már csak egy nagyon kis szeletét jelentik. A táncosok kivételével a tágabb közönség aktív tánc tudása egyre inkább a csárdásra szűkül, ami a hagyományos táncokat illeti. Az idősebbek már nem bírják kitáncolni a gyorsabb ütemű friss csárdást, a fiatalok pedig, akik a tánccsoportból hamarabb kiléptek, mint hogy megtanulják, már nem tudják. A tánczene is régóta modernizálódott, a bálokban, lakodalmakban már régóta nem a nagy rezesbanda muzsikál, hanem egy kisebb, 4-5 személyes zenekar, a fúvósok mellett gitárral, harmonikával, szintetizátorral kiegészülve. A fúvós zenekar már csak a Gyöngyösbokréta kísérezzenakaraként működik. Az egyetlen kötetlen táncalkalom, melyen ők szolgáltatják a talpalávalót, az a szüretbál, ami nagyjából még ma is úgy folyik, mint régen: miután a Gyöngyösbokréta bemutatta koreográfiáit, kezdődik a szabad tánc.

A hagyományos táncok mai ismeretéről és használatáról adatközlőim szavaival szeretnék képet festeni:

(Ilyenkor az idősebbek a lakodalmakban táncoltak?) „Igen. Még az öregek is. Nem mondom, hogy mindenki, de aki szeretett táncolni, az mindenki. [...] De jobban csak csárdásban, ilyen körben. Ilyen gyorsabb, rock and roll, ilyeneket már nem, meg a friss csárdást se, mert nincs kondíciójuk, de csárdászni szoktak most is.” (A lakodalmakban inkább az van, amikor többen összekapaszkodnak körbe?) „Az idősebbeknél. A fiatalok jobban párban. A friss csárdásnál a fiatalok is inkább összekapaszkodnak, mert könnyebb forogni. Itt látszanak a táncosok, akik jól tudnak táncolni. Aki nem tánccsoportos, az nagyon meglátszik, hogy nem tudnak táncolni, azok akkor leülnek, még csárdászni tudnak, de friss csárdászni nem, azt már tényleg csak akik a Gyöngyösbokrétában táncolnak azok maradnak a friss csárdásnál is. Tényleg nagyon meglátszik, hogy ki az, aki tíz éven köröszkül táncolt, vagy csak úgy lakodalmakban egy kicsit.” (G. B.)

„A dus az nem, az lakodalmi vonulásra, kinti táncra, valaki a dusra is csárdászott, mert az egyszerűbb volt, ott is meg lehetett látni a tánccsoportos tagokat, akik mondjuk dusoztak. De benti táncként nem volt olyan népszerű. Vagy nem volt, aki táncolja, mert azt, aki táncolta, az néptáncos volt biztos. Aki kívülrőlként megpróbálkozott vele, az előbb váltott át csárdásra, mert a ritmus az ugyanaz, csak nem ugrál, hanem lépked. Egyszerűbb.” (K. Sz.)

A Gyöngyösbokréta repertoárja és a saját hagyományhoz való viszony

Működésének kezdeti időszakában a következőkből állt a repertoár: „körmagyar, tulipáncsárdás, lippentyús, bokázós” (FARKAS 1940: 77). Az 1950-es években egy szerb szerzőpáros Vajdaság magyar néptáncairól szóló munkájában írja le a doroszlói Gyöngyösbokréta fellépéseken látható táncösszeállításait: „Csirajozás, Falusi csárdás, Csősztánc, Tulipán-csárdás, Jogász-csárdás, Gólya-tánc, Huszár-csárdás, Kör-ugrós, Páros-ugrós, Mulatozás, Lippentyús friss, Kis Komárom”.¹³ A 70-es években pedig a következő táncok, koreográfiák szerepeltek repertoárjukban: „gyermekjátékok, legénykar, csősztánc, mulatós (lakodalmi táncok), csárdás, egyezés, duss, és padra-kati” (KOVÁCS 1977: 116).

Míg az anyaországi hagyományörzők egyre inkább magukévá teszik a „zenében és táncban kiművelt új folklorizmus” elveit (GOMBOS é. n. 7), addig a doroszlói Gyöngyösbokréta esetében ilyen „korszerűsödés” nem figyelhető meg. Csak az utóbbi egy-két évtizedben készítenek új koreográfiákat, melyek leginkább valamilyen táncos szokást (lakodalom, regrutabúcsúztató, menyasszonykikérés, kocsmai táncmulatság, bandázás) mutatnak be – így eleget tudnak tenni a Gyöngyösbokréta Fesztivál szabályainak és a zsűri elvárásainak. Az idősek véleményét csak a szokásokkal, a viselettel, a nótákkal kapcsolatban szokták kikérni, a táncanyagról már nem kérdezik őket: *„Nem tud többet mondani, mint amit mi tudunk. Mert nem változott a lépés. A csárdás, az csárdás volt mindig, a friss csárdás az friss csárdás, a dus meg dus. Akkor megtanultuk, hogy így meg így kell táncolni, aztán azt nem változtattuk.”* (D. Zs.)

Tehát a táncagyományt inkább egy statikus dologként szemlélik, így nem is jelenhet meg a régihez, az „eredetihez” való visszatérés igénye. Talán ezért is állhat fenn az a furcsa eltérés, hogy a táncsoportban lenthangsúllyal¹⁴ táncolják a friss csárdást, az idős doroszlóiak pedig fenthangsúllyal.¹⁵ Ezt a különbséget a táncsoport tagjai rögtön észrevették, és hibaként meg is jegyezték a Cirkalom doroszlói táncát látva, mivel a topolyai csoport az 1930-as években született generáció táncát vette alapul.

¹³ Margita Debeljak–Milica Ilijin: *Mađarske narodne igre iz Vojvodine*, Novi Sad, 1953. (idézi KISIMRE SZERDA 2008: 9).

¹⁴ A lent- és fenthangsúlyt az különbözteti meg, hogy a zenei „egy”-re felfelé vagy lefelé mozdul a test.

¹⁵ Kisimre Árpád és Kisimre Szerda Anna megfigyelése alapján.

A „régiség”, az „eredetiség” értékelése inkább a viselettel kapcsolatban figyelhető meg. A táncsoport tagjai között többen hangsúlyozták, hogy ruháikat a családon belül, nagyanyáktól, dédanyáktól, sőt ükanyáktól örökölték. A viselet öröklése a hagyomány öröklésének mintegy az alapja és csúcspontja egyben, mivel a tánchoz képest itt sokkal inkább kifejeződik a hagyomány átadásának folyamatossága, amely az örökös attitűdöt erősíti. Volt, aki egyenesen a táncsoporthoz való csatlakozás feltételeként említette a viselettel való rendelkezést: *(Miért léptél be a csoportba? Miért kezdted el táncolni?)* „Akinek volt ruhája, nagyjából azok kezdték el, akiknek volt hagyományörző... és hát mivel a mamám így slingelt meg minden, úgyhogy úgy gondoltam, hogy megpróbálok, hogy egy-két évet táncolok, de aztán maradtam továbbra is.” (R. K.)

Ugyanakkor a szükséges viseleti darabok beszerezhetőek azok számára is, akiknél a családban nem maradtak fenn, így valójában senki sincs kizárva a táncsoportból, sőt többségében az a jellemző, hogy az elsőbe induló gyerekek szinte mind elkezdnek táncolni a csoportban¹⁶, és a továbbiakban lassan „kikopnak”: akinek kevésbé fekszik a tánc, vagy nincs benne kedv vagy kitartás, hamar kiáll a csoportból. Így az ifjúsági tagozatig már csak a legjobb és leglelkesebb táncosok jutnak el.

A viselet jelentőségét még egy idézettel szeretném megvilágítani: *(A viseletek, amiben fölléptek, az mindenkinek a sajátja?)* „Hát igen, ezt így örököljük. Nagymamáktól, dédnagymamáktól, meg hát hogyha valakinek nincs, akkor éppenséggel kér ilyen idősebb emberektől, akiknek több van, akik nem használják, nem táncolnak. Mind ilyen régi.” *(Tehát új darabokat nem...)* „Nem. Azért vagyunk hagyományörzők, mert régieket húzunk fel.” (R. K.)

Bár interjúalanyaim közül egyetlen személy beszélt konkrétan nosztalgiairol a hagyományörzés kapcsán, nem kizárt, hogy másoknál is jelen van ez a viszonyulás: a viselet révén tudják „...elképzelné, hogy milyen is volt, amikor a nagyszüleink ilyenek voltak mint mi, meg a dédszüleink, milyen lehetett nekik az élet. Se televízió, se rádió, semmiféle modern médiaeszköz, hogy mivel ütötték el az időt. Vagy az a viselet is, amit fölhúztak, hogy milyen lehetett abban lenni, jól van, nem voltak ők mindennap ebben a díszmagyarban, ahogy mi szoktuk hívni, de hát azért csak megvoltak azok a hétköznapi szoknyák is ugyanúgy, négy-öt szoknya, és az nem olyan, mint amikor az ember nadrágban van. Elgondolkodtatja az embert, hogy milyen volt régen.” (G. E.)

A ruhák, melyek anyagi valóságukban is a múltból származnak, egy-egy tapintható darabot jelentenek a megfoghatatlan múltból. Ezzel szemben a

¹⁶ A Gyöngyösbokrétának három tagozata van: kiscsoport, középső csoport és az ifjúság.

tánc, melyet minden alkalommal a jelenben kell újratereíteni, kevésbé köthető ennyire szorosan egy viszonylag lezárt múlt időhöz. A népviselet felöltése ezért jelentős érzelmi, hangulati többletet ad a táncnak is: „*Megkülönböztet is, amikor fel vagy öltözve meg az élő zene, az együtt olyan hangulatot ad az egésznek, szavakban nehéz összefoglalni, hogy az milyen érzés, mintha szállna az ember a felhőkben.*” (G. E.)

Ugyanakkor a viseletnél a változások is sokkal kézzelfoghatóbbak, mint a tánc esetében, ahol a régivel való összehasonlításra nem igazán van lehetőség. (Van, aki egészen konkrétan kijelenti: „*A táncok lényegében nem változtak, csak a népviselet.*” [G. Á.] Egészen tudatos például, hogy a mai viseleteik, melyeket a föllépéseken hordanak, az 1960–70-es évekbeli állapotot képviselik. A régi képeken pedig jól látják, hogy az időben visszafelé haladva a szoknyák hossza egyre nő.

Örökösök, szakértők, alkalmazkodás és védelmi vonalak

A szoknyahossz kérdése itt átvezet bennünket a problémakör egy másik nagyon fontos oldalára, mivel ez az örökösök és a szakértők közti „harc” egyik sarkalatos pontja. A szakértői véleményekkel való szembesülés helyszínei a különböző szemlék, elsősorban a Gyöngyösbokréta Fesztivál, amelynek nagyon fontos szerepe van a csoport működésében, mivel a szüretbál mellett – amely azonban nem a nagyközönségnek és a szakértő zsűrinek, hanem a saját közösségnek szól – állandó és elmaradhatatlan bemutakozási alkalom. A Gyöngyösbokréta Fesztivál egyik állandó zsűritagja egy a faluból elszármazott néprajzkutató, aki ezáltal sajátos szerepet látszik betölteni a falu és a csoport életében. Munkásságának középpontjában épp a népviselet, és természetesen a doroszlói népviselet áll, tehát a szemlén is az ő tiszte ennek véleményezése. Itt kezdődik a vita a szoknyák hossza, a harisnyák színe, a *sipujjak*, árvalányhajak felett. A szakértő szerint a hosszabb, térd alatt, lábszárközépig érő szoknyák felelnek meg a színpadi bemutatásra „a látvány szempontjából” (RAJ 2001: 90). A „látvány” (melynek fogalmát azonban pontosabban nem fejt ki a szerző) mellett természetesen az eredetiség is szempont: „Tény, hogy a régebbi viselet mindig eredetibb, de szerencsés megoldás lehet, ha a viselet fénykorára orientálódunk. [...] A viselet valójában 1930-tól 1950-ig pompázott. Bár a viseleti darabok azonosak maradtak, mégis érezhetőek a változások az egyes darabokon. Ezért az eredetiségre való törekvés szempontját szem előtt tartva szerencsésebb döntés, ha az 1930-as évek időszakából választjuk a leány táncviseletét színpadi viseletként” (RAJ 2001: 91).

Ezzel szemben az örökösök számára a rövidebb – az 1960–70-es évek „divatja” szerinti – térdig (esetleg térd fölöttig) érő szoknyák is ugyanolyan

hagyományosnak számítanak, mivel felmenőiktől már így örökölték őket, vagyis a hagyományláncolat folyamatossága igazolja a ruhadarabok eredetiségét. Ezért valószínű, hogy a szakértő következő ajánlása sem váltana ki egyetértést a közösségből: „Tehát a felkutatott és begyűjtött darabok alapján (amelyeket múzeumokban kell megőrizni és megmenteni az utókor számára) új, az eredetit megközelítő színpadi viseletet kell készíteni” (RAJ 2001: 90). Ez pont azt a többletet venné el, amely a hagyomány folyamatosságának érzetét biztosítja, és erősíti az azonosulást és a ragaszkodást az örökösökben.

Igazat tehetünk-e ebben a kérdésben? Hiszen a 30-as évekbeli állapot láthatóan csak kiemelés egy hosszú, változásokkal teli folyamatból. A 20. század legelején még bokáig értek a szoknyák, így ha például az ismert legrégebbit tekintenénk leghagyományosabbnak, akkor a bokáig érő szoknyákat kéne számon kérnünk a csoport tagjaitól. Az 1930-as és 1950-es évek közti időszak követése annyiban azonban valóban indokolható, hogy ez az utolsó időszak, amikor a *parasztos*¹⁷ viselet még eredeti funkciójában él Doroszlón, az 1950-es évek vége felé ugyanis egyre erősebb a kivetkőzési hullám. Az eztán következő időszakban a hagyományos viselet már nem része a mindennapi életnek, hanem lassan átkerül egy *hagyományörző* kontextusba, bár ekkor még nincs jelen az a merev ragaszkodás, ami ma megfigyelhető. Talán az a leghelyesebb, ha a hagyománytól való eltávolodást is egy fokozatosan lejátszódó folyamatként szemléljük: minél közelebb van még egy generáció a hagyományhoz, annál inkább mer élni vele, annál bátrabban változtat is rajta. Viszont a következő generációk, melyek egyre inkább kikerülnek az élő hagyományból, elvesztik azokat az ismereteket, melyekre támaszkodva bátran variálhatnák azt.

A hosszabból könnyű rövidebbet csinálni, de fordítva már nem működik – ez körülbelül az idő visszaforgatásával érne fel: „...nem érti meg, hogy mikor nekünk ezt így átadták, akkor már le volt rövidülve a szoknya. Teljesen át akarja írni az egészet” (G. Eszter) – mondja egy fiatal táncoslány válaszképp a szakértői kritikára.

A következő táncosnak sincs ínyére az állandó szakértői beleszólás: „Csak az a baj, hogy van két viselet, az egyik a fiúknál az a sipujj, ami itten a kéznél kiszélesedik, meg az árvalányhaj, az a színes, az mindig együtt jár. És erőltetik ezek a népművészek, hogy eztet csak szüretbálkor vagy bizonyos ünnepekkor vették, veszik föl eztet a fajta viseletet, és mindig ilyen egyszerű fehér inget húzzunk fel, meg az árvalányhaj nélkül táncoljunk. Én azt nem szeretem.

¹⁷ Így különböztették meg a helyiek a földműveléssel foglalkozók hagyományos viseletét az iparban dolgozók polgári, vagyis „uras” viseletétől.

És én ezért mindig harcolok, [...] hogy miért nem húzzuk fel, mert szerintem az sokkal szebb, meg jobban is néz ki. Én ezért nagyon mérges vagyok, de hát ezt nem lehet. Ezek a népművészek, ezek ezt tanulták, és akkor ezt köll csinálni.”
(K. A.)

A szakértők megnyerni látszanak a harcot, a helyiek beletörődnek érvelésükbe. Bár az „egyszerű fehér ing” természetesen szintén használatos volt Doroszlón, de mint hétköznapi viselet, nem ruházódott rá az a reprezentációs szerep, mint a *sipujjra* és a színes árvalányhajra, melyek eredetileg kizárólag a szüretbálon használt alkalmi kiegészítők voltak. Később ezeket kezdték viselni a Gyöngyösbokréta fellépésein is, mivel ezek eltértek a köznaptól, megfeleltek az esemény ünnepélyességének, végül, mint a falut képviselő táncosok öltözete, maga is a falut képviselő tárggyá vált. Hasonló mondható el a női viseletekről is: a korábban csak módos lányok által viselt pruszlik a Gyöngyösbokréta mozgalom megjelenésével vált az ünnepi viselet általánosan elfogadott részévé (RAJ 2001: 27). A pruszlik ma a hagyományőrző táncsoport viseletének elmaradhatatlan darabja, a *puffos újjú* inggel és a *divét* szoknyával együtt a doroszlói viselet legkarakterisztikusabb elemévé vált mind a faluközösség, mind a köztudat számára. Ugyanakkor más, szintén elterjedt ruhadarabok csak ritkán láthatóak a táncsoport fellépésein. Inkább a vegyes kórus szereplései alkalmával figyelhető meg a doroszlói viselet igazi változatossága. Persze ebben az is szerepet játszik, hogy a kórus tagjai idősebb emberek, ezért egyrészt közelebb állnak a hagyományhoz, másrészt koruknak megfelelően más jellegű ruhadarabokat vesznek fel.

A véleménykülönbségek azonban korántsem csak a népviselet kapcsán merülnek fel. A koreográfiák zenéjét ért bírálatban különösen jól megmutatkozik a szakértői és örökös nézőpont különbsége: „...erre a Bodor Anikó mondta, hogy nem jó. Mert ez műdal. Na most mi az, hogy műdal? És mondta, hogy az, ami refrénes a vége, vagyis olyan a vége, hogy passzol a vége annyira, az műdal. Hát énnekem a magyarnótákban, a mienkben is passzol a vége, akkor most? Ebbe is belekötöttek, hogy legyen mibe belekötni.” (D. Zs.)

A következő idézet jól mutatja, ahogyan a szakértői értékrend lassan belekeveredik a helyi felfogásba, legalábbis a táncsoportvezető esetében, aki a falu és a gyöngyösbokrétás hagyomány (mai állapotának) komplex zenei anyagát ismeri, de mint csoportvezető, az ő felelőssége, hogy a Gyöngyösbokréta produkciói megfeleljenek a zsűrinek, így megpróbálja elsajátítani azokat a „szűrőket”, amelyeket a szakértők alkalmaznak a nem hagyományosnak tartott elemek kizárására. A végeredmény kissé zavaros: „A Rákóczi-induló, az indulók úgymond lakodalmi utcai táncok, úgy voltak regisztrálva, vagy hogy mondjam. [...] Meg egy, hogy az műzenének számított.

Az volt a lényege nálunk, hogy a táncaink sajátjaink legyenek, és a zenénk is saját legyen, szóval annak se szerzője, se semmi, az úgymond, mint népzene, de népzene olyan, ami csak Doroszlón volt. Úgyhogy a Rákóczi-induló az meg nem népzene. És azzal negatív kritikát is kaptunk, egyszer egy indulóval, az a Fel, fel, vitézek volt, fejeztünk egy koreográfiát, és mindjárt az volt az első a néprajzkutatóknak meg a másoknak is, hogy az nem hagyományos zene, nem hagyományápoló zene. Hanem annak szerzője van, mi olyat táncoljunk, ami a sajátunk. Azért vagyunk a hagyományörző kategóriában is benne. Úgyhogy ilyen nem volt. Ilyenre nem táncoltak. Táncolni táncoltak, lehet, de az utcai mulatság volt, de koreográfián, mint hogy úgymond kocsmái mulatság vagy szüreti bál vagy valami, ottan nem volt induló. Ami induló, vagy eleinte a dusozás, az is mulatozás, lakodalmi mulatásnak számított, de itt azért már vannak ellentétek: valaki mondja, hogy volt, valaki mondja, hogy nem volt, de az induló az volt, az száz százalék.” (K. Sz.)

Valószínűleg ennek az alkalmazkodásnak az eredménye lehet az is, hogy a padrakatit, mely régebben a Gyöngyösbokréta állandó repertoárjának része volt, az utóbbi időben csak elvétve mutatják be, mondván, hogy az német tánc, vagyis nem a sajátjuk, függetlenül attól, hogy mennyire közkedvelt volt régen.

A folyamatos kritikák, amelyek a *saját hagyomány* ismeretét, *birtoklásának és ellenőrzésének jogát* vitatták el az örökösöktől, igen mély nyomot hagytak az egész táncsoportban, valamint a faluközösség egy részében is. Ebben az értelemben valóban úgy érezhették, hogy *ellopták* tőlük azt, amit eddig generációkon keresztül csak a magukénak tarthattak. A topolyaiak produkciója tehát csak tovább fokozott egy már létező frusztrációt. Az állandó bírálat persze sohasem kellemes, de még bántóbb, ha olyan személytől érkezik, akitől inkább támogatás lenne várható. Nem csoda, hogy a helyi származású néprajzkutató komoly ellenszenvre tett szert a táncsoporthoz kötődő doroszlóiak között. A feszültség a Cirkalom doroszlói koreográfiája után odáig fokozódott, hogy már szinte összeesküvéselmélet-szerű magyarázatok kezdtek terjedni a táncsoport köreiben. „*Szerintem nem ők [a topolyaiak] választották direkt ezt [a doroszlói táncokat], hanem az a bizonyos nő, aki ezt elvitte, szóval ő is doroszlói születésű, de általában azon volt, hogy nekünk keresztbe tegyen, és szerintem az ő húzása volt, hogy »itt van ez a koreográfia, ezt táncoljátok el«.*” (G. E.)

A tánc a viselettel együtt nagyon fontos szerepet játszik a falu identitásában, a Gyöngyösbokréta pedig nagyon fontos reprezentációs szerepkörrel rendelkezik: a külvilág felé a táncosok képviselik a falut, reprezentálva, hogy milyenek az „igazi doroszlóiak”. Ennek a reprezentációs szerepnek a rendkívüli fontosságát mutatja az is, amikor a Néptáncantológia szervezői

idős énekeseket és a rezesbandát hívták meg vendégként a gálára, de azok nem fogadták el a meghívást: számukra a falu egyetlen legitim képviselője a Gyöngyösbokréta. Szintén ezt példázza, hogy a doroszlói adatközlők csupán egy dolgot kértek a Topolyáról érkező gyűjtőktől: ahol a doroszlói táncsoport fellép (de elsősorban a Gyöngyösbokréta Fesztiválon), ne táncolják a doroszlóit.

Az egyre jobban globalizálódó világban a települések egyre inkább igényt tartanak az önmeghatározás minden eszközére, pl. valamilyen történeti, természeti vagy kulturális sajátosságra támaszkodva. Számos tanulmány született már arról, hogy milyen kreatívan oldották ezt meg olyan települések, ahol ilyenek nem álltak rendelkezésre: elterjedt gyakorlattá vált valamilyen „marginális unikum” kiemelése, melyet gyakran a már elfeledett paraszti kultúrából, az *autentikus múltból* merítettek, vagy szinte a semmiből alkottak új hagyományt, mely a település önképét minél eredetibben és egyedibben hivatott újrafogalmazni (PUSZTAI 2003: 14–15). A falusi turizmus képbe lépésével ennek az elszánt identitáskeresésnek gazdasági vonatkozása is lehet. Mivel az identifikációnak ezen forrásai Doroszlón rendelkezésre állnak, nincs szükség semmi új kitalálására. A hagyományörzés legkomplexebb, épp a hagyomány legreprezentatívabb elemeit, a zenét, a táncot és a viseletet magába foglaló formáját a táncsoport tevékenysége jelenti már évtizedek óta, mondhatni a hagyományörzés is hagyomány. Bár a helyiekben még nem tudatosodott, hogy mindebben egy lehetséges gazdasági erőforrás rejtőzhet, a vizsgált eset kapcsán megmutatkozott, hogy nagyon is tisztán érzik gazdagon megőrzött hagyományukban rejlő értéket, és igyekeznek azt saját maguk számára fenntartani. A szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére való jelölésbe a jelölést végző szakember már bele is foglalta a szüretbál „turisztikai szempontból rangos eseménnyé emelését” (PAPP 2011: 5), mint a megőrzést segítő intézkedést. Ahogy a falvakban általában, Doroszlón is problémát jelent a fiatalság elvándorlása, a népesség csökkenése. Amennyiben körültekintően, „a lokális jelleg megőrzése mellett” tudnák kihasználni ezt a lehetőséget, és ezzel enyhíteni ezt a tendenciát, akkor az valóban segíthetne a hagyományt őrző közösség és a hagyomány megmaradásában.

A közösség szintjét tekintve tehát ezeket a lappangó érdekeket sértették meg a topolyaiak, amikor színpadra léptek doroszlói koreográfiájukkal. Most pedig nézzük meg az egyének, a táncsoporttagok szintjét. Gombos András a magyarországi hagyományörző együttesek működéséről szóló munkájában Szász János gondolataira támaszkodva a következőket írja: „A csoportok élete táplálásának két megkülönböztető és egymástól is eléggé elkülönülő forrásvidéke van. Egyik a siker, elismerést nyújtó, illetve

lehetővé tévő magasabb nyilvános fórumok: területi és országos szakmai minősítések és fesztiválok és az esetleges külföldi utak”, de még ezeknél is jelentősebb a médiában való szereplés. „A másik éltető forrás a közös együttlét öröme a próbáktól a kirándulásokon át a fellépésekig. Ennek csúcsa pedig a forró hangulatú közös mulatás.” A csoport működéséhez mindkét motiváció meglétére és egyensúlyban maradására szükség van (GOMBOS é. n. 9). A kettő közül előbb nézzük át röviden az utóbbit.

A hagyományos táncok még mindig élnek valamennyire eredeti funkciójukban, de úgy tűnik, ez az oldal háttérbe szorul a reprezentációs funkció mellett. Ma is akad olyan táncalkalom (pl. újabban nagyon népszerű a halfőzőverseny, többen első helyen említették a mostani táncos mulatságok között), amikor a hagyományos táncok is táncolhatók más társastáncok mellett. *„Hát most így, maga az a hangulat, amit megad az egész tánc, mert mi is van, hogy elmegyünk bulizni, és akkor ilyen technó, meg ilyenekre bulizunk, de tőkre más, amikor a néptánc, és akkor itt is összefövünk és táncolunk és bulizunk ugyanúgy, ahogy elmehetnénk egy rockkoncertre vagy egy technóbulira. És ez is úgy van, hogy mindenkinek megvan a stílus, hogy ezt hallgatom, mint rockzene vagy amazt a zenét hallgatom, de mikor meg itthon van egy bál vagy halfőzőverseny vagy valami és összeülünk, és igen, akkor mindenki ezt.” (G. E.)*

Most pedig térjünk vissza a motivációk közül az előbbire. A Bokráta Mozgalom kezdetéhez hasonlóan, a föllépések ma is jelentős mértékben szolgáltatnak alkalmat az utazásra, a faluból való kilépésre. Persze ma már a föllépések egyáltalán nem jelentik az utazás kizárólagos lehetőségét, a fiatalok közül mégis sokan tartják ezt fontosnak. Mindezt veszélyeztetni látszik számukra az az eddig sosem tapasztalt helyzet, amelyben mindaddig egyedülálló tudásuk már kevésbé egyedülálló, a másik táncegyüttes konkurenciaként tűnik fel számukra, aki elveheti előlük a fellépési lehetőségeket, a lehetőséget a bemutatkozásra, a vágyott nyilvánosságra és sikerre. Számos idézetet tudnék példaként hozni arról, hogy mennyire ösztönző a szereplésben elért siker a táncos fiatalok számára, illusztráció kedvéért álljon itt a következő, amely egyúttal az adatközlő faluja iránti szeretetéről, elköteleződéséről is tanúságot tesz: *„Én azt szeretem, mikor föl vagyunk öltözve, fölme gyünk, és akkor letáncoljuk, és akkor ez ilyen jó érzés, hogy mégis az egyik dolog az, hogy a kis faluért csinálsz valamit, kicsit híresebbek lesznek. Ez a mi Gyöngyösbokrétánk ez elég híres, meg szerintem ez a legszebb, bár mindenki a sajátját mondja a legszebbnek, a lányoknak van legszebb viseletük, és akkor mégis föllépsz, megmutatod, hogy jöttél ebből a kis faluból, ami még a térképen sincs rajta, és mégis az emberek így nézik. [...] És akkor megindulnak a lányok, akkor mindjárt látod, hogy kinyillanak a szemek, meg belép a rezesbanda. És ez olyan jó dolog, hogy te is ott vagy és csinálod.” (K. A.)*

Úgy tűnik, ebben az esetben a hagyományörzésnek szerepe lehet a fiatalok megkötésében, egy olyan hely és egy olyan közösség képét erősítve, ahol érdemes megmaradni. A táncsoport léte és sikeres működése a falu életképességét, túlélését is szimbolizálhatja egy olyan válságos időszakban, amikor a népesség, főleg a fiatalság csökkenését mindenki érzi: *„És hát megkérdezték, hogy miért baj ez? Miért gond, hogy elvitték erre a nagy minősítőre? Mert természetesen Budapesten ez a legjobbak minősítője. És akkor mondtuk, hogy azért baj, mert élünk, és nekünk van táncsoportunk, és addig, amíg mi tudjuk ezt a táncsoportot fenntartani, ha 8 párral, akkor 8 párral¹⁸, akkor is mi szeretnénk még ezt egyelőre továbbadni. Majd 20 év múlva, 30 év múlva már lehet, hogy nem lesz senki, aki táncoljon Doroszlón.”* (Sz. S.)

A nyilvánosságban való megjelenés, a médiában való szereplés a doroszlói együttes számára is igen nagy értéket jelent. Ezért válthatott ki olyan erős ellenérzést a Cirkalom fellépéséről szóló, egész oldalt betöltő képes beszámoló megjelenése Vajdaság egyetlen magyar napilapjában. Ráadásul a cikk *A doroszlói nagykoksmában* címet kapta, ami sok bonyodalmat és félreértést eredményezett, egyrészt, mert a helyi táncsoportnak szintén van egy hasonló című koreográfiája, másrészt pedig a falu nevének olvasása után a helyiek természetesen egy saját közösségükről szóló cikket vártak. A „doroszlóiság” olyan értéként mutatkozik itt meg, amelyet felhasználva a figyelem középpontjába lehet kerülni: *„Az a legnagyobb baj, hogy Doroszló csak akkor jó és érdekes, ha valami kell onnan. Amit csak lehet, elvesznek tőlünk, a falu nevét adják XY dolgokhoz. De cserébe mit kapunk? Semmit.”* (V. B.)

Ezt a vágyott nyilvánosságot halászták el a helyiektől, és az emiatt érzett sérelem volt az egyik elindítója mind a közösségi oldalon folyó vitának, mind a „levédetési” procedúra elindításának, egyáltalán a „hagyománylopásról” szóló közbeszédnek.

A közösségi portálon folyó fórumot az egyik, a csoportból csak nemrégén kiállt táncos lány indította el azzal, hogy belinkelte a cikket a profiloldalán. A vitába az egyik oldalon bekapcsolódtak a Gyöngyösbokréta volt és jelenlegi tagjai, doroszlói lakosok, Doroszlóról elszármazottak és a faluhoz különböző szálakkal kapcsolódó személyek, a másik oldalon pedig néhányan a topolyai táncsoport tagjai közül (egyetlen hozzászólás erejéig a művészeti vezetők is), tánc házi zenészek és a vajdasági tánc házmozgalom más tagja, valamint a „bűnösnek” tartott néprajzkutató legközelebbi munkatársa szinte a vita teljességében.

A helyiek oldaláról nagyon sok felgyülemlett sérelem került kifejezésre. Sokan lenézésnek érezték, hogy egy idegen táncsoport mutatta be

¹⁸ Ez csak az ifjúsági tagozat létszáma, a kis- és középső csoport ebben nincs benne.

táncaikat, mintha ezzel azt sugallták volna, hogy jobban tudják a doroszlói táncokat, mint maguk a doroszlóiak: vagyis – Egil Bakka szavaival – elvetették a táncaik feletti ellenőrzést. A helyiek tisztában vannak vele, hogy nem szállhatnak versenybe egy szinte profi táncsoporttal, így saját tudásuk értékét csak akkor óvhatják meg, ha ennek a tudásnak egyedüli birtokosai maradnak. A mai Doroszló önmeghatározásának alapja már nemcsak az eredeti hagyomány, hanem az a hagyományőrző gyakorlat is, amely az előbbit ilyen vagy olyan formában fenntartja, és amelyre oly nagy hangsúlyt fektetnek már generációk óta¹⁹ – persze saját értékeik, felfogásuk, lehetőségeik szerint, ami eltér a szakma, a táncművészet értékeitől, gyakorlatától. Azzal, hogy egy idegen táncsoport az ő táncaikkal lépett színpadra, úgy érezték, semmibe vették őket, semmibe vették évtizedek óta tartó, hagyományuk megőrzése érdekében tett erőfeszítéseiket. Ezt az érzést erősítette a táncosokban az is, hogy csak a cikkből értesültek az egészről. Bár a topolyaiak már évek óta kapcsolatban voltak a doroszlóiakkal, ez csak adatközlőik szűk csoportját jelenti, zömében idős asszonyokat. A viseletek elkészítésében, a slingelésben és a varrásban is részt vett néhány helyi asszony. A táncot a gyűjtések alapján sajátította el a csoport, valamint két fiatal, Doroszlóról már régebb óta elköltözött lány is segítette a tanításban. Tehát a Gyöngyösbokrétá tagjai valóban nem sokat tudhattak a topolyaiak tevékenységéről, és ezt számon is kérték tőlük. Bizonyos, hogy ha velük is felveszik a kapcsolatot, hogy részesnek érezhessék magukat a produkció létrejöttében, akkor nem húzzák meg ezeket a védelmi vonalakat. De nagyon fontos elmondani, hogy az ellenkezés csak a bemutatás ellen szól, természetesen nem akarják titokban tartani tudásukat, és egyébként örülnek mindenféle érdeklődésnek. Épp azért olyan értékes ez a tudás, mert jelentős külső érdeklődésre tarthat számot. Viszont ha ez az érdeklődés átlép egy határt, ha a passzív csodálat, elismerés aktív használatá, illetve bemutató célú használatá válik, ami ezek után maga is igényt tarthat ilyen érdeklődésre – azt nem tűrik.

(Tegyük fel, hogy pl. az történt volna, hogy a topolyaiak valahonnan megtanulják a doroszlói táncokat, de nem lépnek föl vele, pl. nem mennek el erre a budapesti szemlére, hanem ezt ők úgy maguk között próbán táncolják?) „Hát szerintem semmi probléma nem lenne vele, szóval a kupuszinaiak is ismernek doroszlói lépéseket, koreográfiákat, koreográfiarészleteket, doroszlói dalokat. Én is ismerem kupuszinai dalokat, lépéseket, tánclépéseket, de talán még van olyan koreográfia, amit ismerek, szóval nem biztos, hogy el tudnám táncolni, de ismerem, hogy mi mi után jön meg melyik zenére megy. Ez nem baj, csak addig még

ők őrzik a saját hagyományukat, addig én nem fogok vele elmenni máshova.”
(Sz. S.)

A hagyományőrzés erősen intézményes jellegét mutatja valamiféle engedélykérés, a kultúrkör vezetőségével való megegyezés számonkérése a Cirkalomtól. A hagyomány eszerint a felfogás szerint a falu közös tulajdona, mely fölött az egyes egyének nem rendelkezhetnek. A közösség képviselője ezen a téren a kultúrkör, ezért ebben a kérdésben ő dönt, persze jó esetben a közösséggel egyetértésben.

„Most ezt valakinek, állítólag a kultúrkörön belül, alá kellett írni a papírt, hogy elvihetik a viseletet bemutatni, mert engedélyt kellett volna, hogy kérjenek. Mivelhogy nekünk akkor még nem volt levédve a ruha, hát az úgy szóban is meg lehetett beszélni, de az olyan volt, hogy a doroszlói idősebb asszonyok elementek és megvarrták a komplett viseletet, bemutatták az öltözést, hogy annak hogy kell állni meg minden. De mikor számon lett kérve a kultúrkörön belül a mostani vezetőség, mert ezt állítólag az előző vezetőség, aki volt onnan adták rá az engedélyt. Most ahogy számon lett kérve, hogy ki a felelős, nem volt senki, aki magára vállalta volna.” (K. Sz.)

A „bűnösök” három csoportja látszik körvonalazódni (a felsorolás akár egy lehetséges súlyossági sorrend is lehet): 1) a helyi származású néprajzkutató (mint „felbujtó”, de legalábbis „benne van a keze”), 2) a topolyai táncgyűttes, 3) azok a helyiek, akik „kiadták” a hagyományt: akik megvarrták a ruhákat (gyanúsítások szerint el is adtak eredeti viseleteket – a valóságban ilyen nem történt), illetve a vezetőségben „aláírták az engedélyt”. Egyesek részéről anyagi jellegű vádak is felmerültek a „bűnösök” ellen, melyeket megpróbálok most az előbbi csoportokhoz kötni: 1) a kutató anyagilag kihasználja a kutatott közösséget, 2) a konkurens táncscsoport pályázati pénzeket és más támogatásokat (a fellépési lehetőségek is ide érthetők) halászhat el a helyi táncscsoport elől, 3) a helyiek pedig hagyták magukat pénzért vagy jóhiszeműségből „megvesztegetni”, ezzel a közösség érdekei ellen cselekedtek, „elárulták” a közösséget.

Az indulatokat tovább fokozta az is, hogy – mint ahogy már említettem – másképp viszonyulnak a hagyományokhoz a helyiek és másképp a szakma, illetve a táncművelés, és ez a színpadra kerülő végeredményen is látható. Ebből adódik az is, hogy a doroszlói Gyöngyösbokréta fellépő viseletei és a Cirkalom számára készített doroszlói viseletek sokban eltérnek. Míg az előbbi a legmódosabbak ünnepi viseletéből kialakult, a 30-as évek óta a színpadi megjelenéshez idomult alkalmi viselet, addig a Cirkalom a 40–50-es évek vasárnap délutáni viseletét rekonstruálta. A következő idézet az egyik hozzászólásból, úgy érzem, mindent elmond arról, hogy hogyan érintette ez a doroszlóiakat: *„Mióta kijelentették, hogy*

hagyományörző csoport vagyunk, azóta bármilyen fellépésen is vagyunk, ahol egyes személyek a zsűritagok, ott sehonnan sem tudunk továbbjutni, mert állítólag műdalokkal, rövid szoknyákkal stb. lépünk fel, és az nem hagyományos... ennek ellenére most elvitték a szoknyákat, még rövidebbek, mint a miénk... nem mind slingelt, nincs mellényük, és nem olyan a zene sem... azt lehet..., de amikor mi lépünk így fel, akkor az nem jó egyes személyeknek. ...itt most nem arról van szó, hogy most ezt elvitték tőlünk, hanem arról, hogy ha mi lépünk fel vele, akkor nem jó, de ha más lép fel vele, akkor nagyon is jó...” (Sz. K.)

A Cirkalom doroszlói koreográfiáját²⁰ megnézve a táncstílus kapcsán is több különbséget fedeztek fel: már említettem a friss csárdás fent- és lenthangsúlyának eltérését, de több más apró stílusbeli különbséget is említettek. Vagyis nemcsak azt sérelmezték, hogy „elvették” a táncot, hanem azt is, hogy még csak nem is „autentikus”.

Súlyos félreértést szült a koreográfia címe, ugyanis a doroszlói táncscoporthoz is van egy koreográfiája, amely a vasárnapi kocsmai táncmulatságot dolgozza fel. Tehát újabb vádként merült fel a tánc mellett a koreográfia „ellopása”. A szóban forgó koreográfiát körülbelül 1997-ben az ifjúsági csoport akkori vezetője készítette, majd 2011-ben, pont a történetek miatt, ismét elővették, és ezt mutatták be a Gyöngyösbokrétára Fesztiválon.²¹ Összehasonlítva a két produkciót, látható, hogy nem azonosak. Annál is inkább, mert a két táncegyüttes nem azonos „trendeket” követ a koreográfiák összeállításában. A hagyományörzőknél inkább kötött folyamatokat és térformákat láthatunk, míg a hagyományápolóknál több az improvizáció.

A „levédetés”

A levédés ötlete felmerült a közösségi oldalon folyó vita során, de egyes hozzászólások azt sugallják, hogy nem új gondolatról van szó: „...*eddig sajnos halogattuk, de köszönet nektek, most már gőzerővel a levédetés irányába indulunk*”. (M. L.)

A levédés, vagyis valójában a Szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére való jelölés elkészítésére a szabadkai Városi Múzeum néprajzkutatóját kérték fel, akivel már korábban is kapcsolatban álltak: „*Ő már máskor is volt itten, mint úgymond a tájház, tisztaszoba [végett], és ő említette nekünk, hogy nem ártana ezt a lépést meglépni. Mi meg voltunk olyan naivak, hogy ugyan már, úgyse akarja ezt senki bántani.*” (K. Sz.) A történetek után azonban komoly lépések történtek ez irányban, nemsokára elkezdődött a

²⁰ A felvétel megtekinthető itt: <http://www.youtube.com/watch?v=zvEIW2fGrk0&feature=related> (Letöltés ideje: 2012. ápr. 10.)

²¹ Felvétel a doroszlói csoport 2011-es szerepléséről: <http://www.youtube.com/watch?v=sD9tENeXxdw> (Letöltés ideje: 2012. ápr. 10.)

jelöléshez szükséges anyag (főleg régi fényképek, videofelvételek) összegyűjtése a faluban, amihez a helyiek nagy része aktívan hozzájárult. A jelölés tárgya azonban nem Doroszló viseleti, zenei és tánchagyományára lett, hanem egy jól körülhatárolható, a „társadalmi szokások, rítusok és ünnepi események” körébe sorolható szokáselem, a szüretbál, amely „minden olyan elemet tartalmaz, ami által a doroszlóiak a saját identitásukat alakították, és a maguk megítélése szerint az önmeghatározás sarkalatos pontjai” (PAPP 2011: 4).

Szerbia 2010-ben csatlakozott az UNESCO szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló egyezményhez. A Vajdaságban élő magyarok szellemi kulturális örökségének számbavétele már 2009 óta folyik, és 2012-ben több jelenség jelölése került benyújtásra (a doroszlói szüreti bál mellett pl. a gombosi betlehemjárás és bölcsőkézés, a ludasi mesemondás, a református települések csigatészta-készítési gyakorlata stb.) (PAPP 2012: sz. n.). Az eljárás célja elsősorban a szellemi kulturális örökség védelme, amit az egyezmény a következőkkel definiál: „szellemi kulturális örökség fennmaradását célzó intézkedések, beleértve az ilyen örökség azonosítását, dokumentálását, kutatását, megőrzését, védelmét, támogatását, megerősítését, terjesztését – különösen az iskolarendszeren belüli és kívüli oktatás segítségével – csakúgy, mint az ilyen örökség különféle aspektusainak felélesztését”.²² Ezzel szemben a helyiek egy sajátos, saját érdekeiknek megfelelő értelmezést alakítottak ki a jelölés, illetve a listára kerülés céljáról, eredményéről. A „levédés” eredményéről a helyiekben kialakult kép nem egészen egységes és kikristályosodott, de lényegében a következőket tartalmazza:

– „*Engedély nélkül nem, szóval a megkérdezésünk nélkül nem mutathatja be senki se a viseletet, se a táncot, szóval a faluval nem hozhatja kapcsolatba abszolút. ...ha a kultúrotthon engedélyt ad rá, akkor bemutathatja...*” (K. Sz.)

– „*Eltáncolhatják, de hivatalosan ilyen szemléken vagy külföldi meghívásra, ahol direkt doroszlói népviseletet kérnek, oda már nem tudnak menni.*” (G. E.)

– „*Táncolhatják a táncainkat, csak nem mondhatják, hogy az övéké.*” (G. E.)

Tehát ezzel az eszközzel teljes mértékben ellenőrzésük alatt tarthatják saját táncaikat, megmaradva azok egyetlen autentikus képviselőjének.

²² UNESCO Egyezmény a Szellemi Kulturális Örökség Megőrzéséről. <http://szellemiorokseg.hu/index.php?menu=11&m=unesco> (Letöltés ideje: 2012. ápr. 18.)

Összegzés

A vizsgált eset kapcsán az egyének és közösségük sérelmei, feszültségei által vált láthatóvá, hogy mi történik, ha a hagyomány és a revival mozgalmak szembesülnek egymással. Pontosabban amikor két eltérő alapon, eltérő értékrend szerint működő revival mozgalom találja magát szembe egymással. Különbözőképp viszonyul a hagyományhoz a saját, helyileg kialakult hagyományőrző gyakorlattal rendelkező Gyöngyösbokréta és másképp a folklorisztikai kutatásokra támaszkodó, „hitelességre”, „autenticitásra” törekvő táncházmozgalom. A Gyöngyösbokréta esetében a hagyomány és a revival két megkülönböztethető, de szorosan összekapcsolódó vonalával számolhatunk. A két vonal – külön-külön és együtt is – az idők folyamán és a generációk cserélődésével egy bizonyos változási folyamaton ment és megy keresztül napjainkig, amely a táncanyag természetes „kopásának” tudható be. A szakma, illetve a táncházmozgalom pedig saját autenticitásfogalma alapján kiemeli és rekonstruálja azt a még elérhető állapotot, ami ennek a fogalomnak legjobban megfelel.

Még egyszer hangsúlyoznám itt a hagyományláncolat folyamatosságának jelentőségét, amely az örökös attitűd és az autenticitás alapja a helyi hagyományőrzők számára. Ezenkívül láthattuk a táncot, a zenét és a népviseletet magába foglaló hagyománykomplexum meghatározó szerepét a helyi identitás alakításában és a közösség által a táncsoportra ruházott reprezentációs szerep jelentőségét. Ezen értékek közben tartását az autentikus változat és a bemutatás jogának egyedüli birtoklása által látják megoldhatónak, ami a „levédésre” való törekvés megjelenéséhez vezetett. A szakértői bírálatok szintén hozzájárultak e védelmi vonalak kialakításához, ugyanakkor az érvényesülés végett hajlandóak bizonyos fokig alkalmazkodni is ezekhez.

A vizsgált eset számomra a revival mozgalmak e két vonalának egymástól való jelentős távolságát példázza, amely igen mély ellentétekhez vezet. Ezek elkerülése érdekében talán hasznos lenne a két „irányzat” közeledése egymáshoz, egymás értékeinek és nézőpontjainak megismerése. Vajon lehetséges-e, hogy a hagyományőrzőkben megjelenjen az „eredetihez” való visszatérés igénye, és hogy a hagyományápolók elfogadják a „feldolgozott formákat” is, amint azt Egil Bakka teszi (BAKKA 2002: 69)? Úgy tűnik, fontos lenne ezenkívül az is, hogy a gyűjtés, a kutatás alkalmával az idősek mellett bizonyos szinten a helyi fiatalokat is bevonják, mivel ők ugyanolyan örökösnek érzik magukat, mint szüleik, nagyszüleik.

Adatközlők

Diósi János (1948) Doroszló
Dörner Zsuzsanna (kb. 1965) Doroszló
Gellér sz. Király Borbála (1968) Doroszló
Gellér Edina (1990) Doroszló
Gellér Eszter (1994) Doroszló
Gellér Enikő (1992) Doroszló
Gellér Ágnes (1994) Doroszló
Gellér sz. Mészáros Mariska (1945) Doroszló
György Mária Doroszló
Horváth sz. Farkas Erzsébet (1939) Doroszló
Kálóci Alex (1985) Doroszló
Kistamás Mihály (1929) Doroszló
Király Szilárd (1982) Doroszló
Király sz. Farkas Etelka (1948) Doroszló
Király sz. Samu Viktória (1926) Doroszló
Kocsis Andrea (1989) Doroszló
Radics Karola (1990) Doroszló
Radics Leonóra (1988) Doroszló
Szklenovszki Sarolta (1991) Doroszló
Varga Terézia (1968) Doroszló (Gombos)
Wilhelm József Doroszló

Köszönet Kisimre Árpádnak és Kisimre Szerda Annának, hogy megosztották velem tapasztalataikat.

Irodalom

- BAKKA, Egil (2002): Whose Dances, Whose Authenticity? In: Felföldi László, Theresa J. Buckland (szerk.): *Authenticity: Whose tradition?* Budapest. 60–69.
- BUCKLAND, J. Theresa (2002): Multiple Interests and Powers: Authenticity and the Competitive Folk Dance Festival. In: Felföldi László, Theresa J. Buckland (szerk.): *Authenticity: Whose tradition?* Budapest. 70–78.
- ERIKSEN, Helene (2002): Who is Authentic in a Global World? In: Felföldi László, Theresa J. Buckland (szerk.): *Authenticity: Whose tradition?* Budapest. 133–140.
- FARKAS Frigyesné Lichtneckert Margit (1940): *Bokréta*. A Jugoszláviai Magyar Műkedvelők Almanachja. 1919–1940. Szabadka
- GOMBOS András (é. n.): Hagyományörző mozgalom és együttesek Magyarországon <http://muharay.hu/index.php?menu=133> (Letöltés ideje: 2012. márc. 29.)

- HERCEG Elizabetta (2011): A doroszlai nagykoszmában. In: *Magyar Szó*, 2011. márc. 10. http://www.magyarso.com/hu/2011_03_10/kozelet_riport/16666/A-doroszlai-nagykoszm%C3%A1ban.htm (Letöltés ideje: 2014. nov. 4.)
- HÉRA Éva (é. n.): *Hagyomány és modernitás – folklór a kirakatban* www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2004_hera.rtf (Letöltés ideje: 2012. márc. 29.)
- KISIMRE Árpád (2008): *Doroszlói táncalkalmak és táncmotívumok tanítása*. Szakdolgozat a Magyar Táncművészeti Főiskolán
- KISIMRE Árpád (2011): Hagyományörzés és színpadi néptáncművészet a Vajdaságban. In: Diószegi László, Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány – örökség – közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát medencében*. Budapest, 321–324.
- KISIMRE SZERDA Anna (2008): *A doroszlói táncok fajtái és modulvázlat a tanításhoz*. Szakdolgozat a Magyar Táncművészeti Főiskolán
- KOVÁCS Endre (1977): A falu egyletei, egyesületei, testületei. In: Szalai János (szerk.): *Doroszló. Egy bácskai falu élete*. Bezdán. 110–123.
- KOVÁCS Endre (1977): Doroszló földrajzi adatai. In: Szalai János (szerk.): *Doroszló. Egy bácskai falu élete*. Bezdán. 5.
- KOVÁCS Endre (1988): *Bölcsőtől a koporsóig. Az emberélet fordulóinak szokásai Doroszlón. Újvidék*
- PAPP Árpád (2011): Jelölési adatlap a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékére történő felvételhez. *A doroszlói szüretbál*. Kézirat.
- PAPP Árpád (2012): Hagyományos értékeink és az UNESCO. A szabadkai Városi Múzeum március 16-án kezdődő kiállításorozatáról. *Magyar Szó*, 2012. márc. 8. http://www.magyarso.com/hu/2012_03_08/kozelet_riport/17044/ (Letöltés ideje: 2014. nov. 4.)
- PÁLFI Csaba (1979): Gyöngyösbokréta. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon 2*. Budapest. 368–369.
- PÁLFI Csaba (1981): Kecsetkisalud a Gyöngyösbokrétában. In: *Táncstudományi Tanulmányok 1980–1981*. 317–331.
- PÁLFI Csaba (2006): A Gyöngyösbokréta története. In: Felföldi László–Karácsony Zoltán (szerk.): *Magyar táncfolklorisztikai szöveggyűjtemény 2/A. köt.* Budapest. 2006. 397–434.
- PÁSZTOR Ágota (2010): *Egyesületi kultúra és változása a 20. században egy alföldi nagyhatárú településen*. Doktori (PhD)-értekezés
- PUSZTAI Bertalan (2003): Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. In: Pusztai Bertalan (szerk.): *Megalkotott hagyományok és falusi turizmus. A pusztamérgei eset*. Szeged. 9–21.
- RAJ Rozália–NAGY István (2001): *Doroszlói népi textiliák*. A nők és a tisztaszobák öltözete egy bácskai faluban: 1900–1999. Tóthfalu
- SZILÁGYI Dániel (2007): Dilemma. Az eredetiség problémája a táncházakban. In: Wilhelm Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség*. Budapest. 251–267.
- VARGA Sándor (2012): *A táncházas turizmus hatása egy erdélyi falu társadalmi kapcsolataira és a saját hagyományaihoz való viszonyára*. Kézirat.

Díjlevelek a pacséri református egyház jegyzőkönyveiben,

pontosabban a pacséri reformata szent eklézsia prédikátorának, tanítóinak és harangozójának esztendőnként való fizetésére vonatkozó feljegyzések a pacséri reformata szent eklézsia 1796 óta vezetett Protocollumának lapjain

A szóban forgó protocollum amolyan iktatókönyvszerű jegyzőkönyv vagy fordítva, amelybe az egyházközség lelkészei beírták a különféle fölttes hatóságok intézkedései mellett a saját presbitériumuk által hozott határozatokat és az egyházközséget, illetve annak alkalmazottait érintő egyéb végzéseket. Az előttem fekvő fóliáns már a fedőlapján is feltünteti a tartalmát. Ez pedig

I.

A superintendentia¹ és traktus² végzései

II.

Iskolavizsgákról szóló jegyzőkönyv

III.

Belső hivatalnokok fizetése.

Jelen esetben az utóbbiakat, azaz a *belső hivatalnokok fizetését*, még pontosabban a *belső hivatalnokok* (lelkész, kántor, tanító, harangozó) járandóságait tartalmazó, 1796-ból való díjleveleket szeretném nyilvánosságra hozni, a múltunk iránt érdeklődők számára közzétenni.

Mindenekelőtt azonban a díjlevelekről, azaz a díjleveleknek a protestánsoknál, így a reformátusoknál is szokásos mibenlétéről egy-két szót.

Tömör egyszerűséggel: A díjlevél hajdan a rendszeres javadalmasban részesülő egyházi alkalmazottak (lelkész, tanító, kántor, harangozó) illetményét megállapító és biztosító okirat volt, amolyan szerződésféle, amelyben a helység egyházi előjárósága (presbitériuma) írásos formában

¹ Egyházkerület

² Általánosan: környék, vidék, táj. Itt az a körlet, amelybe maga az egyházközség is beletartozik.

rögzítette és szavatolta az illető egyházi alkalmazott évi járandóságát, valamint a juttatásért elvárt szolgáltatást.

Közbevetőlegesen megjegyzendő, hogy a tanítói díjlevelek az egyházi iskolák községivé, majd később államivá válása után (ez Pacséron 1870-ben következett be) idejétmúlttá váltak, és alkalmazásuk megszűnt. A többi egyházi alkalmazott járandóságát azonban valamilyen formában még ma is hasonlóképpen határozzák meg.

A bemutatásra kerülő pacséri díjlevelek az elvárt szolgáltatásokra nem térnek ki, azok – bizonyára – már korábról mint egyházkerületi intézkedések, minden érintett által ismertek voltak.

A pacséri díjlevelek tételeit szemlélve az a meggyőződésem, hogy anyagiak miatt a régebbi időkben az alkalmazottaknak, vagyis az egyházi tisztséget viselőknél nemigen volt okuk panaszkodásra. Másként fogalmazva: egykori előjáróink igencsak vigyáztak arra, hogy alkalmazottaik tiszteséges javadalmasban részesüljenek, hogy ne kelljen szűkölködniük, de szegyenkezniük sem javadalmaik miatt.

De lássuk csak, miről is van szó!

A helyesírásukat kissé a maihoz igazítva az 1796-ból való, legkorábbról föllet díjlevelek a következőket tartalmazzák (zárójelben a rövidítések feloldása olvasható):

*A Pacséri Reformata Sz(ent) Eklézsia T(iszteletes)
Prédikátorának esztendőnként v(al)ó fizetése:*

1. Készpénz	100 f(orient)
2. Búza	100 véka ³
3. Tavaszí ⁴	ugyanannyi
4. Marhabús	100 f(on)t ⁵
5. Só	100 ft
6. Faggyú	50 ft
7. Egy sovány sertés, avagy a ³ helyett	18 f
8. Egy véka kása és egy véka lencse, avagy a két rendbéli helyett	2 f
9. Tűzrevaló keményfa	három öl ⁶

³ Régi űrmérték. Nagysága 25–35 liter között mozgott, és vidékenként változott. Általában 40 iccének, azaz 34 liternek vették.

⁴ Árpa, zab, kukorica stb., azaz olyan gabona, illetve növény, amelyet tavasszal vetnek.

⁵ Megközelítően fél kiló.

⁶ Itt köbölről van szó, azaz 1,89 m a köbön, vagyis valamivel több mint 6,75 m³. A három öl tehát 20 köbméternél is valamivel több.

10. Mind a juhoknak, mind a tebeneknek egyszeri fejés teje.

11. Esküdtetés, keresztelés, temetés a Canon sz(eri)nt.⁷

12. Órletés, a' mennyi szükséges.

13. Egy egész sessio⁸ szabad usuban.⁹ Ezen sessio földnek őszi és tavaszi mag alá való megszántása az Ekkl(ézs)iát illeti; ugyanezen sessio földben termett m(inde)nnemű gabonának behordása az Ekkl(ézs)iára marad, de a' megírt földben a' T(iszteletes) úrnak elegendő mag adására, annak letakarítására és nyomtatására gondja lészen.

14. A' kaszálóban 12 kaszásokat egy napra – ugyanazon 12 ember elvégzett dolgát f(öl)gyűjteni és behordani az Ekkl(ézs)i)a fogja végbevinni.

A pacsérei reformátusok oskolája rektorának¹⁰ esztendőnként való fizetése

1. Késpénz	40 f(orient)
2. Rozs	48 véka
3. Tavaszi	ugyanannyi
4. Marhabús	40 f(on)t
5. Só	40 f(on)t
6. Faggyú	20 f(on)t
7. Szalonnára	3 f(orient)
8. Tűzifára	6 f(orient)
9. Fél véka kása és fél véka lencse vagy a két rendbéli helyett	1 f(orient)

10. Fél sessio föld szabad usuban. Ennek mag alá való szántása és a' termett életnek behordása az Ekkl(ézs)iát fogja illetni. Hasonlóképpen ad az Ekkl(ézs)i)a 6 kaszást 's ugyanannyi gyűjtőket. – A szénát is az Ekkl(ézs)i)a behordatja.

11. Minden oskolába járó gyermektől egy véka búza 's egy véka tavaszi.

12. Canicularis¹¹ csirke vagy a helyett 1 garas.

13. Énekszós halottól 4 garas, prédikációtól 8 garas, búcsúztatótól 30 garas.

14. Órletés, a' mennyi szükséges.

⁷ Az egyházi törvények, illetve az egyházi zsinatokon hozott törvényerejű határozatok szerint.

⁸ Egy egész sessio 38 hold szántóból és 22 hold kaszálóból álló földbirtok.

⁹ Használatban

¹⁰ Hajdanán a lelkészképzéssel foglalkozó kollégiumok által tanítás és némi tapasztalatszerzés céljából vidéki iskolákba küldött öreg diákokat *ludi magisternek, rectornak* vagy *preceptornak* nevezték. A rektorok a több tanerős iskolákban irányítók, vezetők, amolyan mai értelemben vett igazgatók voltak, és elsősorban a fiú tanulókat oktatták, de rektor volt a nevük akkor is, ha történetesen olyan helyre kerültek, ahol csak egyedül voltak.

¹¹ Kánikulai, azaz nyári.

A pacseri leányiskola tanítójának esztendőnként v(al)ó fizetése

1. Készpénz 25 f(orint)

2. Rozs 8 köböl¹²

3. Tavaszi 8 köböl

4. Marhabús 30 f(on)t

5. Só 30 f(on)t

6. Faggyú 15 f(on)t

7. Minden iskolába járó leánytól egy véka búza, egy véka tavaszi, e' mellett canicularis csirke.

8. Minden két esztendőben 2 köböl alá való föld és minden harmadik esztendőben, a' mikor földet adni nem lehet, egy-egy porció¹³ szalma m(inde)n gazdától.

9. Őrletés 10 köbölig.

NB. A porció szalmának beszédésével az előjáróság nem boldogulhatván, az 1813-dik esztendei novembernek 14-dik napján tartatott eklézsiái gyűlésben az előjáróság a' m(inde)n gazdától adandó porció szalma helyett egy jó öl szalmát rendelt és határozott, melyet az akkori tanító, Gergely Sámuel készen és örömost elfogadott.

A harangozónak esztendei bére

1. Búza 80 véka

2. Egy pár új csizma

3. Publicatio communiók¹⁴ alkalmatosságával

4. Énekszós halottól 1 garas, prédikációtól 2 garas.

NB. Az harangozónak ezen felyül¹⁵ irt konvenciója fontos okokra nézve változást szenvedni kéntelenítettvén: ezen folyó, 1815-dik esztendő október hónapnak 30-dik napján tartatott Locale C(on)sistoriumban¹⁶ több közrendű gazdák(na)k is jelenlétében és közmegegyezésekkel az harangozó(na)k a következő esztendőkre nézve sallárium¹⁷ ebben határozottatott és állapítottatott meg:

¹² Régi űrmérték, általában 64 liter, azaz két véka.

¹³ Egy számosállat napi szükségletére elegendő széna vagy szalma, amelyet porciókötélbe, egy másfél méter hosszú, egyik végén hurokkal, másik végén pöccökkel ellátott kötélbe kötve szállítanak.

¹⁴ Kihirdetések – (a házasulandók kihirdetése)

¹⁵ Felül, de meghagytam eredeti alakjában, mert a pacseri népnyelv még ma is használja ebben a formájában, az ly-t természetesen j-nek ejtve.

¹⁶ Helyi egyháztanács

¹⁷ Fizetése

1. *Negyven véka búza*
2. *Negyven véka árpa*
3. *Egy pár új csizma*
4. *Az halottaktól a régi szokás sz(eri)nt*
5. *Publicatio communiók alkalmatosságával.*

A díjlevelek tételei – gondolom – magukért beszélnek. Ezért velük a továbbiakban nem is óhajtok foglalkozni. Szeretnék viszont az egykori református vagy más protestáns iskolák tanítóiról egy-két olyan dolgot elmondani, ami ma már nem köztudott.

Az 1868. évi Eötvös-féle állami népiskolai törvény meghozatala előtt református vagy más protestáns iskoláinknak – így a pacsérinak is – sajátos intézménye volt a rektorkodás és a preceptorokodás. Ez abban nyilvánult meg, hogy a debreceni vagy a sárospataki, esetleg a pápai kollégiumból a teológiai főiskolát végzett, szükség esetén a képzés vége felé járó nagyobb diákokat lelkészi szolgálatuk megkezdése előtt vidéki református vagy más protestáns egyházakba küldték azzal a feladattal, hogy ott szervezzék meg az iskolát, vagy – ha már működik – lássák el a tanítást. Az ilyen iskolában egyedül dolgozó, vagy tanítótársainak a munkáját is irányító fiatal ember neve, megszólítása a *rektor* volt. A rektor a fiúk iskolájának felsőbb osztályaiban tanított, az alacsonyabb osztályokban, illetve a lányok iskolájában segédtanítók, azaz *preceptorok* tanítottak. Tanítói megbízatásuk általában három évre szólt, és ez alatt az idő alatt is a kibocsátó anyaiskola növendékeinek számítottak, munkájukat figyelemmel kísérték, és működésükről az egyházközség elöljáróitól bizonyítványt kaptak. (Lásd alább Éri Ferenc bizonyítványait!) Visszatértük után vizsgát kellett tenniük, hogy tanulmányaikat folytathassák, illetve, hogy a lelkészi záróvizsgát letehessék.

Pacséron az utolsó akadémiát végzett rektortanító *Éri Ferenc* helybeli születésű atyánkfia volt, aki 1867 és 1870 között működött mint rektor a fiúk iskolájában. Működéséről *Az iskolavizsgákról szóló jegyzőkönyvben* a következők olvashatók:

*Éri Ferenc fi-tanító*¹⁸ 1867. évi december hó 1-ső napján tartott vizsgáján tanítói ügyességének és szorgalmának szembetűnő jeleit mutatta, amennyiben tanítványai a feladott tantárgyakból folytonosan feleltek. Az egyetlenegy hiány, mely a növendékek feleletén tapasztaltatott az volt, hogy gyenge és a jelenlévők által nem eléggé tisztán érthetett hangon beszéltek.

¹⁸ Fiúk tanítója

Éri Ferenc fi-tanító vizsgája 1868. márc. hó 15-én. Mind az iskola-felügyelő, mind a szülék és előljárók meglegedését, sőt dicséretét kiérdemlette.

1870-ben, miután a pacséri református egyházközség lemondott önálló egyházi iskolájáról, és átadta azt a községnek, a már lelkészi diplomával is rendelkező rektortanító Éri Ferenc Halasra ment segédlelkésznek. 1876-ban miután a pacsériak lelkészükké választották, visszatért, de csak két évig vezethette önállóan egyházát, mert 1878-tól a rajta erőt vett betegség lelkészi szolgálatra alkalmatlanná tette. Helyette haláláig, azaz 1888-ig segédlelkészek és helyettes lelkészek, vagyis adminisztrátorok látták el a teendőket. De ez már más téma, erről most nem szándékozom írni.

A név története

Böndör Pál új könyvéről

Ha autóbusszal megyek át az országhatáron, mindig fennáll egy különleges történet: az autóbussz vezetője összeszedi az útleveleket, majd az ellenőrzés után visszatér velük és szétosztja, azaz visszaadja őket, de alkalomadtán az is megtörténik, hogy nem érez kedvet az effajta tevékenységhez, és átadja őket valamelyik utasnak. És felhangzanak a nevek: aztán amikor odaér hozzám az autóbussz vezetője, néhány pillanat kínos várakozás következik, szemöldökrángatás, mert kilógok a sorból, furcsa a nevem. Ilyenkor rögtön tudom, hogy rólam van szó. És a névsorolvasás megannyi helyzetben kísér bennünket, mindig előre tudjuk, mikor fog a nevem/nevünk elhangozni valahol. A név ugyanis hozzáférhetővé tesz bennünket, a szingularitásunkban rejlő hozzáférhetetlenség ténye megtörik általa. Lelepleződünk. Innen a név kapcsán a lemeztelenítettség tapasztalata.

Nos, Böndör Pál *Bender & Tsa.* című regénye, amely a Forum kiadó meghívásos regénypályázatának tavalyi díjnyertes munkája, az ebben a szituációban rejlő vonatkozásokból építkezik. A névben egybefut megannyi szál: *egyfelől* ott találjuk a spekulatív dimenziókat, *másfelől* ott vannak a triviális aspektusok, amelyek ráakódnak a névre. Egyfelől ott látjuk az évszázados gyürkőzést a névvel és a névadásban rejlő performatív hatalommal. Például a Biblia sem kerülhette el a szembenézést. Hogyan elnevezni az Istent, amely minden létező fölött áll? Nem alacsonyítja-e le bármilyen név a világteremtőt? Aztán, mily kapcsolatok léteznek a név és a dolog között? Vajon a név valamilyen intim, bensőséges kapcsolatot tartalmaz a megnevezendő dologgal, emberrel kapcsolatban? Hiszen tudjuk, van ilyen tapasztalatunk: ha egy adott ember neve valamiképpen megszilárdul bennünk, akkor mintha a névben maga az ember fejeződne ki, azaz a névben lévő hangok mintha éppen az adott emberrel lennének széttephetetlen kapcsolatban. Ugyanis a névnek a stabilitás tapasztalatát kell nyújtania, a

név elirányít bennünket, megnevezi a dolgokat (a név a tárgy helyettese) és a tárgyak közötti viszonyokat, nem kell definiálni a tárgyak lényegét, elég, ha csak a megnevezés erejével élünk. Egy jeles bölcsező, nevezetesen Saul Kripke azt jelezte, hogy a név afféle merev jelölő, ellenáll a kontextusok változékonyságának, minthogy csökönyösen ugyanaz marad.

Mások szerint azonban a név és a dolog között csak esetleges a kapcsolat: a névben rejlő hangok és betűk bárkihez köthetők, a név nem több mint konvenció, amely ugyan éli a maga életét, de maga a név inkább önkényes. Noha, hadd húzzam alá, hogy ezen gondolat sem becsüli le a név hatását, voltaképpen azt mondja, hogy a névadás olyannyira teremtő erejű, hogy inkább maga teremti a dolgot.

Valóban, a névadásban különleges erő és hatalom rejlik: Miért olyan fontos, mondjuk, hogy egy nemzet vagy nemzetrésztörténelme és kultúrája névarchívuma alapján nevezzen el tereket, utcákat? Nem éppen kivívott/áhitott hatalmát tanúsítja-e ezen tény? Azaz, nem éppen múltjának elsajátítását jelzi ezen szituáció?

Sokszor valamiféle névmágiát érzékelünk körülöttünk. Mégis, milyen viszonyban áll a név és az azonosság? Vajon a nevünket úgy kell-e elképzelni, mint a mágnest, amely összegyűjti azonosságunk szétrajzó darbkáit? Vajon maradéktalanul megtapasztaljuk-e azonosságunkat a név révén? Hogyan tömörít egybe a név? Vajon a név révén hozzáférkøzh-tünk-e azonosságunkhoz, vagy éppenséggel távolra kerülünk tőle? Gondolkodásra késztet például, hogy a nagy nemzetközi focicsapatok szinte minden évben serényen cserélik csapattagjaikat, olyannyira, hogy szinte rájuk sem lehet ismerni, mintegy tanúsítva a jelenlegi kor fluiditását, amelyben az azonosságok tűnékenyek, folyton cserélődnek, és legfeljebb a minimális szilárdsággal rendelkeznek. Kit kedvelnek akkor a szurkolók, ha csapatuk perszonális állaga teljesen megváltozott, kinek szurkolnak a Manchester United, a Chelsea szurkolói, vajon a névnek mint üres héjnak vagy valami másnak? Vajon nem a névmisztika részesei-e? Vajon nem a név hiposztázisának áldoznak-e újfent?

Másfelől, a név vonatkozásrendszerei a mindennapok sodrásába vetnek bennünket, a név ugyanis szerepet játszik azonosításunkban, a név révén az állam rögzít, jegyez bennünket, általa nyerünk szerepet az osztályozásokban. Mások, de különösen az állam felismernek, kimetszenek bennünket, a név nélkül egyszerűen semmik vagyunk. Akinek nincs neve, nem is létezik, hanem belesüpped a formátlan életbe. Túlozzunk a szerzővel együtt: „a név minden”. Hogy a médiák milyen kizáró praxissal élnek, az nem utolsósorban attól függ, hogy kit neveznek meg: nemrégiben a malajziai repülőrt ért katasztrófa áldozatainak a neve állítólag 15 milliószor

fordul elő az interneten, akár fejből is meg lehet tanulni a nevüket: az ebola járvány áldozatainak nevét viszont nem szokás közölni. A nem-európaiaknak nincs nevük, nem individualizálják őket. Ők az anonimmá tett élet áldozatai, akiket legfeljebb valamilyen távoli-kényelmes empátiában részesítünk.

Böndör Pál regénye persze a kisebbségi név sorsvontkozásait forgatja: nem szabad elfelejteni, hogy a szerző nevében rejlő *ö* hang sokféle tragikomikus és groteszk fordulatot feltételez („Böndörnek születtem, Bender lettem, majd újra Böndörre vedlettem vissza, hogy két éve ismét Bender legyek”, 14). Ezek leírására vállalkozik a *Bender & Tsa.* című könyv, állandóan rájátszva a Böndör és Bender nevek közötti csúszásokra, oszcillációkra. Ráadásul a Böndör név olyan mozgásokra is alkalmat ad, amely a nagy csalóhoz, Osztap Benderhez utal bennünket, és persze el kellene gondolkodnunk egyáltalán arról a csalásról, amely a névben foglaltatik. Böndör szövege, a szerző néhány évtizedes munkájának logikáját követve, ironikusan árnyalt, valójában az életrajztöredékre telepszik rá az ironikus reflexiómozgás üledéke. A szerző még igei formákba is helyezi a „Böndör” nevet, újabb fordulatokkal élve nevét illetően („böndörödés Maroshegyen”, „benderedés”). A Pál név is belekerül a transzformációk forgatagába (noha a szerző jelzi, az igazi teher a vezetéknev, persze) átfordulva a Pavléba, aligha kell magyarázni, miért.

Nyilván nincs modernitás bürokrata racionalitás nélkül, nincs bürokrácia névhasználat nélkül. Nincs modernitás megnevezés nélkül, a név által vagyunk benne a modernitás racionalizációs gyakorlataiban. A magyar nyelv közismert sajátosságai állandóan elkülönítenek bennünket a másnyelvűektől. Hogy a kisebbségi nem más mint éppen kisebbségi, erre a tényre neve folytonosan emlékezteti. A név: a megszólítotttság állapota. Hiszen a kisebbségit a neve kizökkenti a normális, rutinszerű többségi világból, neve hallatán újra és újra tapasztalnia kell önmagát, méghozzá mint nem odavalót, mint sohasem egészen beilleszthetőt, mint az örökös másság rátestált hordozóját. (Mily tragikomikus a tény, hogy amikor a rendőr megszólít bennünket, „hé, te ott!”, és performatív erejét kívánja bizonyítani, hiszen ő irányítja a beszédmozgást, akkor beszéde megakad az igazolványban rögzített név láttán.) A kisebbségi öntapasztalási rendszerben mindig van valamilyen elrendeltség, megváltoztathatatlan, és nem utolsó sorban a passzivitásba való kényszeredettséggel. Böndör mindezt a kint az ironia distanciájával tompítja. Távol tartja magát a rezignációtól, a harsánynak semmiképpen nem mondható ironia elegendő számára. Nem ütőerőként használja az ironiát, hanem az élet elviselésének formájaként szerepelteti. Thomas Mann mondta, hogy az író az az ember, aki nem

tud írni: ezen azt kell érteni, hogy az író nem tud gondtalanul írni, mint mások, ő mindig mérlegel, és írás közben önmagát is kockára teszi. Míg mások belefeledkeznek az írásba, addig ő önreflexióra kényszerül, pontosabban arra, hogy önmagát érzékelje. Azaz, az írás arra szolgál, hogy a szerző saját nevével találkozzon, és megtapasztalja, hogy adósa annak a jelképes rendnek, amely nélkül nem tud hírt adni magáról. Hovatovább neve nélkül még az elismerés sem fogja övezni, márpedig ott a mindenkori függés mások elismerésétől, így kell olvasni az irodalmi díjakra vonatkozó részt („dicsőséget szerezni a névnek”, „kihordott neveim”). Böndör írásművészetét e könyvben mindenesetre ezen távlatban kell szemlélni.

Amikor a kisebbségi neve elhangzik többségi közegben, az emberek felkapják a fejüket, odanéznek, a név megbontja az egyhangúságot, a kisebbségi nem élvezheti a többségi rutinvilág báva örömeit. Amikor, ahogy ezt Böndör Pál sokféleképpen megmutatja, a Böndör név a bürokrácia, az államapparátus, az iskolai apparatúra, az egészségügyi biztosítás megnevezési gyakorlatában különféle metamorfózisokon megy keresztül, akkor érik meg a tapasztalat, hogy a nevünk voltaképpen nem is a miénk. Vagy legalábbis nem egészen a miénk. A név egyszerre individualizál, mert Böndör Pál költő és regényíró valóban egy unikátumszerű embert jelöl, aki leírja, hogy milyen módon él együtt a nevével, ám ugyanakkor meg is foszt az egyediségtől. Mintha a név által mások neveznének meg bennünket, mintha a név megfosztana és elidegenítene bennünket önmagunktól. Egyszerre vagyunk otthon a nevünkben, és egyszerre tapasztaljuk az ott-hontalanságot, azt a tényt, hogy nem vagyunk urai a név mozgásrendjének. És nem áll fenn a lehetőség, hogy meghaladtassék e szituáció. Amikor a név elkezdi saját önálló pályáját, mint e regényben megannyi esetben, akkor pontosan erről van szó: a kisebbségi névben ott érezzük az állami rendszerek tekintetét, a bürokrácia pillantását. Nem is olyan véletlen, hogy ez a kettősség, mármint az individualizálás és dezindividualizálás kettőssége, szerepet játszik a regényben is: ugyan egyes szám első személyben íródik a szöveg, de a szerző bizonyos esetekben eltolja magát önmagától, valójában szerepeket vesz magára (Böndör Pál tanító folyamodványa a vallási és közoktatásügyi miniszterhez 1913-ban, a gyerek születésének bejelentése 1947-ben stb.), és az így kialakult pozíció szemszögéből tekint nevének mozgásirányaira. Ki álmodja az álmaimat, kérdezi az egyik töredék? Ki működteti a neveimet, kérdezhetnénk? A név problematikuma arra figyelmeztet bennünket, hogy nem tudunk szabadulni önmagunktól, nevezzük ezt Böndör (Bender)-szindrómának. Innen a magyarázat, hogy miközben a nevek világával bajlódunk, ne az ismert sartré-i a *Másik a pokol*-féle jelzetre gondoljunk: Sartre-nál arról esik szó, hogy a Másik

tekintete megdermeszt, tárgyiasít bennünket. Itt „mások” vannak, azok is inkább szociális szereplők, akik mégiscsak a háttérben jelennek meg. A név központtalanít, kizökkent az önmagamra vonatkozás nyugalmából: hol „Bender”, hol „Böndör” vagyok. De a név arra is figyelmeztet, hogy nincs menekvés attól, akit „Énnek” hívnak. A kisebbségi mindenkori pályája, hogy magyarázkodnia kell: engem valójában nem így hívnak, hanem. Nem így, hanem...

Amúgy persze, hogy nem szokványos regény a *Bender & Tsa.*, ahogy ezt a szerző jelzi is a könyv alcímében: ő egy vers végjegyzeteként hozza szóba a könyvének műfaját. A szerző ugyanis eredendően költő, pályáit verseskötetek jelzik, újabban fordult erőteljesebben a próza felé. Egy vers végjegyzete: ezt a jelzetet úgy kell olvasnunk, hogy Böndör Pál verseit is ismernünk kell ahhoz, hogy e könyvének dinamikáját jól megfigyeljük. Ugyanakkor a végjegyzet metaforikus jelentéseket is sugall: a vég felől szemlélni, a vég távlatába helyezni egy életet, amelyet a név alakulásformái révén lehet ábrázolni. A név egybeköti a születést és a halált, és az életfolyamatoknak valamilyen folytonosságot kölcsönöz. Ám nem védjegy, hanem maga a konfrontáció. A végjegyzetszerű prózát afféle töredékek fémjelzik, e kváziregényben 110 töredék szerepel, elő- és utószóval. Az olvasó néha a napló viszonylagos rendszerességének ütemét tapasztalja, máskor inkább jelentéseket olvasunk, mármint a név konjunkturális halmozállapotairól szóló jelentéseket. És a töredékekben ne keressünk kronológiai vonalvezetést, ellenkezőleg, a szerző időszeltek között cikázik, és e barangolása hatalmas időívet rajzol ki. Ezekbe a töredékekbe montírozza bele nevének történeteit. Merthogy a név a történelem sodrásának a tanúja. Böndör hátranéz, tényeket gyűjt, egybekulcsolódó statisztikai tényeket forgat (pl. egyházmegyei tanítókra vonatkozó háborús adatokat), névvesztésre és névvisszaszerzésre emlékezik. Helyenként kinéz, így egy helyütt rátalál a játékelméletes John Nash fiának betéttörténetére, aki egy évig név nélkül egzisztált a világban. Ám mindez csak a névperspektíva felől értelmeződik. Azért több olyan részletet találunk, amelyek a lokalitásba, sőt, mi több, a néhai Jugoszláviába vezérelnek bennünket (a lokációk: Noviszád/Újvidék és a névmozdulatlanságra rendelt Temerin): „Tito elvtárs”, a „Jugoszláv Harcoszövetség”, az iskolai orvosi vizsgálat, amely ismételt névtapasztalati gyakorlat, interetnikus viszonyok foci közben, a ma anakronisztikusnak tűnő napidíj, a szerző erőszakgesztusa a Jugoszláv Néphadseregben, mármint verekedés kezdeményezése egy élcelődő német turistával, amit a lojalitás legmagasabb rendű kifejezéseként is olvashatunk, jugoszláv–magyar meccsek, kosárlabdázás a szlovákok ellen, aztán utazás a mozgó szociográfia világában, mármint az autóbuzson, ahol a

névtelenek tömege veszi körül a szerzőt stb. Nem politikamentes a könyv, a névben, azaz a kisebbségi nevében egyáltalán politikai tartalom sűrítődik, ha akarjuk, ha nem. Merthogy a névgyakorlat ott tanyázik, vagysis a politikában, hatalmunkat és tehetetlenségünket jelzi. Ez a magunkkal hurcolt név örökös politikai horizontja.

Végül is feltehetjük a kérdést: nem pontosan ezáltal írhatjuk-e le a kisebbségit, mármint úgy, hogy ő nem egyéb, mint neve történeteinek hordozója?

Bácska újabb regénye

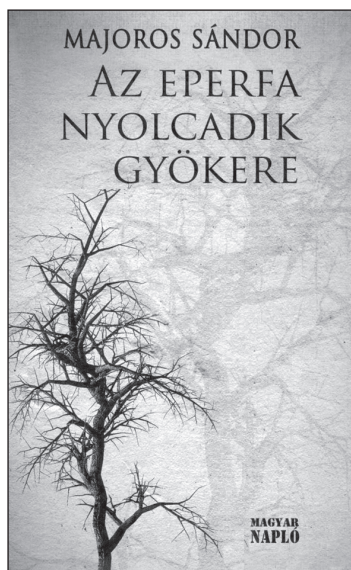
Majoros Sándor: *Az eperfa nyolcadik gyökere*. Magyar Napló, Budapest, 2013

A Vajdaságból átköltözött Majoros Sándornak *Az eperfa nyolcadik gyökere* című regénye egészében a Bácskát idézi Bajsán, Ómoravicán, Pacséron át egészen Zomborig meg Szabadkáig, ezért aztán joggal állítható, hogy a regény egész szövegét valamilyen féken tartott, mégis jól látható nosztalgia lengi be, ami könnyen olvasható ki a regényben közölt tájképekből, az utcanevekből, az évszakok változásából meg persze azokból a változásokból is, amelyek ezt a vidéket a múlt század harmincas éveitől kezdődően a hatvanas évekig bejárták. Hatalmak és rendszerek váltakoztak ezen a vidéken, mert a húszas években történt átrendeződés és az új államalakulat létrehozása lényegében új konfliktusokat szült, minek folytán a nagypapa által gyűjtött képes Magyarország-történetek felkerültek a padlásra és ott porosodtak, mígnem az unoka rájuk nem talált, sőt egy-egy lapot ki is tépett belőlük. Ez az unoka mondja el a történetet, bár akkor még meg sem született, amikor a regényt indító baleset megtörtént. A nagypapa, Majoros Ignác, a bajsai uraság, Kamjonkai Szemző Dénes gépkocsivezetője volt, s akkor a balesetet megelőző napokban a Szabadkára költözés tervével foglalkozott, ott autószerelő-műhelyt nyitott volna, minthogy nagyon értett a motorokhoz, mindent, ami a keze ügyébe került, meg tudott javítani. De a tervből nem lett semmi, mert 1938-ban, a zombori újévi mulatság után éjszaka, hazafelé menet elvétette a Ferenc-csatorna hídját, az autóval együtt a csatornába zuhant, és mindketten, Majoros Ignác és Kamjonkai Szemző Dénes ott vesztették az életüket, a nagypapa a gépkocsi hátsó ülésén, az uraság meg a befagyott csatorna jege alatt. Innen indul a történet, a két apró gyerekkel magára maradt özvegy Ómoravicára kerül, ott neveli fel a fiait, akik közül az egyik a történetmondó unoka apja, a másik pedig katonarvosai pályát befutó nagybácsija. Éles ellentét van a két életpálya között, a fiú apja otthon maradt, valamennyi földet örökölt, azt művelte, néha kőművesek mellett dolgozott, máskor a takarmányfeldolgozó üzemben, de

mindenesetre nagy szegénységben élt a feleségével meg a két gyerekével. Az egyik, a fiú lesz az a Majoros-leszármazott, aki majd előadja a család történetét, ezért aztán *Az eperfa nyolcadik gyökere* című regény családregegynek mondható, mert egészében a Majoros család történetét mondja a közúti baleset után következő évekből és évtizedekből, miközben persze kitekint a családon kívülre is. Jól láthatók ebben a kitekintésben a gyerek kori pajtások, jól láthatók a szomszédok, a közelebbi vagy a távolabbi rokonok és ismerősök, jól látható mindaz, ami egy falu életében napról napra zajlik. Ezért aztán Majoros Sándor regénye valamennyire túl is mutat a családtörténeten, a család hét gyökerén túl a nyolcadikat is bevonva a történetbe, s ez a nyolcadik akár társadalomtörténetként is érthető, mert a villámsújtott eperfát a földből kiásó férfiak jól tudják, az eperfanak hét gyökere van, a nyolcadikra nem is kell számítani, s ez legfeljebb akkor nő bele a földbe, ha valamilyen szerencsétlenség éri a fát, ahogyan a Majorosék eperfáját is villám szakította ketté, minek hatására az eperfa mélyen a földbe ásta a nyolcadik gyökerét. Ahogyan a nosztalgia áthatja Majoros Sándor regényének szövegét, úgy épül be a szövegbe a nyolcadik gyökér jelképesége. Mert szimbólum a nyolcadik gyökér, a vidék életén áthaladó történelem jelképe, hiszen a múlt század eleji elcsatolást és országalapítást a Majoros család és mindenki, aki körülöttük van, afféle villámcsapásként éli meg, s a visszarendeződésben reménykedik, néha ki is mondja a reményeket, ami miatt büntetésben lesz része, s ez akkor sem változik, amikor rövid időre visszarendeződik a helyzet, sőt éppen ekkor történnek meg a besorolások, a zsidó házak szétcincálása, ekkor kerül majd az a púderesdoboz is a Majorosok kezébe, amely megint szimbolikus értelmezést kaphat, hiszen kiderül róla, hogy egy darabból készült, nincsenek rajta eresztékek, nyoma sincs rajta a megmunkálásnak, legfeljebb az alján látható egy behorpadás, aminek forrásáról semmi sem tudható meg, legalábbis semmit sem tudhat meg a szelencét megtisztító és tanulmányozó fiú meg a barátja. Majoros Sándor regényének ez a két jelképesnek vehető mozzanata, az eperfa nyolcadik gyökere meg a szelence története azt jelzi, hogy a regény szövegét közvetlenül alakítják jelképesnek vehető történetesalak, így aztán a családregegy egy újabb dimenzióval gazdagodik, a jelképeség dimenziójával, mert végül is a nagyapa balesete, majd az utána következő történet-sor, aminek során kialakul a Majoros család sokféle ágazó története, valójában mindaz, amit a családi emlékezet megőrzött a múltból, és ezek a történetek meg életrajzok sohasem a folyamatos történetmondás szerint rendeződnek el, hanem kisebb vagy nagyobb történetegységekben, s ezek közül is leginkább emlékezetesek az előadás, a leírás vagy az elmondás során anekdotába torkolló történeteszilánkok, mert ezek maradnak meg

igazán a családi emlékezetben, ezek rögzülnek hosszú időre, s ezeket sorakoztatja fel regényének lapjain a kései utód. S ebben irodalmi előképe is van Majoros Sándornak, ezt nem is rejti el, hiszen a regény elején említést tesz arról a regényről, amely az irodalom történetébe írt be egy korábbi rejtélyes esetet a Bácskából. Mikszáth Kálmán nevezetes regényére kell gondolni, amikor Majoros Sándor arról beszél, hogy „Kamjonkai Szemző Dénes eltűnése vetekedett avval a bácskai szenzációval, amelyből úgy három évtizede regény is született, ami a létrejöttének idején főként az író- és olvasószalonok érdeklődésére tarthatott számot”, majd ehhez teszi hozzá, párhuzamot állítva a két rejtélyes eset között, hogy „ellenben ez a mostani eset magán hordozta mindazt a terhet, ami az itt ragadt arisztokrácia életét, tevékenységét az 1920-as elcsatolás óta körbevette”. Ezt a regény elején mondja Majoros Sándor elbeszélője, előhívja tehát Mikszáth Kálmán emlékezetes, ugyancsak ebből a talajból született regényének világát, ezzel indokolja azt, hogy maga sem retten vissza az anekdotát anekdotára halmozó elbeszélői modortól, sőt ki is élezi szövegét az anekdotára, holott a világ, amit fest, a Majoros rokonság élettörténete s a körülöttük élők története egy cseppet sem anekdotikus, legalábbis nem az adomázás értelmében, hanem súlyos terheket viselve épül fel, balesetek és halálok, börtönök és büntetések sorából. Van abban tehát valamilyen ellentét, hogy Majoros mintha anekdotázna, miközben súlyos élettörténeteket, drámával és tragédiákkal vegyített életrajzokat sorakoztat fel regényének lapjain. Ez az ellentét regénye szövegének javára válik, hiszen feszültséget teremt, feszültséget a beszédmód és maga a történet között, feszültséget az elbeszélés és az elbeszélő között. A regény egész szövegét behálózó nosztalgia és a szöveg felépítését befolyásoló jelképesesség mellett ez az ellentét határozza meg *Az eperfa nyolcadik gyökere* című regény világát, azt a világot, amely egyszerre épül a családi emlékezetben őrzött történetekből és a tőle függetlenül haladó történelem léptékeiből. Éppen ezért a regény egyszerre olvasmányos és elgondolkodtató, egyszerre könnyed és súlyos, ami azt jelenti, hogy Majoros Sándor jól egyensúlyoz a mikszáthi anekdotázás és a jelképre épülő szövegépítkezés között, s ezt az egyensúlyt mindvégig megtartja. Majd a regény vége felé ismét előjön a Mikszáthra való hivatkozás. A regény első személyű elbeszélője, a Majoros-ivadék, egy sárga borítékot kap a nagymamájától, Majoros Ignác özvegyétől, ezzel együtt az özvegynek azt az egész életében élő gyanúját bízva az unokára, hogy Majoros Ignác meg a gazdája balesete nem egyszerű baleset volt, hanem előre kitervelt gyilkosság, s amikor ezt a gyanút az anyjának a fiú előadja, az csak legyint rá, és azt mondja, hogy ez badarság: „Ó, az a bolond öregasszony!, célozgatott a nagymamámra”. S itt most mintha az anya szavai következ-

nének, az Ungárékon megesett botrányos históriáról, amely „jócskán az első világháború előtt történt, ami meg utána következett, az éppen elég bajt hozott rájuk ahhoz, hogy ne foglalkozzanak egy fantázia szülte irománnyal. Biztos nem esett nekik jól, hogy regényt írtak a lányukról – itt van a nyelvemen annak a mihaszna írónak a neve –, de szegény Ungár Piroska 1938-ban már elvált asszony volt, ráadásul Pesten élt, és fogalma sem volt róla, milyen az élet idelent délen.” 1938-at említi a történetmondó fiú anyja, azt az évet, amelyben január elsején az a közúti baleset történt, melynek során a kisfiú nagyapja és annak gazdája életüket veszítették. Úgyes kézzel kapcsolja rá tehát Majoros Sándor a regény végét a regény elejére, mintha csak elkötni igyekezne a regényt indító szálát, és ugyanezt teszi akkor is, amikor a történetmondó, az akkor éppen tizenhárom éves fiú, majdnem balesetéről beszél. Az történt, hogy az akkor már katonaoorvosként Újvidékre került nagybácsi a családjával a tengerre ment nyaralni, és a velük élő nagymamát a fiú gondjaira bízta, aki nem igazán érezte jól magát a városi emeletes ház lakásában, és a nagymama unszolására fürödni ment a Dunára, holott úszni nem tudott, mert az első nekifutása az úzásnak csúfosan végződött, s most minthogy belépett a vízbe, a víz sodrása magával ragadta, nem érezte talpa alatt a talajt, fuldoklott, majd szerencsés véletlen folytán éppen arra sodorta a víz, ahol sikerült megkapaszkodnia és partra vergődnie. A regénykezdő baleset és a regényt záró majdnem baleset fogja egybe *Az eperfa nyolcadik gyökere* című regényét Majoros Sándornak, és ez arról beszél, hogy jól megszerkesztett regényt írt Majoros, mégpedig Mikszáth Kálmán árnyékában, s ez javára vált a Bácskát rajzoló meg megidéző, a nosztalgiától sem elrettenő regénynek.

Pengeélen táncolva

Kosztolányi Dezső Színház: *Spanyol menyasszony*

Szinte nem múlhat el úgy egyetlen hónap sem, hogy a Kosztolányi Dezső Színházról ne hallanánk valamit. És nemcsak a különféle előadásokkal kapcsolatos sajtótájékoztatók okán, hanem a rendezésekért, a színészi teljesítményekért járó elismerések besöpése miatt is stb. Vagy mondjuk épp most zajlanak a város kulturális életének üde színfoltját képező Desiré Central Stationnek az előkészületei. Friss hír, hogy Béres Pešikan Márta Budapesten átvehette a Junior Prima Díjat, amelyet a harminc év alatti, kiemelkedő teljesítményt nyújtó fiataloknak ítélnek oda. Vagy itt van például a – jócskán nagykorúvá érett – színház szülinapi bulija, az *Urbi et orbi* 75. repríze. Szóval, sorolhatnám...

Arról csak homályos sejtéseim voltak, milyen elgondolások mentén kerülhetett repertoárra a *Spanyol menyasszony*, amely Lovas Ildikó azonos című „lány, regény”-e alapján készült el (dramaturg Góli Kornélia, rendező Urbán András). Aztán előfeltevéseim hamar beigazolódtak. Az a fajta, sokszor már irracionális (sőt nemegyszer paradoxális) függőség, amely a regény két különböző síkján kirajzolódik, igen is megfogható az urbáni kifejezésvilág számára – mind a maga tematikájában, mind rendkívül expresszív képiségében. Itt persze emberek közötti, pontosabban a nő (és férfi) viszonyrendszerének, (kölcsonös) függőségének intenzív analízise, az egymással való kapcsolat legdrámaibb és néha legfelszínesebb artikulációi kerülnek górcső alá. Talán így is fogalmazhatnánk: minden, ami nő(i), minden, ami ember(i). Urbántól tehát amúgy sem állnak távol ezek a tematikák, hiszen a politikai-társadalmi kérdések mellett a testi-lelki függőségformák is tematizálódnak (lásd *Dogs and drugs*).

Adott volt így minden, és természetesen a szereplők is, akik egytől egyig nők. Közülük is – mint olvastam annak idején – a „crème de la

crème”, azaz Béres Pešikan Márta, Elor Emina, Ferenc Ágota, G. Erdélyi Hermina, Lőrinc Tímea, Mezei Kinga, Szilágyi Ágota. A regény két narrátora tehát hét személylé osztódik. Nem mintha a hét színésznő közül ne bírt volna el bárki is egy monodrámát (és a *One-girl show* óta tudjuk, hogy e színházban akár ez is lehetséges), de így kétségkívül hatásosabb. Mindenféleképpen ütősebb. Jó döntés volt. A hét különböző színészjellem így számos azonosulási pontot is képes kifejezésre juttatni. Egy pillanatra sem kell attól tartanunk, hogy ez a fajta „szereposztás” túlságosan szétírná a regénybeli narrátorokat, többé-kevésbé jól funkcionálnak a színpadon.

(Molnár Edevárd fotója)

Heten a színpadon: Ferenc Ágota, G. Erdélyi Hermina, Lőrinc Tímea, Mezei Kinga, Elor Emina, Béres Pešikan Márta, Szilágyi Ágota

A színpadkép (látvány- és díszlettervező Polgár Péter) rendkívül egyszerű, lényegében hófehér térré vedlik át. Jobb- és baloldalt egy keskeny, egészen a mennyezetig magasadó bejáraton közlekednek a színészek. A két sáv egy toloajtó-féleséggel zárható be, így egyszerre a tér is zárttá válhat, kivéve persze a közönség felé néző oldalt. Körülbelül 30–40 neoncső is fel van szerelve szemben a nézőkkel, egy sorba rendezve. Az előtérben térmikrofonok, mikrofonállványok, amelyek hol funkcióhoz jutnak, hol nem.

Az előadás nyitójelenete az önmegismerésnek, a szexuális önfeltárásnak, a női „test történéseinek”, a „leányszobák világának”, a saját testtel való kapcsolatnak – vagyis az intimitásnak a legkülönfélébb – képeit vilantja fel, de – itt is csak – jelzésértékű pillanatokkal, keskeny fénynya-

lábokkal megvilágítva a színészeket, külön-külön. A zene (nyilvánvalóan: Antal Attila), a mozgás már itt határozott dinamizmust juttat felszínre. Ez a dinamizmus gyakran visszaköszön az előadás különböző pontjain (például a rendkívül groteszkre sikeredett lakodalmas jelenet során), és egy pillanatra sem hagyja leülni a – „kiegyenesített” – cselekményszöveget. Ezek az önmegismerési-feltárási szituációk folyamatosan jutnak kifejezésre a regényben, pontosabban a „nem Jónás Olga-i” narratív szálban. De beszélhetünk egyfajta tárgyi jelzésértékűségről is, hiszen felbukkan egy jégkocka, korcsolyacipő, úszóbajnokság-jelenet, „lásátemikántáre”, homerun és persze a menyasszonyi ruha stb.

Hamar kiderül tehát, hogy az előadás nem követi a regénybeli narratív szálak szerveződési mechanizmusait. A regényben ugyanis – mint köztudott – a két elbeszélői sík egymást váltakozva, egymásba fonódva jut kifejezésre, és e két síkot néhány apró motívum fogja össze. Lényegében ezek a kapcsolatok működtetik a textusokat, alakítják ki a koherenciát, a kiegészülési pontokat az egyes szám első személyű – mégis osztott – elbeszélőmódozatok között. (Azzal, hogy a darab első részében egyes szám második személyűek a beszédmódozatok.) És nem utolsósorban: ezek tartják egészben a regényt. Ebből következik, hogy míg a regény ötödik fejezetében jut kifejezésre Jónás Olga elbeszélői pozíciója, a darab dimenzióiban csak később jelentkeznek a hozzá fűződő, vele kapcsolatos textusok, a zárlat felé közelítve.

Az érintkezési pontok mentén szétszedett, majd a lineárisá strukturált cselekményszöveg éppen a szöveg „regényiségét” dekonstruálja, s ez a dramatizálás tekintetében felelősségteljes művészi húzás Góliék részéről. Felelősségteljes, de sikeres, mivel az újra felépített – már egyetlenegy – szál is remekül funkcionál, újabb azonosulási pontoknak adva így lehetőséget.

A két fő narratív szál szétbogozódása csak részben érinti a regény finom, fragmentált mnemotechnikáit. Az emlékek, gondolatok újabb emlékeket és gondolatokat asszociálnak itt is, de nem mindig követik a regénybeli megjelenési formáikat. Vagyis a (vissza)emlékezéseknek az effajta mechanizmusa csak áttételesen manipulálódik, ami azt jelenti, hogy a darabban megjelenő monológok más élményeket is előhívhatnak, e szerveződésformák sok esetben nem mutatnak párhuzamot a regénnyel. A Csodák Palotája-jelenetben például az óvoda előtti „férfikérdések” idéződnek fel, noha a regényben ez a tematika egy másik szöveghelyen aktivizálódik. De nemcsak ezzel kapcsolatban fontos utalni erre a jelenetre, hanem más okokból is.

A jelenet ismert tudósok, kutatók portréinak a háttérbe történő vetítésével kezdődik, az arcképek ritmikusan cserélődnek Teslától kezdve egé-

szen Newtonig – de szintén csak felvillanásszerűen. Majd a jelenet végéig váltakoznak ugyan tovább, ám gyorsabban, intenzívebben. Megjelenik egy hatalmas plazmagömb is. A tér közben átalakul, misztikus spirálok tekeregnek a teljes színpadképen: mintha DNS-molekulák lennének. Közben ezt látjuk, két színházi asszisztens egy vékony kötelet erősít a színpad oldalsó falaira, így e kötélpárhuzamosan van kifeszítve a nézőtérhez képest. A kötélp mögött lépked óvatosan irányunkban – mintha kötélen egyensúlyozna – Ferenc Ágota. Nemcsak azért remek ez a jelenet, mert Ferenc Ágota kiválóan hozza az „apák és anyák fiai”, a „férfibüszkeségek” (lásd: háttér) között „egyensúlyozó”, de a gyermekének is megfelelni vágyó nő, anya monológját (vagyis a regény, az előadás egyik fő kérdését), hanem azért is, mert ez a jelenet kiválóan ötvözi az egész darab rendezői intencióit, a regénnyel „szembeni” – vagy ha úgy tetszik: azzal összefüggésben levő – másképpen láttatást. A kifeszített kötélp ennél a jelenetnél is csak jelzésértékű, később már teljesen más jelentésben, vagyis a függőség – ki tudja hányadik – szimbólumaként fog erőteljesebb szerephez jutni.

A Jónás Olga-szál értelemszerűen a darab zárata felé közeledve indul be. Közvetlenül a Csodák Palotája-jelenet után fordul a kocka. Innentől már nem egyes szám második személyűek a monológok, hanem illeszkednek a regény narrátorának elbeszélési módjához, azaz egyes szám első személyűek. Urbánék egyébként – amikor csak lehetett – a legexpresszívabb, legdurvább textusokat építették a darabba, és csak kímélt alkalmazzák a regény meditatív szöveghelyeit. Ezek szintén vagy monológokként jutnak kifejezésre az előadásban (a hipermangános vízben történt megmosakodást követő közösülés, a férj megmérgezésének dilemmái stb.), vagy konkrét képiséggel fokozva az összhatást, a hatást magát. Ugyanis megelevenednek előttünk a krétával (itt fekete szigszalaggal) kijelölt térfelosztások, az abban történt szenvedés- és kínzásformák, a paradoxális viszonyok, viselkedés- és kapcsolatformák, függőségmódok – s maga a pisztoly is. S ha már feltűnik... De ne lőjem le a poént. Végül: csatatér, vérfoltok a hófehér falon, padlón. (És most tényleg én is csak jelzésértékűen utaltam az előadásban felbukkanó szimbólumokra, ezek működési mechanizmusaira.)

A gesztusok, arcjátékok, szenvedésformák tehát jelentős szerepet kapnak a darabban. Előhívásuk meglehetősen nagy koncentrációt igényel, pláne hogy a darab közel másfél óráig, és komoly összjátékra van szükség. (Alig van ugyanis olyan jelenet, amelyben egyedül lenne valaki a színpadon.) E tekintetben a legjobb teljesítményt mindenképpen Elor Emina hozta. G. Erdélyi Herminát jó volt látni ebben a közegben, úgy tűnt, Mezei Kinga pedig a második részben érezte leginkább otthonosan magát. Összességében tehát elismerésre méltó teljesítményt láthattunk a színpadon. Külön

(Molnár Edevárd fotója)

Elor Emina

kuriózusként értelmezem a darab alatt zajlott nézői reakciókat: itt-ott hallható volt egy-két megértő visszacsatolás, máskor cinkos félkacaj, meghökkenés – sorolhatnám. Többnyire nőktől.

És így végezetül: jó lenne viszont, ha a KDSZ most már kinőné lassan a hangosítással és a feliratok vetítésével kapcsolatos gyermekbetegségeit. Mindezek ellenére meghatározó, emlékezetes színházi élményben volt részem.

Gondolatok Baksa Gáspár kollázsairól

Baksa Gáspár digitális kollázsain és számítógépes képkombinálásain a konstruktivista művészetszemlélet geometriai uniformizmusának¹ ellenesztétikája fogalmazódik meg. Beidegződött szürrealista fogásokkal operál, de poétikáját a lendületes ecsetvonásokat imitáló fekete sávok kialakítása az art informel iskolájához is hozzárendeli. A képzőművész a mozgást fix struktúrákkal ábrázolja², amelyek körivet kirajzolva nullpontjukhoz térnek vissza, s megalkotják a kontinuitás megszakíthatatlan illúzióját. Erőteljes gesztusok és ismétlődő transzformációk képezik a műalkotások alapszerkezetét, amelyek főként teriomorf figurák révén épülnek tovább, majd dekoratív zsúfoltságban teljesednek ki. Egymástól elkülönülő jelenetek hálózák be a kompozíciót, amelyek által dekonstruálódik a centrizmus fogalma. E képzőművészeti megoldás gyökerei Hieronymus Bosch képszervezéséig és a székesegyházak kupolafreskóinak kialakításáig vezethetőek vissza.

Az alkalmazott formakultúra és színválasztás függvényében a vizuális-esztétikai élvezhetőség megteremtése primer szereppel bír, melynek következtében a műalkotások tartalmi mondanivalója háttérbe szorul. Baksa Gáspár a gondolatot nem közvetíteni, hanem láttatni akarja. Forma, motívum és árnyalat nem a jelentésközvetítés, hanem egy komplexebb látványkép kivitelezésének érdekében helyeződik el.

A fekete-fehér kollázsok egy részén az ökümené és a valóságon túli, a befogadó természettapasztalatától idegen létszféra szimultán reprezentációja zajlik, eltérő biológiai és fizikai törvényszerűségeikkel.

¹ Szombathy Bálint: *Új idők, új művészet*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991. 42.

² Umberto Eco: *Nyitott mű*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. 197.

A mögöttes, sötét létező átjárót hasít az érintetlen, ember nem járta térformák materiáján. Eloszlik az erdő és a sivatag közegében, degenerálva élő és élettelen, állati és humán szervezetet. Az érintkezési pontok mentén az emberi bőr kóros elváltozásaihoz hasonlóan módosul a környezet. Az egyszemű madarak és óriásrákok, kígyótestű kutyák és papírcsákót a fejükön viselő hatalmas karmú patkányok hívják életre Baksa Gáspár univerzumának fantasztikumát. A korcs entitások, akár Murakami Haruki *Világvége és a keményre főtt csodaország* című regényének setétjei, a hideg feketeségből bújnak elő. Némelyik négyzet és gömb alakú sejtjeire hullik, s újra az éltető anyag komponenséhez idomul. Az Ismeretlen torz tükröződései és a felnőtt képzeleten átszűrt gyermekfilm-ikonok hibrid variánsai egyenként csupán alkatrészek, közösen indítják be a képzőművész monumentális gépezetét.

Az interpretációra a naturális-művies, makulátlan-szennyezett motívumkörök mentén az ökokritika perspektívájából is lehetőség nyílik. A kreációkon kidolgozott képlet szerint a „sértetlen” természetet idegen, szintetikus anyagok és rendellenesen fejlődő létformák szennyezik be, amely mozzanat finom és egyenes utalás századunk kollektív ökológiai problematikájára.

Tolnai Ottó a külső, törekeny héj mögötti belső embert, amelynek meglétét Leonardo, Van Gogh, Goya, Bacon és Dado csak sejtetni engedett, Maurits Ferenc képein véli felfedezni.³ Ha a kollázsértelmezés folyamatába a *Maurits nyomában, citátumokkal* című esszét is bevonjuk, rájövünk, hogy Baksa Gáspár képnyelvében egyenlőségjel kerül az emberalakokat formáló „elektromos feszületek” és a csonka test-ábrázolások közé. Az emberi váz és a bensőből elősugárzó indulatok megjelenítése, amely a fenti alkotók képein külön-külön ismerhető fel, egyazon közegben szintetizálódik.

Egyik fekete-fehér kollázsának centrumában, Radojica Žarkov komputergrafikáihoz hasonlóan, optimális arányokkal rendelkező idilli női arcot érzékelünk, azzal, hogy ennek gondolatfolyama, túlbujánzó attraktivitással és sűrítettséggel, vizuálisan is érzékelhetővé válik. A háttérből felderengő rémült ábrázatok, a csecsemő halvány sziluettje és a gyilkos eszköz elhelyezése tragikus végkimenetelt sejtet. A műalkotás hangulatát a hiányzó testrészek szimbolikája és a benső indulatok drámája határozza meg.

A szubjektum szájtól és karoktól megfosztottan az abszolút fizikai cselekvésképtelenség állapotába helyeződik. A gyilkosság csakis a gondolat szintjén játszódik le. A kés csupán a gondolatban emelkedik a magasba. Testi realitásában képtelen ölni a gyönyörű porcelánbaba.

³ Tolnai Ottó: *A meztelen bohóc*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992. 155–156.

Az élénk koloritású, hallucinációszerű kaleidoszkópjátékok esetében a háttér ornamentikája motívumismétlésekből, eggyéolvadásokból és szétvetülésekből alakul. Az előtérben felröppenő kolibrik csoportja, vagy a karjait széttárázó puha szoborforma figyelmen kívül marad a sárga, rózsaszín, kék, piros és zöld színrobbanások előtt.

Egy másik helyen a mitológia ikonteremtő módszeréhez hasonlóan, eltérő élőlények komponenseiből variálódik egy új, természetfeletti szervezet. A szemek, amelyek a kavargó, végeláthatatlan kozmoszból merednek ránk, egy vadállat szemei. Az ajkakat írisz, az oboát tartó karokat rákollók helyettesítik. A teljes alakot, misztikus jellegét fokozva, áttetsző kékes-szürke és fekete füstfoszlányok járnak körbe. A kép közegében megteremtődik a szférák zenéjének allegóriája.

